

Қазақстан Республикасы ТЖМ Мәлік Ғабдуллин атындағы
Азаматтық қорғау академиясы

**«ҒАЛЫМ МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН ЖӘНЕ ЖАҢА
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ»**

IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының
мақалалар мен баяндамалар жинағы

15 қараша 2021 ж.

ОӘЖ 378
КБЖ 74.58
Ғ 38

Ғ 38 Ғалым Мәлік Ғабдуллин және жаңа қазақстандық патриотизм.
IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының мақалалар мен баяндамалар жинағы. 2021 ж. 15 қараша. – Көкшетау: Қазақстан Республикасы ТЖМ Мәлік Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы, 2021. – 240 б.

Редакциялық алқа:

ф. э. д. С. Негимов; т. э. д. С. Д. Шәріпханов;
ф.-м. э. к. К. Ж. Раимбеков; т. э. к. Қ. Қ. Карменов;
филос. э. к. Э. Г. Шуматов; PhD докторы Қ. Ә. Нарбаев;
ф. э. к. С. К. Қасымова.

ISBN 978-601-7978-37-2

Конференцияның материалдары шығармашылық ахуал мен қызықты пікірталастар арқылы жастарды жаңа қазақстандық отансүйгіштік рухында тәрбиелеуде, жаңа шешімдер табуға, одан әрі қарай білімдерін жетілдіруге және даму келешегін табуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге сан қырлы талант иесі Мәлік Ғабдуллиннің ғалымдық болмысы, ғылыми өрісі сарқылмай, уақыт озған сайын, күн өткен сайын өзінің өміршеңдік сипатын жоғалтпай жаңғыра, жаңара, жарқырай түсу үшін жинақталған.

Жинақ ТЖМ қызметкерлеріне, жоғары оқу орындарының оқытушыларына, магистранттарына, курсанттар мен студенттеріне арналған.

ОӘЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-7978-37-2

© Қазақстан Республикасы ТЖМ
Мәлік Ғабдуллин атындағы
Азаматтық қорғау академиясы, 2021

**Приветственное слово
Министра по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан
генерал-майора Ильина Ю.В.**

Уважаемые коллеги, участники и гости конференции!

От имени Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан и себя лично приветствую участников IV-ой Международной научно-теоретической конференции «Ученый Малик Габдуллин и новый казахстанский патриотизм»!

Проведение активной воспитательно-патриотической работы среди личного состава органов гражданской защиты должно способствовать формированию мировоззренческих установок сотрудников, направленных на защиту интересов государства и личности. Поэтому не случайно одним из важнейших направлений воспитательной работы в системе гражданской защиты является гражданско-патриотическое воспитание.

Академия гражданской защиты имени Малика Габдуллина МЧС Республики Казахстан является единственным в Казахстане профильным образовательным учреждением, которая не только обеспечивает подготовку и переподготовку востребованных кадров для системы органов гражданской защиты, но и формирует образ будущего офицера – спасателя.

Символично, что в год празднования 30-летия Независимости Республики Казахстан нашему высшему учебному заведению присвоено имя Героя Советского союза – Малика Габдуллина, и был присвоен статус «Академии».

Воспитание высокого чувства патриотизма, верность профессиональному долгу, добросовестное выполнение служебных обязанностей, укрепление духовно-нравственных качеств – это и есть формирование мировоззренческой и активной гражданской позиции сотрудников органов гражданской защиты.

Убежден, что проведение конференции станет значимым вкладом в решении актуальных задач, связанных с формированием нового казахстанского патриотизма и будет способствовать выработке гражданско-мировоззренческих ориентиров и установок, как сотрудников системы гражданской защиты, так и граждан республики в целом, а также будет способствовать привлечению широкой общественности к проблематике конференции.

Желаю вам плодотворной работы и всего самого доброго!

Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігі
М. Ғабдуллин атындағы
Азаматтық қорғау академиясының бастығы,
техника ғылымдарының докторы, профессор, полковник
С.Д. Шәріпхановтың

АЛҒЫ СӨЗІ

**Құрметті зиялы қауым, конференция қонақтары, әріптестер,
курсанттар және конференция қатысушылары!**

Биыл қастерлі Тәуелсіздігімізге 30 жыл толып отыр. Бұл – қайта жаңғырған қазақ мемлекеттігінің, ата-бабаларымыз аңсаған азаттықтың тұғыры нығая түскенін айқындайтын маңызды белес. Тарих тұрғысынан алғанда, отыз жыл – көзді ашып жұмғандай қас-қағым сәт. Дегенмен, бұл көптеген халықтар үшін қиындығы мен қуанышы, дағдарысы мен дамуы алмасқан тұтас дәуір деуге болады. Біз де осындай жолдан өтіп келеміз.

Тәуелсіздік – ата-бабаларымыздың ежелден келе жатқан арман-тілегі. Халқымыздың бостандыққа ұмтылысының және өшпес қайсар рухының арқасында тәуелсіздікке қол жеткіздік. Бұл күнге жеткен ұмытылмас оқиғалар – ел бостандығын қорғау соғыстары мен ұлт-азаттық көтерілістердің тарихымызда өшпес өнеге, өлмес мұра ретінде сақталғаны да рас. Елдің біртұтастығы мен тыныштығын сақтауға хан-сұлтандар, батырлар, қарапайым халықтың өзі де жандарын пида еткені ғажап емес.

Осы жыл тек мемлекетіміз үшін ғана емес, біздің оқу ордамыз үшін де айтулы өзгерістерге толы болды. Көкшетау техникалық институты Азаматтық қорғау академиясы болып, сондай-ақ «ер есімі – мәңгі ел есінде» демекші, академияға Ұлы Отан соғысының қаһарманы, академик-ғалым Мәлік Ғабдуллиннің есімі берілді. Бұл батыр бабамыздың есімін мәңгі ұлықтау әрекетіміздің бірі деп білемін.

М. Ғабдуллиннің есімін беру – бір күннің тарихы емес. 2018 жылы І конференция қатысушылары белгілі қоғам қайраткерлері мен ғалымдар Кеңес Одағының Батыры М. Ғабдуллиннің есімін институтқа беру туралы мәселені қозғап, оны резолюцияға мерзімін көрсете отырып қабылдаған болатын. Осы ретте Академияға М.Ғабдуллиннің есімін беру туралы құжаттары Төтенше жағдайлар министрі генерал-майор Ю.В. Ильиннің қолдауымен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық ономастикалық комиссияға жіберіліп, оңтайлы түрде шешімін тапты.

Өткен жылы коронавирустық инфекцияның пандемиясына байланысты конференция қашықтық форматында өткізілді. Конференцияның мәртебесін республикалықтан халықаралық деңгейге көтеру туралы шешім қабылданды. Резолюцияның осы тармағын біз бүгінгі күні орындап отырмыз.

Өскелең ұрпақтың бойында азаматтық және патриоттық сананы қалыптастыру – тәуелсіз мемлекет құрудың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Отансүйгіштік пен Отанға деген сүйіспеншілік сезімдерін дарыту мен дамыту, әскери және әскери-арнаулы мекемелердің қызметінде, сонымен қатар азаматтық қорғау жүйесінде де ерекше өзектендіріледі.

Отансүйгіштікті тек бос жаңғырық түрінде ғана емес, нақты тарихи тұлғалармен байланыстырған жөн. Мәлік Ғабдуллин сияқты көрнекті тұлғалардың мысалында әскери-патриоттық тақырыпты таңдау, кездейсоқтық емес. Патриоттық-тәрбие жұмысы, әсіресе, жас ұрпақпен ерліктің, күштің, батылдықтың, адалдықтың және Отанға қызмет ету мысалдарынсыз мүмкін емес, әйтпесе ол абстрактылы-үстірт сипатқа ие болады.

Біздің даңқты жерлесіміз ерліктің, күштің, батылдықтың, адалдық пен Отанға қызмет етудің айқын үлгісі. Оның шығармашылығында қозғалған патриотизм және құндылық-дүниетанымдық бағдарларды қалыптастыру мәселелері бүгінгі күні де өзекті.

Биылғы конференцияға ғалымдар, сарапшылар, оқу орындарының оқытушылары мен қызметкерлері, қоғам қайраткерлері мен мемлекеттік мекемелердің өкілдері, студенттер мен курсанттар қатысып отыр. 100 тарта мақала келіп түсті, олардың ішінде 5 мақала шет мемлекет ғалымдарының жұмыстары.

Өткізіліп отырған конференция мазмұнды өтетініне сенім білдіремін. Барлық конференцияға қатысушыларға табысты еңбек, нәтижелі пікірталас, және жаңа серіктестік пен достық байланыстар орнатуға тілектеспін.

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС БАЯНДАМАЛАРЫ

---

*Бекет Момынқұл,
«Бауыржантану» ғылыми-зерттеу орталығының штаттан тыс
қызметкері, Қазақстан жазушылар одағының мүшесі,
Қазақстанның құрметті журналисі. Тараз қаласы*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ЖӘНЕ МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН (Хаттарда, мақалаларда, стенограммаларда баяндалған тарих)

Бауыржан Момышұлымен Мәлік Ғабдуллиннің таныстығы 1941 жылдың желтоқсанында басталды. Екеуі дивизияның екі полкінде болғандықтан бір-бірін көріп танымаған. 41-ші жылдың қарашасында Бауыржан 19-шы (бұрын 1073-ші) полктың командирі болып тағайындалады. Бірақ белгісіз себептерге байланысты сол жылдың аяғына таман 23-ші (бұрын 1075-ші) полк командирінің орынбасары етіп ауыстырылады. Дәл осы полкта Мәлік Ғабдуллин рота политругі етін. Екі ай болар-болмас уақыт өткенде Бауыржанды өз 19 полкіне бұрынғы қызметіне қайта тағайындайды. Сол екі айдың ішінде Бауыржанмен Мәлік танысады. Содан бастап Мәліктің тағдырында Бауыржан айтарлықтай роль атқарады. Тіпті Кеңес Одағының Батыры атағына Мәлікті ұсынып, алып та берген осы Бауыржан етін. Бұл жөнінде сәл төменірек баяндалады.

Баукеңе жазған бір хатында Мәлік: «...23 февраль күні Талғар полкына командир болып белгілендіңіз. Біз Сізді зор тілек құрметпен аттандырып салғанбыз. Жауға қарсы көптеген ұрыстар жүргіздіңіз. Февральдың бас кезінде полк шабуылға шыққан шақта, Капров біраз күн ауырып қалды да, барлық жауапкершілік Сізге жүктелді. Шабуылға шыққан полкты Сіз басқарып көптеген сәтті ұрыстар жүргіздіңіз. Капров басқарған полкта бірге болған кезде таныстық... Сізбен бірге қызметтес болдық», - деп жазады.

1944 жылдың қаңтарында Бауыржан елге оралып, емделіп жүргенде, Мухтар Ауезовтың бастамасымен Алматыда Қазақстан мен Ресейдің шығармашылық және ғылыми элитасына лекция оқығаны бар. Сол лекцияларда бір оқиғаны баяндайды. Ол Бородино деревнясы үшін ұрыс болатын. Полкке Трошково деревнясын басып алу тапсырылған. Дивизия басшыларының пайымдауынша, дәл осы деревнядан

Соколовоны қорғап жатқан неміс әскерлеріне азық-түлікпен оқ-дәрі жеткізіледі. Ал рекогносцировкада түйінді нүкте Бородино деревнясы болып шықты. Оған алты жол апарады екен. Демек, Соколовоның қорғаныс негізі осында болғаны. Сонымен Момышұлы полкінің алдында алты деревня тұр. Олар: Трошково, Бородино, Баркловица, Трохово, Кашино, Коншино. Дәл осы сәтте оған қатты ойлануға тура келді. Егер Трошковоны басып алса, бұйрық толығымен орындалмағаны болады. Бұйрықты орындау үшін алты деревняны да алу керек. Оған күші жетуі екі талай: қарамағында полктің жарты құрамы. Ал оның қарсы алдында жәй неміс әскері емес, іріктелген эсэстың «Мертвая голова» дивизиясының бөлімдері тұрды. Сонда жауды қалай жеңіп, алты деревняны босатуға болады? Бауыржан атап өткен лекцияларында бұл сұраққа былай жауап береді: «Тек басмашылардың тәсілімен!» Тәуекелге салып, сол түнде ол полкінің жарты құрамын алты топқа бөліп бір сәтте алты деревняға шабуыл жасаймыз деп шешім қабылдайды. Ойы сәтті аяқталады.

Бірақ жау қыстақтарды қайта басып алмақ ниетпен бірнеше рет шабуыл жасайды. Фашисттердің шабулдарының бірінде оққа ұшқан батальон комиссары Гусевтің орнына Мәліктің қол бастап жасаған ерлігі туралы Баукең былай жазады: «Қайдан келіп қалғанын қайдам, жалт қарасам қасымдағының біреуі Мәлік.

– Ойбай, Мәлік, аналарға тез жүгір. Қырылып қалмаса бастарын көтерсін. Келіп қалды ғой, – деп сөзімді аяқтағанша Мәлік автоматын серт ұстап, бұғып жатқан роталарға қарай тұра жөнелді. Жау басынып, айбынды келеді. Қаптап, жақындап келіп қалды... ал, кешеден бергінің барлығы зая кетті деген осы деп жүрегім сұлқ ете түсе берегенде оң жақтағы бір шоқыдан 5-6 автоматшылар жер астынан шыққандай, автоматтарын безілдете айқайлай тиісті. Бүйірден соғу қандай жаман: жау легінің сол қанаты жапырла құлай бастады. «Айналып кетейіндер...» деуге тілім келгенше жаудың оң бүйірінен Мәлік бастаған жиырма шақты адамдар атқылай қарсы шапты».

Холм қаласының маңында болған ұрыста Мәлік жаудың екі танкісін гранатамен жарып, 12 солдатын тұтқынға алды. Ұрыс кезінде алған жарақатына қарамастан жауға қарсы оқ боратты. Жас жігіттің ерлігінің арқасында полктің тағдыры шешілді десек артық етпес. Оны түсініп, бағалаған Бауыржан Мәлікті 22 ақпанда (1942 жыл) Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынады. Бұл ұсынысты дивизия командирі қолдағанымен, жоғары әскери командование еш себепсіз тоқтатып тастайды. Сол атақты Мәлікке бір жылдан соң Баукең жорға алып береді. Осы жөнінде Жамбыл облыстық «Ақ жол» газетінің 1995 жылдың 23 желтоқсанындағы санында «Батырдың беймәлім сырлары»

атты мақаласында тарих ғылымдарының докторы Көкіш Рысбайұлы былай деп жазады: «Жауды Мәскеу түбінен шегіндіргеннен кейінгі көктемгі шабуылға әзірлігімізге армия қолбасшысы риза болды, – деді Баукең. – Оны өзімнің КП-мда жақсылап сыйладым. Оған мүмкіндігіміз бар еді. Соның алдында атқосшы адъютант мініп жүрген атқа снаряд тиіп, ауыр жараланған болатын. Семіз еді, дереу сойғызып, аспазшым, өзбек жігітіне қазы-қартасын, ішек-қарынын бабына келтіріп пісіріп, офицерлермен солдаттарымды бір тойғызған едім. Содан қалғанын астырттым. Басқа да көңіл көтеретін бірдемелер бар еді. Соғыс жағдайындағы қонақжайлығымызға дән риза болған генерал машинасына мініп жатып:

– Бауыржан, маған қандай өтінішің бар? – деп сұрады. Мен Мәлік Ғабдуллиннің көрсеткен ерлігін төмен бағаланғанын айттым.

– Олай болса сен барлық награда құжаттарын қайтадан жазып, арнайы адаммен тікелей өзіме жеткіз. Ар жағын өзім білем, – деді де жүріп кетті. Айтқанын орындадым. Сөйтіп Мәлік көрсеткен ерлігі үшін лайықты наградасын алды. Бәріміз қатты құандық».

Бірақ Көкіш ағамыз бір қателік жіберген сияқты. Бауыржанның полкіне армия қолбасшысы келді дегенінде күмән бар. Біздің білімімізше, корпус командирі генерал-майор Михаил Кутузов келген. Осы кісіні Мәлікте таныған. Бауыржанға 1943 жылдың 26 мамырында жазған хатында былай дейді: «Кутузовта болдым. Ол кісі сіздің бақырауықты мақтамайды, надан екен деп боқтайды. «Бір көргенде дұрыс сияқты, ал анықтап, түсіне қарасаң, ішек-қарны толған надандық екен», – дейді Кутузов. Мен осы определениеге қосылдым. Бұлар оны орнынан босату туралы әңгіме көтерген екен».

Мәлікке Кеңес Одағының Батыры атағы қалай берілгені жөнінде профессор Мекемтас Мырзахметұлы былай баяндайды: «Баукеңнің мәлімдеуінше, бір генералды өз полкында жақсы күтіп, шығарып салыпты. Генерал кетерінде:

– Не сұрайсыңдар? – десе керек. Ол кезде көп командирлер қару-жарақ немесе қосымша әскер сұрайды екен. Ал, Баукең болса өз жауынгерлерінің ерлік істері жазылған пакетті генералға ұстатып тұрып:

– Жолдас генерал, осы пакетті тиісті орынға жеткізуіңізді сұраймын, – депті. Арадан көп уақыт өтпей Мәлік пен Төлегенге Кеңес Одағының Батыры атағы берілді деген Баукең».

Баукеңнің осы сөздерін Мәлік Ғабдуллин 1943 жылы 12 ақпанда Бибіжамал анамызға жазған хатында растайды. Хатта Мәлік: «...Маған герой атағын берді. Бұл атаққа ұсынуда Баукеңнің еңбегі зор, оны айтып

болмаса, жазып бітіре алмаспын. Тірі болсақ, Баукең еңбегін ақтау өз алдына...»

Тіпті, Мәлік 1943 жылы 15 ақпанда Бауыржанға жазған хатында: «...Мен Мәскеуге келіп жатырмын (награданы майданның өзінде Пуркаев тапсырған 05.02.1943 ж.), бұл атаққа ие болуда менің қызметім аз, қызмет, жақсылық, істеген еңбек – сіздікі. Сіз болмасаңыз, ескерусіз қалған әңгіме еді ғой. Сізге көп рахмет, тірі болсам, жақсылыққа жақсылықпен жауап қайырылатыны сөзсіз. Тек тірі болайық», – деп жазған.

Сол қуанышты хабарды хат арқылы бірінші жеткізген де Баукең болған. Бұйрық шыққан соң үш күннен кейін 1943 жылы 3 ақпанында Баукең «Мәлікке» деп аталатын өлеңмен құттықтаған.

«Мәлікке!

Ел күйзелген кезінде,
Ерлік еткен бауырым!
Жау жағадан алғанда,
Батырлық еткен бауырым!

Ел намысын құрметтеп,
Ер намысын ізеттеп,
Құтты болсын айтамын
Шын жүректен, Мәлігім!

Қиядағы қырағы қаршығадай жас жүрегің кемеңгер ақылыңа жолдас болып, аманшылық арқасында елімізге аянбай еңбек етіп, халқымызды бұданда былай тағы да бірнеше рет абыройға еге етеді деп сенемін!

Қолыңды қысып, құшақтап, жылтыр кара торы бетіңнен сүюші ағаң Бауыржан!»

Осы хатқа Мәлік былай деп жауап қайтарған: «Ақыл-ойдың арнасынан шыққан асыл сөздеріңізбен шын жүректен құтты болсын айтып жазған ашық хатыңызды алдым. Бар жан-тәніммен риза болып отырмын. Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің деген осы. Тар жол, тайғақ кешу кезеңінде тас қамауды бұзып, темір қоршауды қирата шыққан кездерде, біздің үлгі алған адамымыз, ақылы мен адамгершілігіне, қайраты мен өжетіне сенген адамымыз да – Сіз едіңіз. Сіз – басшы, біз – қосшы болдық. Атақ үшін емес, ар-намыс үшін халық алдындағы борышты өтеу жолында да сізден үлгі алдық, Бауке. Сіздің дәрежеңіз артып, мәртебеңіз үстем бола беруіне шын көңілден тілектеспін. Ақыл мен қайраттың, адамшылық пен батырлықтың тұлғасы болған, Бауке, халқыңыздың рахаты мен шаттығы үшін

жасаңыз. Інілік сәлеммен қолыңызды қыстым, мойныңыздан құшақтап, бетіңізден сүйдім, Інііз, Мәлік!»

Екеуінің бір-біріне деген құрмет, бір-біріне ағалық-інілік көңілі сол хаттардан көрініп тұр. Әр хатын Мәлік «Ардақты Бауке» деп бастап, «құшақтап, қолыңызды қысып, бетіңізден сүйген жаман інііз, алақай бауырыңыз Мәлік» деп аяқтаса, Бауыржан хаттарын «Қарағым, қара тентегім – Мәлігім» деп еркелетіп бастаған.

Енді Бауыржанның Мәлік туралы айтып жазғандарының біразына назар аударайық. 1944 жылдың 8 желтоқсанында Мәскеу қаласы кеңес жазушыларының клубында «Волоколамск тасжолы» повесін талқылау өтті. Сол жиында Бауыржан Момышұлыға сөз берген. Сонда ол былай деді: «Мен жазып жүретін майдангермін. Соғыста бір топ майдангерлер бар, соғыстың тарихын жазатын. Қалтасында Жазушылар Одағының билеті болмаса да. Меніңше, олар жазушылар армиясының жаңа буыны. Әрине, олар әлі сөз шеберлігін меңгере қоймаған, бірақ дәл бүгінгі тарихтың тек кұәгерлері ғана емес, осы тарихты жасаушылар. Біразын өлтіріп те жатыр, кейбіреулері мүгедек болып қалды, кейбіреулері тірі қалып, жазып жүр. Жазып жүретін майдангерлердің біреуі менің жолдасым Кеңес Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллин ортамызда отыр. Қазірдің өзінде ол оншақты жалпы дәптерлерді толтырып тастаған. Мынау соғыс аяқталғаннан кейін әдебиет майданында соғыс басталады. Сонда майдангерлердің, оның ішінде Мәлік Ғабдуллиннің жазбалары құнды деректерге айналады».

1961 жылы 27 маусымда үлкен салтанатты жиын болған, Қазақ ССР-нің 40-жылдығына байланысты. Сол жиында Бауыржан Момышұлы сөйлеп, Мәлік Ғабдуллинге мынандай мінездеме берген: «Бұрынғы рота политругі, Кеңес Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллин еңбек майданында да ерлік көрсетіп, ғылым докторы аталды, РСФСР педагогика ғылымдары академиясының толық мүшесі болып сайланды. Қазір ол профессор, институт ректоры».

1975 жылы 14 қарашада «Лениншіл жас» газетінің 225 нөмірінде Бауыржанның «Еңіреген ер еді» атты мақаласы жарық көрген. Сол мақалада Баукең халқымыздың ардагер азаматы Мәлік Ғабдуллиннің алпыс жасқа толғанын өзінің көзінің тірісінде тойлай алмай отырмыз, бұл менің аға ретінде қабырғама қатты батады деп өкінішін білдіреді. «Батыр, жауынгер, жазушы, зерек ғалым, сипатты, салтанатты – көрерге түрі де бар, ұғарға ойы да бар інім еді. Сұрапыл соғыс жылдары сын сағаттарда оның ерліктеріне көзі тірі куәлердің бірі менмін. Мен оның ағасы да, комадирі болғанмын. Майдан алғы шебінде оның орасан ерліктеріне куә болғандарым да рас. Оларды мойындап, дер кезінде жазып та жүрдім».

Осы орайда Бауыржанның «Бір түннің оқиғасы» атты әңгімесіне назар аударайық. Момышұлы былай деп еске алады ол оқиғаны: «Бір түннің оқиғасы» деген ескермеді табаны суымастан 1942 жылы 22 февральда жазған болатынмын. Сол кезде Мәлік болмаса, Балтабек болмаса, Гундилович, Мамонов болмаса, мен жағдайға, мүмкін, терең түсінбес те едім, жазбас та едім... Сан кейіпкерлердің қақ ортасында Мәлік те бар».

Мәлік Ғабдуллин соғысқа кіргенде бар болғаны 25 жаста еді. Жастығына қарамастан политрук ретінде солдаттарды батылдыққа, адалдыққа тартып, көп жағдайда оларға қамқоршы бола білді. Алдыңғы шепте болды. Соғыста жинақтаған тәжірибесі бейбіт өмірінде Мәлік Ғабдуллиннің білікті ұстаз болуына ықпал етті. Ұлы Бауыржан жазғандай, ол «ел алдындағы азаматтық борышын тереңнен тебіреніп ұғынған азамат. Ар үшін арпалыс кезінде ажалмен бетпе-бет келіп, ол нағыз әскери тәлім алды. Шын мәніндегі қоян-қолтық шайқастың офицері атанып, абыройы көтерілді. Ол тек творчестволық ойлаудан туатын жай. Соны күн нұрындай бойына сіңіріп, ол педагог болды, көз жұмғанша оның осы асқақ тұғырдан, жас ұрпақты тәрбиелеу тұғырынан түскенін көргеніміз жоқ».

Міне, өстіп бір-бірін батыр деп, бауыр деп, құрметтеп өмір сүрді қазақтың екі сөнбес жұлдызы.

ӘОЖ 811.512

А. Есжанова

Мәлік Ғабдуллин музейінің ғылыми қызметкері

ОТАНДЫ СҮЮ – БАТЫРЛЫҚҚА БАСТАР ЖОЛ
(Қазақтың батыр ұлы Мәлік Ғабдуллин бойындағы
ерлік рухтың қайнар көзі мен оның дәріптелуі туралы)

Азияның кең байтақ даласында есте жоқ ескі замандардан бері еркін жайлаған түркілердің бүгінгі ұрпағы қазақ халқының күллі тарихы – ерлік пен батырлықтың шежіресі екендігіне қазақтың жүздеген батырлық жырларына қарап сенуге болады. «Жаңбыр жауса – жер ырысы, батыр туса – ел ырысы» деген қазақ халқы туған жері мен елін басқыншы жауларынан қорғау жолында жанқиярлықпен күрескен ерлерін әспеттеп, оны ұрпақтан ұрпаққа ұмыттырмай дәріптеп отырғандығының дәлелі де осы батырлар жыры. Батырлық эпостарды

зерттеуді бүкіл саналы ғұмырының арқауы етіп, осы жолда мол ғылыми мұра қалдырған филология ғылымдарының докторы Мәлік Ғабдуллиннің «қазақ ауыз әдебиетінде көлемі үлкенді-кішілі төрт жүзден астам ерлік жыры бар» [1] деп атап көрсеткен екен. Біз ғылыми мақаламыздың арқауын академик Мәлік Ғабдуллиннің осы анықтамасымен сабақтай отырып, батыр тұлғаның қан майданда өзі жасаған ерлік істеріне бастау болған түп негіз туралы қарастыратын боламыз.

Сонымен бірге Мәлік Ғабдуллиннің майданда көрсеткен ғажайып ерлігін дәріптеген қаруластары мен замандастарының, сол заманнан бүгінгі күнге дейінгі жазушылар мен ақындардың туындылары арқылы біз қарапайым ғылым адамының, бойынан табылған батырлық рухтың сырын ашуды мақсат ететін боламыз.

1941 жылы басталған Ұлы Отан соғысы 1418 күнге жалғасты. Адамзат тарихындағы ең ауыр осы бір қырғын шайқасқа Отанды қорғау үшін қазақ халқының жарты миллионнан астам ұл-қыздары аттанды. Қазақ жауынгерлері соғыстың бірінші күнінен бастап-ақ өздерінің қайтпас қайсарлығымен, төзімділігімен, ерен ерлігімен таныла білді. Кеңес жауынгерлері мен қолбасшыларын ғана емес, қарсы шептегі неміс-фашистерін де мойындата алғанындарына тарих куә. Қазақ баласының ерен ерлігіне осындай лайықты мысал бола алатын ерлердің бірі де бірегейі – Мәлік Ғабдуллин болғандығы анық. «Кеңес Одағының Батыры» атағына ие болған жүзден астам қазақтың арасында Мәлік Ғабдуллиннің орны ерекше. Оның да себебі бар: Мәлік Ғабдуллин – осы бір аса мәртебелі атаққа ең алғаш ие болған қазақ азаматы. Сондықтан да Мәлік Ғабдуллин мен Төлеген Тоқтаровқа Батыр атағы берілген күн – қан майданнан қажыған барша қазақ халқына күш-қуат сыйлаған күн болып тарихта қалды.

Мәлік Ғабдуллин аты аңызға айналған генерал-майор И.В. Панфиловтың басшылығымен Талғарда жасақталған 316-атқыштар дивизиясының 1075 полкінде ротаның саяси жетекшісі болып тағайындалды. 8 гвардиялық дивизиясының құрамында майданның ең шешуші шайқастарының бірі – ел астанасы Мәскеуді қорғауға қатысып, ерен ерліктің үлгісін көрсеткен атқыштар ротасының саяси жетекшісі Мәлік Ғабдуллин мен қатардағы жауынгер Төлеген Тоқтаровқа 1943 жылы Кеңес Одағының Батыр атағы берілісімен, бұқаралық ақпарат құралдары олардың ерлігін жан-жақты танытып, насихаттай бастайды. Қаламгерлер мен композиторлар олар туралы түрлі жанрлардағы туындыларын жарыққа шығарып, халық назарына ұсынғандарына сол заманда шыққан басылым беттеріндегі сарғайған тарих парақтары куә.

1943 жылы 30 қаңтарда Кеңес Одағының Батыры атағы берілгеннен кейін, алғашқы болып Мәлік Ғабдоллаұлының майдандас досы, ақылшы ағасы, қаһарман қолбасшы Бауыржан Момышұлы құттықтап:

«Ел күйзелген кезінде,
Ерлік еткен, бауырым,
Жау жағадан алғанда,
Батырлық еткен, бауырым,
Ел намысын құрметтеп,
Ер намысын ардақтап,
Құтты болсын айтамын,
Шын жүректен, Мәлігім!» [2] -

деген жыр жолдарын арнады.

Сондай-ақ, Мәлік Ғабдуллиннің ерлік жолы туралы алғаш толымды еңбек жазғандардың бірі – Кеңес Одағының бас газеті «Правданың» әскери тілшісі, кейіннен әйгілі жазушы болған Борис Полевой. Газеттің арнайы тапсырмасы бойынша Мәлік Ғабдуллинмен кездесу үшін майдан даласына аттанады. Осы сапарының үлкен нәтижесі – «Эпостың тууы» атты көлемді очерк болады. Кеңес Одағы құрамындағы он бес республикаға түгел тарайтын беделді газет 1943 жылы 2 ақпаннан бұл очеркті жариялай бастаған. Бүкіл майдан даласы, тыл еңбеккерлері қазақ жігіті Мәліктің ерлігіне осылай қанық болады. Мәліктің батыр бейнесі барша кеңес халқына танылды. «... ол, Мәлік – батыр, әрі күшті, әрі ержүрек, дейді. Қыр түлкісіндей айлакер, ақбөкендей саққұлақ, жау дыбысын қырымнан біледі. Ақтұйғындай қырағы, бұққан жауды қиядан көреді. Болаттай қатты білектері неміс төбеттерін қырудан қалжыраған емес: қанша қырса, сонша күшейе береді. Үрейі ұшқан немістер Мәлікті көрген жерден-ақ зыта бастайды» [3], - деп жазуының өзі ұлтымыз үшін мақтаныш болатын.

Мәлік Ғабдуллиннің ерлігін жырлауға алғаш белсене атсалысқан өнер адамдары арасындағы ерекше бір толқын болғандығына сол жылдардағы баспасөз бен кітаптарды парақтау арқылы көз жеткіземіз. Бұлар – қазақ әдебиетінің ежелгі фольклорлық ұтқыр дәстүрін жалғастырушылар, халық ақындары болатын. Сол заманда Мәліктің ерлігін жырға қоспаған ақын жоқ шығар. Бұл аға толқынның басында жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың өзі тұр. Тоқсан алтыға келген қарт жырау өзіне сәлем бере келген Мәлік Ғабдуллинмен дидарласып, әңгімелесу сәтінде әйгілі «Арнау» жырын шығарады:

Батырым Мәлік беренім,
Жүйрігім озған өренім.
Халқы сүйген қалаулым,
Жырымды саған төгемін...[4].

Осылай толғанып жырын төккен Жамбыл жыраудың игі өнегесін жалғастырғандардың қатарында Нұрпейіс Байғанин, Иса Байзақов, Доскей Әлімбаев, Шашубай Қошқарбаев, Сапарғали Әлімбетов, Жақсыбай Жантөбетов, көкшелік ақындар Қалия Жұбандықұлы, Шәкен Отызбаев және т.б. болды.

Халық ақыны Нұрпейіс Байғанин де Мәлік батырдың майдандағы ерлігіне сүйсіне шаттанып, ержүрек қазақтың ерлігін дәріштеген «Қаһарман ұлыма» атты ұзақ толғауын шығарады.

...Мәлігім, елдің ерісің,
Ел намысы серігің.
Ерліктің асқар белісің,
Мақтанысың еліңнің.
Сарыарқа самал жеріңнің,
Атыңды балалар жаттауда,
Ғасырлар бойы сақтауға [5].

Қазақ әдебиетіндегі ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттің қатар өкілі болған әйгілі ақын Иса Байзақов Мәлік Ғабдуллиннің ерлік жолына арнап бір жиында табан аузында ұзақ поэма шығарған екен. Бірақ оның толық нұсқасы жетпеген. Бұл поэманың үзіндісінде ақын былай деп толғайды:

Отындай жанартаудың жалын шашып,
Кеткендей сұсыменен жауды басып.
Қазақтың Рүстемі – батыр Мәлік,
Қаһарланса тау сілкер, судай тасып [2, 51 бет].

Мәлік Ғабдуллиннің майдандағы ерлігі туралы жазылған шығармалар арасында жазушы Сәбит Мұқановтың «Батыр бейнесі» очеркін, Саттар Сейітхазиннің «Қаһарман», Мыңбай Рәштің Батыр-дастан» поэмаларын, Әзілхан Нұршайықовтың «Тоғыз толғау» хикаятын ерекше атауға болады. Мәлік Ғабдуллиннің ерлік өнегесін тек қазақ ұлтынан шыққан қалам иелері ғана емес, барша кеңес елінің жазушылары мен журналистері жетпіс жылдан астам уақыт бойы әр қырынан толғаумен келеді. Батырдың майдандас досы Дмитрий Снегиннің «Алтын Жұлдызды асыл дос» мақаласы 1975 жылы «Қазақ әдебиеті» газетіне, әріптесі М. И. Ритманның «Наш Малик» мақаласы «Казахстанская правда» газетіне жарияланады.

Бұл жарияланымдардың барлығында да Мәлік батырдың көзсіз ерлігі жеріне жеткізе баяндалады. Сонымен қатар, батырды сол ерлікті жасауға деген мотив туралы да қарастырылады: «Мәлік Ғабдуллиннің бойынан табылған ерлік рух оның арғы бабаларында жатыр деуге болады. Оны батырдың өзінің сөзімен дәйектемекпіз: «Қарауылдың Құттымбет дейтін бұтағынан тараған қара қылды қақ жарған, Абылайды

хан көтерген Қанай би, тілге келсе құтқармайтын, білекке келсе, жығылмайтын айтқыш Бекболат, ақырған даусынан дұшпан сескенген Тілеу, Итқара сынды айбатты ерлер – менің ардақты бабаларым» [6, 32 бет]. Яғни, Мәлік батырдың ерлік рухы оның арғы ата-бабаларынан жалғасқан дәстүр екенін көреміз.

Мәлік Ғабдуллиннің арғы бабасы Қанай би Құттымбетұлы өз заманында Қазақ хандығының бір шаңырағы болған Ташкент қаласының бір қақпасына билік құрған екен. «Ханның қара сыбағасы» деген жыл сайынғы қаржылық түсімді Қанай ұрпақтары бірнеше ұрпақ бойына алып тұрған көрінеді. Мәлік Ғабдуллиннің арғы бабаларының бірі Итқара батыр да ел қорғап жүріп Жетісу жерінде ерлікпен қаза тапқан екен. Батыр бабаларының осындай игі дәстүрлерін, ерлік істерін балалық шағынан құлағына сіңіріп өскен жас Мәлік туған дала төсіндегі әрбір тау мен тастың тарихына да ден қойып, олар туралы шежірелерді көкірекке түйіп өскен екен. Мәліктанушы ғалым, Мәкеңнің соңғы төл шәкірті, профессор Серік Негимов былай деп атап көрсетеді: «Мәкең балалық шағында сері ағасы Бекенмен бірге Желтауда құс салып, аң аулап жүргенде, ондағы Кенесары-Наурызбай бекінісін аталарымның маған қалдырған блиндажы дейді екен» [6, 24 бет].

Міне, осындай ерлік рухты жырлауда халық ақындарымен қатар, қазақ әдебиетінің жаңа заман өкілдері де тартынып қалмапты. Мәліктің ержүректігін, қайтпас рухын танытуда олардың үлкен еңбегі бар.

Жалпы, түйіндей айтқанда, ерлік рухты жырлау, мәңгі есте қалдыру миссиясын алғаш атқарған Мәлік Ғабдуллиннің өзі екендігін атап өткеніміз жөн. «Сұрапыл жылдар» атты кітабының алғашқы басылымының алғысөзінде Мәлік Ғабдуллин былай деп жазады: «...Бұл кітапшада жазылған әңгімелер жазушының қиялынан туған көркем шығармашылық емес. Олар майданда өз көзімен көрген оқиғалар. Мен соларды окопта отырып, соғысып жүріп жаздым... Майданда жүрген қазақ жігіттері қазақ мақтаныш ететін іс істеуде. Олардың батырлық-ерліктері үлкен хикая, жыр болып жазылуы керек. Бұл – ақын, жазушылардың міндеті» [7].

Осы ретте қазақтың әйгілі ғалымы, Мәлік Ғабдуллиннің ұстазы Бейсембай Кенжебаевтың мына бір пікірін толықтай келтіре кетуді жөн санадық: «Қазақ халқының Ұлы Отан соғысы кезінде ер халық атанып, оның ұлы – қызының тамаша ерлік көрсетуі, Мәлік, Төлеген, Асқар, Әлікбай тағы басқалардың Советтер Союзының Батыры деген даңқты атаққа ие болуы кездейсоқ нәрсе емес, тарихи заңды нәрсе. Өйткені, қазақ ежелден ер халық, ерлік қазақ елінің ата – бабасынан келе жатқан дағдысы, ежелгі дәстүрі. Қазақ халқының тарихы жатқан ерлік, ерлік – қазақ халқының салты. Сондықтан, біздердің қай – қайсымыздың

болсын қазақтан тудым деп мақтануға, «Мен қазақ, қазақпын деп мақтанамын» (Сұлтанмахмұт) деуге толық правомыз бар. Қазақ халқы, оның ертедегі ерлері өз тұстарында ата-бабаларының туып-өскен жері, отаны Сарыарқа үшін күресіп, ерлік көрсетті. Қазақ халқы, оның ұлқызы өзінің отанын шексіз сүйеді. Осы сүю, ата – бабаларының ерлік бейнелері оларды батырлыққа, батырлық істер істеуге бастайды» [8].

Ендеше, біз де Мәлік Ғабдуллиннің майданда асқан ерлік көрсетуінің қайнар көзі – өз Отанын, туған жерін шексіз сүюде, ата-бабаларының ерлік дәстүріне деген адалдықта, мәрттікте жатқандығынан деп білеміз. Ерлікке, елдікке шақыратын игі дәстүрлер барында Мәліктей ел қорғаған ерлер шыға беретіндігіне сеніміміз зор.

Әдебиеттер тізімі

1. М. Ғабдуллин Қобыланды батыр жырын зерттеудің ғылымдық мәселелері. Филология ғылымдарының кандидаты атағын алу үшін әзірленген ғылыми диссертация. – Алматы: ҚазССР ҒА, 1947.
2. Мәлік батыр жыры. – Көкшетау: Келешек-2030, 2012.
3. Б. Полевой. Эпостың тууы // «Правда», 2 февраль 1943.
4. Ж. Жабаев. Ел қадірін біл, балам: шығармалары. – Алматы: Жалын, 1996. – 542 б.
5. Н. Байғанин Таңдамалы: өлең, дастан, толғаулар. – Алматы: Жазушы, 1991. – 400 б.
6. С. Негимов. Мәлік Ғабдуллин. – Алматы: Санат, 2001.
7. М. Ғабдуллин Сұрапыл жылдар (Майдан хикаялары). – Алматы: Жазушы, 1972.
8. Б. Кенжебаев. Батырлық біздің дәстүріміз // Социалистік Қазақстан. 1943 ж. 25 февраль. ҚР МОМ № 2040 қор көшірмесі

ӘОЖ 94(574)

Б. С. Айтмағанбетова

Көкшетау «Арна» жоғары колледжінің оқытушысы

БАТЫРЛЫҚ БІЗДІҢ САЛТЫМЫЗ

«Батырлық бізге айдаладан келген жоқ, батырлық біздің салтымыз» - дейді, батыр Мәлік Ғабдуллин қолжазбаларында. 1944 жылдың 26 сәуірінде қазақтың хас батыры Бауыржан Момышұлына

жазған хатында, «Сөз сарыны мынадай зой: Қазақ – қазақ болғалы көп ғасыр өтті. Оның барлық ерлік-батырлық салты бүгін гана пайда болған емес. Ол ертеден келе жатыр. Кешегі батыр бабаларымыз батырлықтың үлгілерін көрсетті зой. Ал бүгінгі қазақ жігіттері сол батыр бабаларының дәстүрін ілгері дамытуда»-деген [1].

Батырдың бұл сөзінен аңғаратынымыз, қазақ батырларының ерлігі сан ғасырлар куәсі, бүгінгіміз бен келешегіміз үшін ғибрат алар оқиғалар мен ел тағдырын өз тағдырынан биік қойған, ұлтының тұтастығын, жерінің бүтіндігін мұрат еткен ұлт қорғандары, қазақ батырлары екендіктерін баса айтқандығы.

Қазақ халқы намысты, жүректі, қайсар, батырлық қанында ойнаған ұлт. Сол ұлттың қорғаны – Батыр. Қалың бұқараның қамын жеген хандар мен батырларды үш дәуірге бөліп қарар болсақ, алғашқы дәуір Абылай хандық құрған заман десек, Абылай ханмен үзеңгілес болған Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақұлы Жәнібек, Қарақалпақ Қылышбек, Шапырашты Наурызбай батырлар болғаны белгілі. Екінші тарихи дәуірге қазақ хандығының соңғы «ханы» Кенсары Қасымұлы заманы, Кенесарының қанды көйлек жолдастары, Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы, Махамбет Өтемісұлы, Есет Көтібарұлы, Жанқожа Нұрмұханбетұлы, Иман Дулатұлы, Баубек Бекмырзаұлы, Жәуке Назарғұл және тағы басқа батырлар да болғаны тасқа қашалып тарих беттерінде жазылды.

1916 жылғы Ұлт азаттық көтеріліс кезеңін үшінші дәуір деп алайық. Ресей империясының іргесін шайқалтқан Ұлт-азаттық көтеріліс оты жер-жерде тұтанып, ірі қозғалыс ошақтары болған Жетісу, Ырғыз, Торғай, Қожаш, тағы басқа да көтерілістер халық мүддесін қорғады. Кеңестік дәуірдің саяси бұрмалануымен бүркемеленіп айтылмай қалған тарихи оқиғалар қаншама. Тарихи сыры мен деректері ашылмаған Қожаш көтерілісі солардың бірі еді. Ол қазіргі Ақмола облысына қарасты Ерейментау өңірі және Еңбекшілер ауданының жергілікті қауымы патша өкметінің мұздай қаруланған әскерімен қақтығысқан жойқын соғысы болатын. Көтерілістің қолбасшылары Сәтбай қажы мен Доштай қажыларды сол өңірдің жұртшылығы «хан» көтерді. Бұл көтерілістің соңында башпайы мен бақайшағына дейін қаруланған патша жасағы Доштай қажының соңынан ерген 500 әскерін жан-жағынан қоршауға алып, 400 дей әскерін қамауға тоғытып, тұтқыннан аман қалған жүзшақты әскері Торғай көтерілісінің қолбасшысы Амангелді батырға барып қосылған деседі.

1916 жылғы ұлт көтерілістің негізгі орталықтарының бірі Торғай уезі болды. Торғай уезінде 13 болыстан тұратын өкілдер патша жарлығына қарсы тосқауылдар қойып, 13 болыс өкілдері қатысқан

құрылтайшылардың шешімімен Әбдіғапар Жанбосыновты Торғай уезінің ханы етіп, Кенесарының сенімді серігі болған атақты Иман батырдың немересі Амангелді Имановты көтерілісшілердің сардары етіп сайлаған. Әбдіғапар ел билігін соғыс жағдайына бейімдеп, дала демократиясы негізінде құрып, өзін «хан» деп есептемей, «әмір» санады.

Бұрынғы әкімшілік бөліністер бойынша Торғай өңірінде қалыптасқан хандық биліктің территориялық аумағы Сыр бойы Қазалыға дейін бір шеті болса, енді бір шеті Атбасар, одан Ақтөбеден және Орынборға дейінгі аралықты алып жатты.

1916 жылғы ұлт азаттық көтерілістің көрнекті батырлары, көз мерген Кейкі батыр мен қол мерген Аманкелді батырдың ерлік жолы мен азапты өмірі тарихтан белгілі.

Кейкі Көкембайұлы 1871 жылы Қостанай облысының Битума деген жерінде дүниеге келіп, 1922 жылы Жалаулыда қызыл әскердің қолынан шаһид болады.

«Қанды оқиға 1922 жылдың наурыз айында, Сүтемгеннің Жәкенінің қыстауында болған. Кейкінің қазасы ауыр әңгіме, ол жайлы қазір көп жазылып зерттеліп жатыр. Жалаулыдағы батырдың өлтірілген орынына тас қойылып, темірмен қоршалған. Ол жерде ешқандай сүйек жоқ. Кейкінің де, оның жұбайы Ақжан мен інісі Шұбардың да мәйіті қырдан өзенге құйылған жыраның бойына көмілген. Милициялардың ызғары марқұмдарды арулап жерлеуге де мүмкіндік бермеген» деген нақты деректер бар [2].

Сол кезеңде Ресей патшалығы жала жауып, қанша жерден жау көріп, батырдың есімінің тарихта қалуына қомашаулық жасап, батырлығын дәріптеуге тыйым салса да, Кейкі мерген халық жүрегінде мәңгілікке сақталады. Кейкі батыр /Нұрмағанбет/ Көкембайұлы қазақтың теңдесіз батыры. Құралайды көзге атқан қасиет дарығын, жүз жылда бір туатын өр тұлға. Ол 1916 жылғы Ұлт-азаттық көтерілісте батырлық, ерлік жасап, халқын жауға бермей сол үшін де ақтармен арпалысып, қызылдармен қырқысып өткен һас батыр.

Кейкі Күйік қопасындағы соғыста, Торғайға шабуыл және жазалаушы отрядқа қарсы соңғы ұрыс – Доғал-Үрпек шайқасында қайсарлықпен қарсы тұрып, ерекше ерлік көрсетіп, Ресей патшалығының қаһарына ұшыраған. Кейкі батыр 1919 жылы Амангелді Имановты тұтқындап, өлтіргеннен кейін қудалауға ұшырап, елден жырақтап, бой тасалауға мәжбүр болады. Бой тасалап қызыл әскердің көзіне түспеудің амалын ойлап жүрген Кейкі мергенге жала жабылып, бұқара халыққа түрлі бұрмаланған деректерді сол кездегі «Ақ жол» газеті арқылы жеткізе бастайды. «Ақ жол» газетінің 1922 жылғы, 6

мамырдағы 169 нөмірінде «Қазақстанда Торғай оязында аламаншы құрылды» деген желеумен жазылған мына бір дерекке көз салалық.

«1920 жылдан бері қарай Торғай оязында бұрынғы заманнан белгілі қанды білек, жалаңаяқ ұры Кейкі Көкембаев деген бұзық шығып, қасына өзі секілді ұрыларды жиып алып, тыныш отырған халықты мазалап, малын алып, мүлкін талап жүретін еді. Бір кезде Кейкі Торғай оязындағы нағыз барып тұрған большевик болған. Бірақ «арамзаның құйрығы бір-ақ тұтам» дегендей арамдығы білініп, сонан соң большевиктен халықты құтқармақшы болып атқа мінген.

1921 жылы жазында Кейкіні ұстамақшы, ұясын таратпақшы болып Торғайдан һәм Атбасардан әскер шығып, Кейкіні ұстай алмаған. Тек бірсыпыра жолдастарын өлтіріп, тобын таратқан. Кейкі бір-екі жолдасымен қашып қолға түспей кеткен. Кейкінің маңына үкіметтің қыспағынан қашқан әр болыстың ұрылары жиылған. Мекені «Арыс» құмы болған. Ол жерде де халықты мазалай берген.

Осы өткен февраль басында Кейкіні ұстауға Торғайдың политбюросы тарапынан 10 шақты кісі жіберілген. Бастығы Александр Токарев. Бұл жолда Кейкіні алдаусыратып, ықтияры мен қаруын тастап келуі үшін Токаревті үгітші етіп жіберген.

Торғайдан барған отряд Арыс құмында Кейкінің тобымен кезігіп, келісімге келіп, ақыры Кейкі Торғайға келуі үшін қару-жарағын Токаревке береді. Бірақ Кейкі мерген қару-жарағын сенімге кіру үшін бергендігі сол күні байқалады.

Қалаға таяған соң Токарев бір жолдасы мен Кейкіні, оның қатыны мен інісін алып бірге келе жатқан отрядынан озады. Жолдың алыстығынан Торғайдан қырық шақырым жердегі бір ауылда түнейді. Сол арада Токарев жолдасты өлтіріп, қасындағы милиционерді тұтқын қылып, қаруын алып Кейкі кейін қарай қашады. Жолда ықтиярсыз ат мінеді, бірен-саран серік тауып алады. Кейкінің басқа он төрт жолдасын алып келе жатқан кейінгі отряд бұл жәйтті естіп, Торғайға лезде хабар жеткізеді. Тұтқындағы он төрт аламаншыны қалаға тапсырып, Кейкінің ізіне түсіп, Жыланышық өзенінің маңындағы Жалаулы деген жерде жасырынып жатқан жерінде қолға түсіріп, айуандықпен өлтіріледі. Өзімен бірге болған аяғы ауыр әйелін және інісі мен жаңадан қосылған екі жолдасын өлтіріп, баукеспеліктің тамырын кесіп келді.

Торғай еліне және ашаршылық кезіде төтенше жұт болып жүрген Кейкі еді. Енді бұл бұзықтан құтылды» - делінген [3].

Кейкі мерген 1922 жылы өлтірілгеннен кейін басын кесіп алады. Кесілген басты Торғайдың орталығына ұзын сырғауылға 30 күн іліп қоюының өзі, ұлттың рухын жығу, ықтыру болса, ақ патшаға қарсы

келгендерінің алдыңнан шығатын жаза осылай болады деп, қалың бұқараның үрейін тудыру үшін жасағаны анық. «Ер жігіт елі үшін туады, елі үшін өледі» - демекші, батыр бабалар ерлігі мен рухын насихаттап дәріптеу ұрпақтың парызы, себебі қазақ батырлары барша халыққа ортақ. Жоғарыда келтірілген деректер, Кеңес үкметінің қылышынан қан тамып тұрған дәуірінде жазылған. Ал шындығында көтеріліс бүкіл қазақ халқының арман-мүддесі еді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің қатысушыларының кедей табының ғана дүрлігуі емес, жалпыұлттық дүмпу екенін белгілі. Сол замандарда патша үкіметіне үміт артып, сатқындық жасап, патша билігіне ақпарат беріп отырған жандардың да болғанын жоққа шығара алмаймыз. Бірақ ондай опасыздар қай заманда да кездесетіні анық. Кей болыстардың теріс қылығы ұлт-азаттық көтерілістің рухын жығып, көлеңке түсіре алмайтыны белгілі.

«Батырлық біздің салтымыз» деп Мәлік Ғабдуллин айтқандай, батырлық қасиеті ұрпақтан ұрпаққа дарыған дара тұлғалар рухы әрқашан бірге жасай бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Серік Тұрғынбеков. Кейкі батыр. 2017.
2. Ш. Байділдин. Кейкі батыр. 2014.
3. Кейкі батыр жайлы зерттеу құжаттары ғаламтор.

ӘОЖ 8-80-800

А. Қ. Колпенова

Л. Н. Гумилев ат. Еуразия Ұлттық университеті, ҚР, Нұр-Сұлтан / Түркия, Малатья қ. Инөнү университеті, 2-курс докторанты

КӨКШЕДЕН ШЫҚҚАН ТІЛШІ-ҒАЛЫМ А. ӘБДІРАХМАНҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МҰРАЛАРЫ

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «Туған жер» бағдарламасын қолға алу ұсынылды. Бағдарлама туған жердің мәдениетінің дамуына үлес қосқан тұлғалардың мұрасын жаңғырту арқылы ұлттың мәдени-генетикалық кодын танытуымен мәнді. Бағдарламаның «әрбір өлкенің біртуар перзенттерін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс» деген идеясының негізінде

Көкше өңірінен шыққан тілші-ғалым Айтым Әбдірахманұлы Әбдірахмановтың ғылыми мұраларын зерделеу, біріншіден, ғалымның еңбектерін ғылым сүйер жастарға рухани мұра ретінде танытумен, екіншіден, тіліміздің зерттелу тарихын бағамдау, сол кезеңдегі тіл білімінің өзекті мәселелерін анықтау және осы мәселелер негізінде туған тұжырымдары мен теорияларын бүгінгі ғылыми ұстаныммен ұштастырып, жаңа қырынан танытуымен өзекті болып табылады. Мақаламызда А. Әбдірахмановтың терминология және топонимикаға қатысты еңбектеріне жалпы шолу жасап, талдауды мақсат етеміз.

Қазақ тілі лексикологиясының дамуына үлкен үлес қосқан ғалымдардың бірі – филология ғылымдарының докторы Айтым Әбдірахманұлы Әбдірахманов. Өмірінің соңына дейін Ғылым академиясының Тіл білімі институтында қызмет еткен ғалым негізінен лексикологияның топонимика саласын зерттеген. Сонымен қатар Айтым Әбдірахманұлының ғылыми-зерттеу мұраларының қомақты үлесі терминология және терминологиялық сөздіктер жасау мәселелеріне қатысты.

Ғалым Ш. Құрманбайұлы ХХ ғасырдың 50-жылдарының соңы мен 60-жылдардың бірінші жартысында терминология мәселесіне едәуір мән берілгендігін, Одақтық тіл саясатының ұлт тілдерінің өз заңдылықтарын сақтай отырып дамуына мүмкіндік бермей келгендігіне қарамастан, бұл кезеңнің ғылыми терминологияның қалыптасып, дамуымен ерекшеленетінін айтады. Бұл жетістікте ғалым Айтым Әбдірахманұлының да үлесі мол екендігін еңбектеріне, атқарған істеріне қарап бағамдаймыз.

Ғалым 1956 жылдан 1981 жылға дейін Қазақ ССР Министрлер Советі жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясына мүше болған, мемтерминкомның ғылыми хатшысы міндетін атқарған.

Ғалымдар Т. Жанұзақов пен Е. Жұбановтың деректері бойынша, А. Әбдірахманұлы құрастырған, мемлекеттік терминком бекіткен атаулардың ресми тізімдері 1976 және 1979 жылдары өз алдына кітап болып шыққан. Терминком жариялаған отыздан аса орысша-қазақша термин сөздіктерінің 20 кітапшасы А. Әбдірахмановтың редакциясымен жарық көрген, ал алты сөздікке ол авторластық құқығымен қатысқан. Ғалымның терминология мәселелері бойынша жазған түрліше зерттеу жұмыстары Москвада, Киевте, Алматыда құрастырылған әр алуан ғылыми жинақтарға енген. Сондай еңбектерінің бірі – академик Ә. Қайдармен бірлесіп жазған «Қазақ терминологиясы» атты көлемді очеркі 1987 жылы Москвада басылған жинақтан орын алған [1, 4].

Ғалымның терминология мәселелерін көтерген мақалаларының 1957 жылдардан бастап жарияланып тұрғанын еңбектерінің

библиографиялық көрсеткішінен аңғарамыз. Мәселен, «Мұнай терминологиясы туралы» (1957), «Өнеркәсіптік терминдер жайында» (1958), «Пікір таласы шындыққа жеткізеді» (1959), «О некоторых вопросах составления русско-казахских отраслевых терминологических словарей» (1960), «Вопросы терминологии: о принципах составления русско-казахских отраслевых словарей» (1961), «Мемлекеттік терминология комиссиясында», «Тіл мәдениеті және терминология» (1968), «Терминдерді дұрыс қолданайық» (1972), «Терминологиялық сөздіктерді аудармада пайдалану жөнінде» (1978), «Из опыта разработки и упорядочения терминологии в Казахстане» (1983), «Термин қалыптастыру тәжірибесінен» (1986) мақалаларынан ғалымның осы салада аянбай еңбек еткенін көреміз. Пікірімізді бір-екі мақаласын талдау арқылы нақтылай түсейік.

«Пікір таласы шындыққа жеткізеді» мақаласы 1959 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде жарияланған. Ғалым мақаласында, біріншіден, жаңадан терминдер жасау, оларды қалыптастыру, тұрақты қолдану мәдени өмірдің қажеттілігінен туатынын және бұл мәселенің бүкіл халықтың қатысуымен шешілетінін айтады, «өйткені тілдің жасаушысы да, қолданушысы да – халық» [2]. Екіншіден, орыс тіліндегі немесе интернационалдық терминдерге қазақ тілінде балама табу керектігін, мүлдем табылмаған жағдайда ғана басқа тілдегі формасы алыну керектігін айтады. Мұның өзі термин жасаудағы А. Байтұрсынұлының ұстанымы екендігі баршамызға белгілі. Үшіншіден, *аялдама, басылым, шеберхана, көркемөнер, мүсінші, бейнелеу өнері, шешендік өнер* деген терминдерді қолданудан қашпау керек деген пікірінің орынды айтылғанын бүгінгі күн тұрғысынан бағамдай аламыз, өйткені сол кезде жаңадан енгізіліп жатқан терминдер бүгінде әдеби тілімізге әбден сіңісіп кеткен. Сол сияқты ғалымның телевизорды *телекөру немесе телекөрім* дегеннен де *теледидар* деп алсақ, құлаққа жағымды деген ұсынысының да жүзеге асқандығын білеміз. Төртіншіден, ғалым жаңа сөздерді қалай болса солай енгізе беруден де аулақ болу керектігін ескертеді. Мәселен, ғалым *заңқой (юрист), дүнияуи (материальный), степень (мәртебе), жинарман, жазыларман* деген терминдерді сынға алады. Әрине, бұл терминдердің қолданысқа енгендігінен ғалым сынының орынды болғанын бүгінде баршамыз пайымдай аламыз. Бесіншіден, терминологиялық сөздіктер шығару ісіне баспа орындары, ғылыми зерттеу мекемелері баса көңіл аударулары қажеттігін және терминком бекітіп берген сөздерді ғана қолдану керектігін ескертеді. Алтыншыдан, ғалым әр тілдің ішкі заңдылықтары сақталу керектігін ерекше атап, *аспирантка, докторантка, журналистка* деп *-ка* деген род көрсеткішін қосудың қазақ тіліне еш қажеттігі жоқтығын айтады [2, 3].

«Тіл мәдениеті және терминология» деп аталатын мақаласында ғалым термин жасау және қолдану тәжірибесінде қолайлы жақтармен бірге көптеген кемшіліктер мен олқылықтар, қиындықтар мен шалағайлықтардың да кездесетінін айтады. Мәселен, *қосымша құн* дегенді *түсер құн*, *тыңайтқыш* дегенді *құнарландырғыш*, *мырыш* терминінің орнына *тініке* деп өзгерту туралы ұсыныстарды қабылдаудың қажеттілігі жоқтығын ескертеді [3, 4]. Сонымен қатар ғалым баспасөз бетінде кездесетін емлелік, пунктуациялық қателерді де сынға алады. Тіл мәдениетінің үлкен бір саласы болып саналатын терминология жұмысын одан әрі жақсарту үшін атқарылуы қажет шараларды ұсынады. Ғалым А. Әбдірахманов: «Алдымен Мемлекеттік терминком бекіткен терминдерді баспасөз бетінде жариялап отырған жөн. Ал баспасөз бетіндегі терминдердің дұрыс, бұрыстығын қадағалап отыру үшін Тіл білімі институтының жанынан арнайы топ құрған мақұл. Терминологиялық, түсіндірме сөздіктер шығару ісін мұқият қолға алу қажет. Мемлекеттік терминкомның қызмет сферасы кеңейтіліп, тіл мәдениеті, сауаттылық мәселелерін қамтитын органға айналуы керек. Міне, осы шаралардың іске асырылуы ана тілімізді ардақтауға, тіл мәдениетін көтеруге, сөз қадірін бұдан да қастерлеуге жетелейді» [3, 4], – деп, қазақ тілінің маңызды мәселелерін көтереді. Жалпы ғалымның мақалаларынан аңғаратынымыз, терминология саласына қатысты қандай да бір мәселе болса, баспасөзде жарияланып, талқыға салынып, ортақ шешім шығарылып отырғанға ұқсайды. Ғалымның келесі мақаласы осы ойымызды дәлелдей түседі.

1972 жылы жарық көрген «Терминдерді дұрыс қолданайық» мақаласында ғалым А. Әбдірахманов мемтерминком бекіткен 40-қа жуық терминдер тізімін береді және Алматы қаласының орысша аталатын көшелер атауларын өзгертіп, Кеңес Одағының батырлары мен Еңбек ерлерінің атымен атау туралы шешімді жариялайды. Қазақ тіліндегі терминология, оның емлеге, аударма мен стилистикаға және жалпы тіл мәдениетіне қатысы туралы мәселелерге республикамыздың баспасөз органдары мен көпшілік қауым ат салысып отырса деген тілек білдіріп, терминологияға қатысты мәселелерді көпшіліктің назарына ұсынады [4, 4].

Бұл мақалаларынан ғалым А. Әбдірахмановты ана тілінің жанашыры ретінде танимыз. Ойымызды ғалымдар Т. Жанұзақұлы мен Е. Жұбанов пікірімен дәйектейік: «Ол – қазақ тілінің белсенді насихатшысы. Ана тіліміздің қамқоршысы, қазақ тіл білімінің еңбеккері Айтым Әбдірахманов зерттеулері – қазақ тіл біліміне қосылған елеулі үлес болумен бірге орта және жоғары оқу орындарында ана тілінен жүйелі білім беруге жарайтын пайдалы еңбектер. Әрине, ана тілін

ардақтаған азамат, ізденгіш әрі еңбекқор ғалым осы табыстарымен шектеліп қалмақ емес» [1, 4]. Шынында да, ғалым шығармашылық жолда шектеліп қалған жоқ, топонимикаға қатысты мақалалары мен монографиялары – осының дәлелі.

Жалпы ғалымның тіл білімінің кенжелеу дамыған топонимика саласының мәселелерімен студенттік шағынан айналысқаны Т. Жанұзақов пен Е. Жұбановтың естелік мақаласында айтылады. «Айтымға сонау студенттік шағында – 1948-49 оқу жылында – курстық жұмыс ретінде Қазақстанның жер-су атауларын жинастыру жөнінде тақырып берілген болатын. Айтым содан бергі өмірін негізінен осы бір ғана мәселеге арнады. Ол республикамыздың түкпір-түкпірінен топонимиялық мәліметтер жинады, сыры көмескіленген микротопонимдердің мағыналарын ашты» [1, 4]. Осы ізденістерінің нәтижесінде А. Әбдірахманов топонимика ғылымының негізін қалаған монографиялық еңбектері мен мақалаларын жарыққа шығарды.

Біз ғалымның 1953 – 1989 жылдар аралығында топонимика мәселесіне қатысты жарияланған мақалаларын мазмұнына қарай төмендегідей топтастырдық:

1) *Топонимика ғылымының ғылыми негіздері туралы мақалалары:* «Қазақстан топонимдерінің жасалуындағы лексика-морфологиялық құбылыстар» (1959), «Топонимика принциптері» (1964), «Отражение этнонимов в топонимике» (1965), «М. Қашқари және ономастика мәселелері» (1971), «Диалектология және топонимика» (1973), «Топонимика – жаңа ғылым саласы» (1978), «Қазақстан этнотопонимикасы» (1978), «Этнотопонимы Казахстана, связанные с Алтаем» (1979), «К вопросу о методах этимологического исследования топонимов Казахстана» (1984), «Халық қазынасы» (1986), «Древние этнонимы – источник изучения этногенеза казахов» (1987), «Қазақ тілі топонимдерінің тарихи-морфологиялық аспектілері» (1988), «Оңтүстік Орал және онымен көршілес аудандардың кейбір көне гидронимдерінің этимологиясы туралы» (1989);

2) *Топонимдердің этимологиясы туралы:* «Ақмола» атауының шығуы туралы» (1956), «Этимологические изыскания – основная задача в топонимике» (1962), «Кейбір этнотопонимдердің этимологиясы жайында» (1967), «Этимологическое исследование некоторых этнонимов, общих для узбекского и казахского народов» (1985), «Кейбір топонимдердің этимологиясы жайында» (1986), «Өзбекстанмен шекаралас Оңтүстік Қазақстан топонимдерінің этимологиясы туралы» (1987), «Қызылқұм топонимдері» (1989);

3) *Топонимдердің дұрыс жазылуы мен транскрипциясы туралы:* «Географиялық атаулардың орфографиясы жөнінде» (1953), «Қазақстан

жер-су аттарының дұрыс жазылуы мен транскрипциясының кейбір мәселелері жайында» (1955), «О топонимах Казахстана в словаре русской транскрипции географических названий» (1958), «Создать словарь географических названий» (1959), «Инструкция по русской передаче географических названий Казахской ССР» (1959), «Жер-су аттарының жазылуы» (1959), «Проблемы топонимики Востока» (1961), «Вопросы топонимики Казахстана» (1962), «Актуальные проблемы тюркской топонимики» (1989).

Ғалымның осы мақалаларына арқау болған мәселелердің жинақталып, жүйеленіп, көлемді монографияларға ұласып отырғандығын ғалым еңбектерін зерделеу арқылы бағамдаймыз.

А. Әбдірахманұлы 1954 жылы «Қазақстан топонимикасының кейбір мәселелері» деген тақырыпта кандидаттық диссертациясын қорғаған. Оған дейін топонимикаға қатысты бір ғана еңбекті, географ-топонимист Ғ. Қоңқашбаевтың 1949 жылы география ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғаған «Қазақтың халықтық географиялық терминдері» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын атауға болады. Демек, А. Әбдірахманов – топонимиканы бірінші болып зерттеген тілші-ғалым.

1959 жылы А. Әбдірахмановтың диссертациялық еңбегі «Қазақстанның жер-су аттары» деген атаумен монография болып жарыққа шығады. Бұл монография – Қазақстан топонимдерін тарихи-лингвистикалық тұрғыда басқа туыстас тілдермен салыстыра зерттеген, топонимдерді лексика-семантикалық мағыналарына қарай топтастырған, топонимдердің жасалу жолын зерделеген тұңғыш еңбек. Монография төрт тараудан тұрады: бірінші тарауында топонимика ғылымының сипаттамасы беріледі, әдістері мен міндеттері аталады, жалпы топонимика ғылымының зерттелу тарихына шолу жасалады.

Екінші тарауында топонимдерді лексика-семантикалық мағынасына қарай топтастырады.

Еңбектің үшінші тарауында ғалым тарихи деректерге сүйене отырып, Қазақстан топонимдері жасалуының кезеңдерін анықтайды. Ғалым пікірлерін жинақтап, біз өз тарапымыздан бұл кезеңдерді төмендегіше жүйеледік:

1) біздің заманымызға дейін VI-IV ғ. – б.з. VII-VIII ғасырлар: Қазақстан аумағын мекендеген сақ тайпаларының жасаған атаулары;

2) VIII-XI ғ. – XIII ғасыр: арабтар жаулауына байланысты пайда болған араб, парсы атаулары. Мысалы: Сауран маңындағы Яныкентті арабтар ал-Қарьят, ал-Хадиси деп атайды немесе Фараб секілді атаулар;

3) XIII ғ. – XV ғасыр: монғолдардың енуіне байланысты монғол тіліндегі атаулар пайда болы. Мысалы: Қапшағай, Тарбағатай, Боролдай, т.б.;

4) XV –XVI ғ. бастап қазақтар этнографиялық біртұтас халық ретінде қалыптасқандықтан, сол кездердегі топонимдер қазақ топонимдері деп аталады. Қазақ топонимдері тек осы кезеңде жасала бастаған жоқ, әрине. Топонимдердің жасалуы қазақтың этникалық құрамына енген тайпалар тілімен де байланысты.

Төртінші тарау «Қазақстан топонимдерінің дұрыс жазылуы мен транскрипциясы туралы» деп аталады. Ғалым жер-су атауларының қазақ тілінде дұрыс жазылуына және айтылуына мән беру керектігін айрықша атап, мысалдармен дәйектейді.

Бұдан кейін ғалымның «Топонимика және этимология» (1975), «Қазақстанның этнотопонимикасы» (1979) атты монографиялары жарық көреді. Ғалым араға жылдар салып, 1991 жылы «Қазақстан топонимдерін тарихи-этимологиялық зерттеу» деген тақырыпта докторлық диссертациясын қорғаған. Ал ғалым О. А. Сұлтаньяевпен бірлесіп дайындаған «Көкшетау өңірінің жер-су атаулар сөздігі» 2015 жылы жарыққа шықты. Айтым Әбдірахманұлының осындай көлемді еңбектерімен бірге ғылыми-танымдық мақалалары да қазақ тіл білімінің ономастика саласының ғылыми қорынан үлкен орын алады.

Ғалым Айтым Әбдірахманұлының топонимика саласына қатысты ғылыми-зерттеу еңбектері, біріншіден, топонимика ғылымының даму бағытын айқындауымен, екіншіден, ұлттық код белгісін танытар маңыздылығымен құнды.

Қорытындылай келгенде, Айтым Әбдірахманұлының ғылыми-зерттеу мұралары – ұлттың рухани кеңістігін сабақтастырып жатар мәдени құндылық. Мәдени-рухани құндылықтарымызды танып, бағалаған сайын А. Әбдірахманұлының тіл жанашыры ретіндегі азаматтық тұлғасы, өз кезеңінің, бүгінгінің, болашақтың жастарына берген тағылымы арқылы ұстаздық тұлғасы, ғылымдағы ізі арқылы ғалымдық тұлғасы даралана түседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Жанұзақов Т., Жұбанов Е. Азамат ажары // Қазақстан мұғалімі. 1988. -№ 9. – 4-б.
2. Әбдірахманов А. Пікір таласы шындыққа жеткізеді // Қазақ әдебиеті. – 1959. – №1. – Б.2-3.
3. Әбдірахманов А. Тіл мәдениеті және терминология // Социалистік Қазақстан. – 1968. – № 239. – 4-б.
4. Әбдірахманов А. Терминдерді дұрыс қолданайық // Социалистік Қазақстан. – 1972. – № 23. – 4-б.

*Қ. Ә. Нарбаев, PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент),
запастағы азаматтық қорғау полковнигі
ҚР ТЖМ М. Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы*

ӨМІР ШЫНДЫҒЫНДА ЕРЛІККЕ ЖЕТЕЛЕП ТӘРБИЕЛЕУ

Патриоттық тәрбие беру мәселесі елімізде тыңнан көтеріліп жүрген мәселелердің бірі десек те болады. Патриоттық тәрбие, Отанын қорғау, елінің нағыз патриоты болу, халықтар достығы мәселелері Отан басына қысылтаяң кезең орнағанда өте өзекті болады. Осындай кезең ел басына Ұлы Отан соғысы кезінде туындады.

Ұлы Отан соғысындағы жеңіске Кеңес Одағы азаматтарының Отанына деген шынайы сүйіспеншіліктерінің арқасында жеткені мәлім. Бұл нағыз патриотизмнің көрінісі еді. Ұлы жеңіске жетуде халықтар достығының орнын ерекше атап кеткен жөн.

Майданда М. Ғабдуллин өмір мен өлімнің шекарасында қар жастанып, мұз төсеніп жүргенде жан дүниесін тебіrentкен ойларын, табандылық, төзімділік көрсеткен ерлердің өнегелі, батырлық іс-қимылдарын, жауынгерлердің сезімді селт еткізерлік сөздерін, «окопты – кабинет, жерді – орындық, тізесін – үстел» етіп, мүмкіндігінше, қаз-қалпында, суымай тұрғанда, ізінше қойын дәптеріне түсіріп отырған [1].

Соғыс кезінде тамаша үгітші болған, сөздің қас шебері Мәлік Ғабдуллин жауынгерлерді рухтандыра білген, онда ол жауға қарсы қолданылатын қарулы күштің бірі – халықтың данышпандық қаһарлы сөзі, халық поэзиясын толығымен қолданды. Бұған ол соғыс басталғанға дейін жазып, бірақ қорғап үлгермеген «Қобыланды батыр» жырын ғылымдық зерттеудің проблемалары» атты ғылыми еңбегінің септігі тигені сөзсіз деуге болады.

Халықтық жырлар Отанды сүюді, халыққа қызмет етуді сүйсіне жырлап бейнелейді. Эпос кейіпкерінің келешек жас ұрпақты патриотизм рухында тәрбиелеуде өнегелік жағы күшті екендігін, халық қашанда батырлар жырын тәрбиелік мәні бар мәнерлі құралдың есебінде пайдаланғанын зерттеп, батыр халқы мен отаны үшін ерлік жасайтынын, айтқан сөзде тұрушылық, намысқорлық, жолдастық-достықты сақтаулық сияқты қас батырға тән қасиеттерді бойына сіңірген.

Бәрінен де қымбатты өз отаны, өз халқы екенін, оны басқыншы жаудан қорғап алу – халқы үшін туған батырдың басты борышы екенін

түсінеді. Батыр атану, ерлік жасау – ел жұртын, халқын адал ниет, шын көңілмеген сүйгендігі екендігін біледі.

Біз тәрбиеде әр елдің салт-дәстүрлерімен қатар, олардың ана тілдеріне де көңіл бөлу керекпіз, орысша, қазақша, қырғызша, өзбекше, қалмақша, қарақалпақша, татарша еркін білетін тіл ғалымы Мәлік Ғабдуллин батырлық-ерлік туралы шығарылған эпостық жырларды ұлт жауынгерлерінің ана тілінде оқып бергенде жігіттердің көздері оттай жайнайтын. Күндізгі ұрыстарда шаршаған, кешкісін окоп ішінде демалып отырған жауынгерге батыр жырынан бір үзінді оқып жібергенінде, оған жырдың қатты әсер еткенін, одан ол бір түрлі күш-қуат алғандай болғанын талай рет көрген еді [2].

М. Ғабдуллин барлық ұлт өкілдерінің өжеттіліктерін, қайтпас қайраттылықтарын суреттейді. Тіпті, жаралы болған жігіттердің жарасына қарамай ұрысқа ұмтылуына қайран қалады. Алматыдан келген Воробьев басынан жаралы болды, көмек көрсетілгеннен кейін ұрыс жүріп жатқан жаққа қарай жүгіре жөнелді. Ал, аяғынан жараланған Каримов дейтін ұйғыр жігіті «жарамды тезірек байлап беріндер, қатардан қалмайын, жаудан кегімді алайын» дейді. Міне, өжет деп осыларды айт».

Жауынгерлердің ұрыс кездерінде жүрек қанымен жазып, өздері жақсы салтқа, ерлік дәстүрге айналдырған сан алуан ережелері бар. Солардың бірі – жауынгер жолдасың үшін жан аяма, өзің өлімге барсаң да, жолдасыңды ажалдан құтқар. Адам баласы үшін дүниедегі ең қымбат нәрсенің бірі – достық, жолдастық қой.

Достық, жолдастық дегендер адамның тіліне, ұлтына байланысты емес. Ол адамның адамгершілігіне, санасына байланысты.

Взвод командирі В. Карноухов жаралы болғанда жылжып бір воронкаға жата қалды. «Қой, менің бұлай бақылап тұрғаным жарамас. Жаралы жолдасқа көмек беріп, жәрдемдесу керек. Досқа достық ету керек. Ол үшін өлсең де арманың жоқ. Өлсең сен үшін кек алатын да – жақсы жолдастарың», – дедім де, окоптан атып тұрып, Карноуховқа қарай еңбектей жөнелдім (осындай жағдайда адам оқ тиеді-ау, өлемін, я жараланам-ау деп ойламайды ғой).

Өзіңе от тиседе, жаралы досың арқалап еңбектей-еңбектей өлім тырнағынан алып шығады. В. Карноухов құтқарып алғаны үшін рахмет айтқанда, –Саған жәрдем беру, достық, адамгершілік борышты өтеу міндетіміз ғой, – дедім.

Жеңістің кілті достықта екендігін жадына сақтаған М. Ғабдуллин. «Біз достық-ынтымағы жарасқан елдің адамдарымыз. Біздің елдегі ұлы табыстардың зор мақтанышпен айтатындай қайнар көзінің бірі осы достықта.

Халықтар достығын алға тұтқан Мәлік Ғабдуллин көптеген адамдардың ішінен үгітші майор Сергей Иванович Дубининді айрықша суреттейді. С. Дубинин қазақтармен кездесе қалса, «мен де қазақпын» дегенді мақтанышпен айтып жүреді. Олай деуіне де себебі болатын. Ол отызыншы жылдары «Правда» газетінің Қазақстандағы тілшісі болып, республиканың төрт бұрышын аралап шығады, қазақ халқының тарихын, өмірін, әдет-ғұрпын жетік біліп алады. Қазақтың қай ауылына барса да өзіне жақын дос, жақсы жолдас табады.

Сөз жоқ, ерлік пен батырлық адам баласына өздігінен бітетін қасиет емес. Ол адамдардың ұлтына да қарамайды. Ондай қасиет Отанын, халқын сүйген, оларға барлық ар-ұятымен беріле қызмет етуді мақсат еткен, сол үшін саналы түрде күрескен, айтарлықтай нәтижеге жеткен адамға ғана тән. Отанын, халқын шын сүйген адам ғана батырлық, ерлік істер жасай алады. Біздің елімізде «батыр» деген атақ адамның дене құрылысына, ұлтына қарап берілмейді.

Халық ұғымында қас батырға тән қасиеттің бірі – намысқорлық. Кеудесінде намыс оты жоқ адам батыр да, батыл да болмайды, ыңжық болады. Біз мұны майдан өмірінен де айқын көрдік.

Мәлік Ғабдуллин басқа ұлт өкілдерінің салт-дәстүрлерін қатты сыйлады. Басқа ұлт өкілдерінің салттарын сыйлау арқылы жеңіс үшін белгіленген әскери тәртіптен ауытқушылыққа жол да берді. Оның жауынгерлердің ұлттық ерекшеліктеріне аса зор мән бергені байқалады. Жауынгерлердің өз шаруасына осыларды тұтынатынына сүйіспеншілік құрметпен қараған абзал. Сонда оның ынтызарлық-құштарлығы, күш қуаты артады.

Орта Азия халықтарының дүние салған адамға құрмет көрсетіп, жерлеу дәстүрі бар. Егер ол жау қолынан қаза тапса, онда ел дұшпаннан кек алуға ант береді. Өзбек жауынгері Раманқұлов қаза тапқан ағасы Кашматты ұлттық дәстүр бойынша жерлеуге рұқсат алады. Жерлеуге өзбектер, түркімендер және тәжіктер жиналады. Жерлеу кезінде Раманқұлов кек алуға ант береді, жауды құртпайынша жаным жай, өзім де, жерім де тыныштық таппайтындығын айтса, қалғандары оны мақұлдайды. Олар соңғы қиян-кескі шайқаста асқан табандылық танытып, жанқиярлықпен соғысып, жаудан кектерін алады [3].

Татар мен башқұрт, қазақ пен өзбек, қырғыз бен түркімен және тәжік халықтарында әдет-ғұрып бойынша ұзын шаш пен ұзын тырнақ өсіруге болмайды. Ат толысқан жігіттіктің белгісі ретінде мұрт қояды. Бір взводтың командирі ұлттық ерекшелікті ескермей, қарақалпақ жауынгерлерінің мұртын алғызып тастайды. Оған олар қатты өкпелейді.

Ұрыс алдында бір жауынгер винтовканың құндағы мен қайсысын жақсылап майлайды. Бұлай істегенін тіпті орыс тілінде түсіндіріп те

айта алмайды. Кейін анықталғандай жауынгердің қаруы жақсы күйде, ал ортаазиялық аңшылардың дәстүрі бойынша мылтықтың сыртқы бөлігін майлау аңшыға ірі олжа әкеледі екен. Бұл істердің барлығына М. Ғабдуллин араласып, істің оң шешім табуға ат салысады.

Тіпті майданда жүргендеріне қарамастан, блиндажына жолдасы келсе, оның жасы не дәрежесі үлкен болса, үй иесі мықтап қызмет еткен. Мұндай жауынгерді барлығы сыйлайды, айтқан сөзін ұйып тыңдайды. Ұлттық ерекшеліктерді нәзік түсінген командир бауырлас ұлттардың арасында үгіт жұмыстарын жүргізгенде үлкенін тыңдап алып, үгіт жүргізетін болған.

Жау соғыс ашқанда көп ұлттан құралған Кеңес Одағында алғашқы ұрыстарымыздан кейін-ақ ұлт араздығы туып, ұлттар арасында өзара қырғын жанжал басталады деп жоспарлаған және бұған қатты сенген де болатын. Бірақ іс жүзінде олай болып шықпады. Кеңес Одағының көп ұлтты халқы жауға қарсы бір тілек, бір ұранмен аттанды, совет жерін мекендеген ұлттар арасындағы достық соғыс кезінде бұрынғысынан да нығая, бекіне түсті.

Бұған себеп болғандардың бірі Мәлік Ғабдуллиннің ұтымды қолданған үгіт-насихат жұмыстары деуге де болады. Жауынгерлердің әдеп-ғұрыптары мен ұлттық дәстүріне ден қойып, ақылмен пайдаланса, өз жұмысында жақсы нәтижеге жететіндігіне өмір тәжірибесі куә болды. Мұны көп ұлтты кеңес халқының достық-ынтымағының мызғымас беріктігінің айғағы дәлелдеп берді.

Біздің міндетіміз еліміздің көп ұлтты халықтары арасында орнаған достық ынтымақты жас жеткіншектерге үлгі-өнеге етіп тәрбиелеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәлік Ғабдуллин. Майдан очерктері – Алматы: Қазақтың мемлекеттік Көркем әдебиет баспасы, 1959. – 216 б.
2. Ғалым Мәлік Ғабдуллин және жаңа қазақстандық патриотизм. I Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының тезистері мен баяндамаларының жинағы. – Көкшетау, 2018. – 256 б.
3. Мәлік Ғабдуллин еңбектерінің он бір томдық жинағы. – Алматы, 2018. X том: Майдан әңгімелері және бейбіт заман естеліктері, публистикалық еңбектер. – 304 б.

А. Ғ. Рахым, аға оқытушы

ҚР ТЖМ М. Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы

КУРСАНТТАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МАЗМҰНЫ

Барлық уақытта адамның Отанға деген көзқарасын көрсететін қоғамдық сананың ажырамас элементтерінің бірі болып табылатын патриотизм идеясы әр қоғамның рухани өмірінде басты орын алды және оның қызметінің маңызды құрамдас бөлігі болды. Қазіргі әлемде бұл идея ерекше мәнге ие.

Кез-келген елдің болашағы – оның жас ұрпағы деген тұжырым дәлелдер мен негіздемелерді қажет етпейді. Алайда, бүгінде жастарды дәстүрлі мағынада тек біздің қоғамның болашағы ретінде ғана қабылдау жеткіліксіз. Ол-қазіргі заманның ажырамас бөлігі және оны Қазақстанның болашағы үшін жауап беретін қазіргі қоғамның органикалық бөлігі ретінде бағалау қажет. Жастардың даму деңгейі, оның мәдениеті, білімділігі – мұның бәрі ХХІ ғасырдың стратегиялық ресурсы, табиғи немесе басқа әлеуетке қарағанда әлдеқайда құнды ресурс.

Қазіргі жастар жақын болашақта қоғамның саяси, экономикалық және ғылыми элитасының негізін құрайтынын ұмытпауымыз керек. Сондықтан қазақстандық қоғам дамуының табыстылығы жастардың тұлғалық бағдарлануына, қазақстандық мәдениеттің, тарихтың қандай құндылықтары оның тұлғасының дүниетанымдық негізін құрайтынына, оның азаматтық жауапкершілігінің деңгейі қандай болатынына байланысты болады.

Мұндай жағдайда жастарды тәрбиелеудің, оның руханилығын қалыптастырудың рөлі мен маңызы артады. Бұл процестің маңызды басымдықтарының бірі жастарды патриоттық тәрбиелеу, оның белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру және оның өз болашағы мен өз елінің болашағы үшін жауапкершілігін сезінуі болып табылады.

Жастарды тәрбиелеу жалпы қоғамды сақтау және дамыту талаптарына жауап беретін қоғамдық-тарихи заңды құбылыс болып табылатынын назарға ала отырып, қазақстандық жастарға патриоттық тәрбие беруді Қазақстандағы жаңғырту үдерістерінің табысты факторы ретінде қарау қажет. Осылайша, жастарды патриоттық тәрбиелеу мәселесі – ғылыми және практикалық маңызы бар өте өзекті мәселе.

«Патриотизм» ұғымының мәнін ашып, оның Қазақстан тарихынан

алар орны хақында зерттеулер жүргізген ғалымдар елімізде аз емес. Бұл кезекте қазақстандық ғалымдар А. Айталының, Р. Айтқалиевтің, Л. Ахметованың, Б. Әбдіғалиевтің, Р. Әбсаттаровтың, А. Бижановтың, Б. Берлібаевтың, К. Ғабдуллинаның, Ә. Қалмырзаевтың, С. Қозыбаевтың, Ғ. Меңлібаевтың, Д. Раевтың, тағы басқалардың еңбектерін тілге тиек етпей, кете алмаймыз.

Осы мәселемен шұғылданып жүрген ғалымдардың бірі Ә. Қалмырзаев былай дейді: «Патриотизм, отаншылдық сезім априорлық құбылыс емес, ананың құрсағынан даритын биологиялық құбылыс емес, бұл психологиялық саяси-әлеуметтік құбылыс [1].

Қазақстандық патриотизм туралы айтар болсақ, ол тек қазақтардың ғана өз Отанына сүйіспеншілігі емес, онда мекендеген бүкіл ұлт пен ұлыс өкілдерінің бәріне қатысты дүние» [2]. Оның тұжырымы бойынша, патриоттық сезім адамның туа біткен қасиеті емес, ол белгілі бір әлеуметтік, саяси, тарихи ортада ұзақ жылдар бойында қалыптасатын құбылыс. Өйткені ешкімді де осы елді сүй деп мәжбүрлеп, қолдан патриотизм жасай алмайды. Саяси-әлеуметтік, экономикалық негіздері толық қаланбаған жасанды отансүйгіштіктің ғұмыры қысқа, ертеңі бұлыңғыр.

Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру үрдісінде әрбір адамның мүдделілік сезімі факторына ерекше назар аударуымыз керек. Бұл орайда ғалым Ғ.Меңлібаевтың ой топшылаулары назар аударарлық. Ол патриотизм мен ұлтаралық қатынас мәдениетін саралап келіп, әрбір жеке адамның қоғамдық мүдде мен жеке мүдде арасалмағына қатысты пікірін білдіреді. «Адам бойына сіңген әлеуметтік және рухани құндылықтар рухани табандылықтың, ерлік пен батырлықтың, ізгіліктің бастауы бола отырып, Отан алдындағы борыш пен міндетті орындауда кездескен қиындықтарды батыл жеңуге құлшындырады. Ол үшін қоғам мүддесі, ұлттық мүдделер әркімнің өзінің, жеке басының мүддесі дәрежесінде қабылдануы керек» [3].

Жастардың патриоттық санасының қалыптасуына баса назар аудару, әдетте, кез-келген мемлекеттің тарихи дамуындағы бетбұрыс пен дағдарыс сәттерінде көрінеді. Бүгінгі таңда елімізде халықтың, әсіресе жас ұрпақтың азаматтық-патриоттық көңіл-күйінің маңыздылығын бағалау қиын. Патриотизм әлеуметтік сананың маңызды құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттің өмір сүруі мен дамуының рухани, мәдени, әлеуметтік-экономикалық негіздерін әлсіретуге мүмкіндік бермейтін негізгі діңгегі болып табылады. Сондықтан да мемлекеттік саясат деңгейінде бүгінде патриот пен азаматты тәрбиелеудің басымдығы ұғынылады. «Қазақстан – біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен етеді. Егер біз өзіміздің

елімізді, өзіміздің өмірімізді сынауды білер болсақ, осы жасампаздықпен жаңғыртып, бой көрсеткен әрбір тал шыбықты мәпелеп өсіріп отырмасақ, онда біз өзімізді нағыз патриот деп санай алмас едік», - деген Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын жастарды Отанына, атамекеніне шын берілгендік рухында тәрбиелеуден артық борыш жоқ екендігін атап көрсетті [4].

Дағдарыстарға, халықтың көпшілігінің өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне, сыртқы араласуға, оппозициялық көңіл-күйді басатын тоталитарлық саяси режимдерге және кез-келген қарама-қайшылықты қудалауға байланысты бірқатар елдердегі тұрақсыз әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай бүгінде экстремистік идеология мен террористік әрекеттің қарқынды таралуына негіз болып табылады.

Ашығын айту керек, қазіргі жастарда азаматтық бірегейлікті қалыптастыру қиын, өйткені елді реформалау кезеңінде идеологиялық негіздер әлсіреді, ұлттық құндылықтарға деген көзқарас өзгеруде, тарихи процесс пен ондағы жеке тұлғалардың рөлі туралы түсінік өз деңгейінде ұсынылмайды, еліктеуге лайықты үлгілер дұрыс насихатталмайды. Бүгінде бұл жалпы мемлекеттік проблема болып табылады.

Курсанттардың патриоттық тәрбиесінің мәні болашақ офицерлерде өз Отаны үшін мақтаныш сезімі мен оған деген адалдыққа, сондай-ақ оны қорғаудағы азаматтық парызын орындауға дайындыққа негізделген барабар азаматтық сәйкестік пен жоғары патриоттық сезімді қалыптастыру бойынша мақсатты іс-шараларды ұйымдастыру болып табылады. Осыған байланысты әскери білім беру мекемесінде әскери қызметшілерді сапалы жаңа негіздерде рухани - адамгершілік тәрбиелеуді ғана емес, сонымен бірге түбегейлі маңызды адамгершілік құндылықтар ретінде патриотизм мен азаматтықты жандандыруды қамтамасыз ететін технологиялық және экологиялық мүмкіндіктер құрылуы керек.

Патриотизмге тәрбиелеу процесінде шешілетін негізгі міндеттер:

- курсанттардың өзіне деген құндылық қатынасын, жоғары моральдық-адамгершілік мұраттар мен салауатты өмір салты дағдылары негізінде бақытты өмір сүру және өзін-өзі тану қажеттілігін қалыптастыру;

- курсанттардың қоғамға, оның рухани-адамгершілік және мәдени мұраттарына құндылық қатынасын қалыптастыру, ұлттық сана-сезімді қалыптастыру;

- курсанттардың мемлекетке, оның тарихына, мұраттарына, тұтастығы мен егемендігіне құндылық қатынасын қалыптастыру;

- курсанттардың әлеуметтік жауапкершілігінің көрінісі мен дамуына, негізгі қызмет түрлерінде нақты көрінісі бар белсенділікке жағдай жасау;

- әділеттілік сезімімен және адами және мемлекеттік құқық нормаларын нығайту мен қорғаудағы қажеттілікпен қатар, заңға бағынушылықты қалыптастыру және ұжымдық өмір нормаларын қабылдау үшін жағдайлар жасау;

- курсанттардың әскери, қоғамдық және мемлекеттік борышын орындауда өз қажеттіліктері мен мүдделерін білдіру үшін жағдай жасау [5].

Қойылған міндеттерді шешу курсанттарды патриоттық тәрбиелеудің мазмұндық ерекшелігін айқындауды талап етеді. Осы мақсатта патриоттық тәрбиенің жекелеген бағыттары, олардың ішінде: азаматтық, әскери-патриоттық, ұлттық-патриоттық, батырлық-патриоттық, азаматтық-патриоттық бағыттар қарастырылуы және талдануы мүмкін.

Азаматтық тәрбие патриоттық тәрбиенің бір бөлігі ретінде барлық нәрсенің негізі болып табылады. Азаматтық тәрбиенің мазмұны құқықтық мәдениетті дамыту, саналы азаматтық ұстанымды қалыптастыру, халықтың, ел мен мемлекеттің игілігі үшін ерікті және саналы қызмет етуге дайындықты қалыптастыру болып табылады.

Әскери-патриоттық тәрбие әскери тарих пен әскери дәстүрлерді меңгеруден, бейбіт уақытта да, соғыс уақытында да әскери борышқа адал болудан, тәртіптілік пен жауапкершілікті жоғары деңгейде қалыптастырудан тұратын патриоттық сананы қалыптастыруға бағытталған.

Патриоттық сананың дамуымен патриоттық тәрбиенің батырлық-патриоттық түрі де тікелей байланысты, оның мазмұны әскери кәсіптер мен әскери қызметті насихаттау, сарбаздар мен офицерлердің ерлігімен атап өтілген өткен және қазіргі заманның маңызды оқиғалары туралы ақпарат тарату болып табылады. Жұмыстың осы бағытының негізгі мақсаты тұлғаның тарихтағы рөлі және елдің қауіпсіздігін дамыту мен қолдауға өз үлесін қосу мүмкіндігіне деген сенімділік туралы түсінікті қалыптастыру болып табылады.

Курсанттарды ұлттық-патриоттық тәрбиелеудің мазмұндық аспектісі ұлттық мәдениетке құрметпен қарауды, өзінің кіші отанына деген сүйіспеншілікті, мақтанш сезімін қалыптастыру болып табылады, бұл оған кез келген ұлттық мұраның құндылығы мен бірегейлігін және өзіндік ерекшелігін түсінуге негізделген басқа мәдениеттер мен халықтардың өкілдеріне қатысты толерантты болуға мүмкіндік беретін дәйекті ұсыну болуға тиіс. Ұлттық-патриоттық

тәрбиенің мақсаты курсанттардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру болып табылады.

Азаматтық-патриоттық тәрбие азаматтық-құқықтық сана-сезімді қалыптастыруға бағытталған, оның мақсаты заңдарды, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін терең және дәл білу, заңды құрметтеу және оны қызметте және тұрмыста іске асыруды қолдауға дайын болу негізінде жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру болып табылады [5].

Осылайша, курсанттардың патриоттық тәрбиесінің мазмұнында жұмыстың бірнеше өзара байланысты бағыттарын бөліп көрсетуге болады, олардың нақтыланған мазмұны оны мақсатты түрде ұйымдастыруға, әсер етудің тиісті құралдары мен әдістерін таңдауға мүмкіндік береді.

Патриоттық тәрбиелеуде білім беру жүйесі маңызды рөл атқарады. Өйткені, біріншіден, оқу кезеңінде жеке тұлғаның маңызды белгілері қалыптасады, екіншіден, қоғамның болашақ элитасы кәсіби білім мен тиісті білім алатын оқу орындарында.

Әдебиеттер тізімі

1. Қалмырзаев Ә. Қазақстандық патриотизм қалай қалыптасады // Егемен Қазақстан. – 10 қаңтар. – 1998. – 25 б.
2. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм // Ақиқат. – 2000. – № 89. – 8 б.
3. Есенгараев Е.Ж. Плюрализм и патриотизм // Индустриальная Караганда. – 2002. – № 183-185. – 25 окт.
4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 33 б.
5. Азаматтық-патриоттық тәрбие-уақыт талабы. // Қазақстан мектебі (журнал) – 2011. – № 4. – 9 б.

---

1 секция. ҰРПАҚҚА МӘНГІ ӨНЕГЕ - МӘЛІК ГАБДУЛЛИН ЖӘНЕ ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ

УДК 81-139

И. М. Абишева
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

ГЕРОИЗМ М. ГАБДУЛЛИНА И ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА

Слово «Патриотизм», «любовь к Родине» вновь обретает свое высокое значение. Ведь в современном мире невозможно представить себе настоящего гражданина, не ценящего свою родную землю и край своих предков. Между тем, необходимо отметить, что самой острой проблемой для общества и государства стало воспитание нового поколения казахстанцев – нового казахстанского патриотизма, так как только патриотическое воспитание молодежи должно составить одно из важнейших направлений государственной политики.

Послание Первого Президента – Елбасы народу Казахстана, является очередной вехой на пути к процветанию страны. Его стратегия модернизации страны, которую изложил Президент, особенно важна для молодежи.

Легендарный земляк, академик, Герой Советского Союза – Малик Габдуллин, имя которого особенно чтят казахстанцы. В его честь во многих городах республики названы центральные улицы. А в 1995 г. в Кокшетау в одном из старейших деревянных строений, некогда принадлежавшем купцу Баязитову, был открыт музей Малика Габдуллина. Несколько лет назад старинный особняк пришел в негодность. Из бюджета области были выделены средства на строительство нового здания музея, во дворе которого установили бюст из бронзы работы скульптора Сатыбалдина. Аул Койсалган Зерендинского района, где прошло детство героя и будущего профессора, ученого, писателя, еще в советское время был переименован в совхоз им. Малика Габдуллина. Казалось бы, жить и жить бы человеку, светлому ликом и душой, отмеченному Аллахом щедрыми талантами, рожденному для славы и признания. Однако в 58 лет его не стало.

Только со временем резкая тоска становится осознанной болью. Ушел человек, успевший так много, но способный еще больше одарить людей. Утрата еще тяжелее от понимания, что вместе с ним ушел в небытие целый мир опыта, накопленных и по-своему переосмысленных знаний, впечатлений, чувств. Перечитываешь его «Будни войны» и понимаешь: на войне не только убивают. На войне обретают друзей. Перед лицом смерти каждый становится самим собой, хочет он того или нет. Умеет понимать друга и разглядеть врага [1, с. 67].

Живой для живых, Малик Габдуллин оставил нам свое великолепное наследие. Он был и остался сыном своей земли, своего народа, высоким примером, достойным подражания. Образ человека и гражданина, патриота, воина, писателя волнует нас и поныне. Мы пропускаем через сердце, сознание весь его огромный и драгоценный опыт.

Наш земляк обладал удивительным умением – приходить по первому зову, когда Родине трудно. И без зова приходить, не имея права на опоздание. Умел слышать боль и радость в каждом биении сердца народного.

В современном мире вопросы гражданственности и патриотизма, нравственности и духовности, уважения и толерантности становятся стратегическими приоритетами общественного развития. Успешность общественного развития во многом определяется сформированностью гражданственности и сохранением исторической памяти.

Патриотизм выходит за рамки этнонационального содержания и формируется на основе гражданских и духовно-нравственных ценностей. Подлинный казахстанский патриотизм неотделим от следующих ценностей:

1. Веры в Казахстан, как в свободную страну;
2. Бескорыстное служение ее интересам;
3. Знание, уважение и гордость за ее историю;
4. Бережное уважение к культуре народов Республики Казахстан;
5. Преданности служения ее народу;
6. Уважение к государственной символике.

Сегодня требуются новые подходы к разработке методологии и теории воспитания, определение концептуальной ориентированной перспективы, которая позволила бы осознать, какого гражданина следует воспитывать, какие качества необходимо у него формировать.

Бесценным наследием для нас служат слова Батыра – Бауржана Момышулы о патриотизме: «Я выстрадал убеждение, что любовь к Родине начинается с любви к своим родителям, братьям, сестрам, аулу, городу, где родился и вырос, к своей нации. Я хотел бы, чтобы вся наша

многонациональная молодежь знала и всегда помнила об этом...» – таковы слова настоящего полководца Великой Отечественной Войны.

Творчество ученого, академика, писателя, общественного деятеля Малика Габдуллина, пропагандирует богатое духовное наследие, воспоминания современников, формирует в сознании молодого поколения образ великой личности, достойной подражания.

Основное место в творчестве М. Габдуллина занимают вопросы воспитания молодежи в русле патриотизма, они актуальны и сегодня, как в зеркале отражая идею нового казахстанского патриотизма,

Патриотизм как нравственное чувство, выражает стремление человека сделать свое Отечество более сильным, могучим, процветающим, выражает готовность человека выступить на его защиту.

Воспитание молодого поколения в духе патриотических традиций есть конкретное выражение нравственной преемственности поколений. Патриотизму нельзя научить, его необходимо воспитывать кропотливо и целеустремленно. В этой системе особо важно постоянно развивать у подрастающего поколения важнейшие ценности, такие как: любовь к Отечеству, своему народу, своему прошлому, верность присяге, а также уважение к государству с его атрибутами (Гимн, Герб и Флаг).

Известный писатель Дмитрий Снегин писал: «Стать Героем Советского Союза – это подвиг. Быть и оставаться им всегда и во всем – не меньший подвиг. Малик Габдуллин был таким» [2, с. 37].

Перемены в стране за последние годы побуждают к постоянному переосмыслению сущности патриотического воспитания, его места в общественно-политической жизни. Теперь главная задача состоит в возрождении в обществе чувства настоящего патриотизма, как важнейшей духовно-нравственной и социальной ценности, формировании гражданско-активных, социально значимых качеств, столь необходимых защитнику молодого государства.

В сознании народа образовалась «идеологическая» пропасть, когда старые идеалы рухнули, а новые еще не созданы. Понимая все это, Первый Президент страны, Лидер нации Н. А. Назарбаев в своей работе «К идейной консолидации общества» отмечает, что важнейшей идеологической задачей является воспитание казахстанского патриотизма, формирование ясного определения каждого гражданина: «...Необходимо выработать систему действий, которая помогла бы каждому человеку ощутить гордость за причастность к вашему государству, к его богатой и славной истории, к его будущему. И проблемы, и перспективы страны должны быть близки и понятны всем людям». А начинать надо с воспитания благоговейного отношения к

флагу, гербу, гимну страны, законопослушности, уважения к власти. Следует сделать так, чтобы каждый человек с детских лет усвоил простую по сути мысль: «Казахстан - мое Отечество, и я за него в ответе, как и оно за меня» [3, с. 17].

Служба в войсках Национальной гвардии – не просто сфера деятельности по обеспечению безопасности страны, но и профессия, требующая призвания, специальной подготовки, знаний, особых ценностных убеждений и качеств личности.

Новый казахстанский патриотизм воспринимается гражданами многонациональной и много конфессиональной страны как ценностный стержень, как смысл жизни! В нем сочетается личное, присущее каждому гражданину (независимо от национальной и религиозной принадлежности) и общественное, связанное с развитием могущества страны, её прогрессом. Патриотизм выражает отношение граждан к нашей Родине – Республики Казахстан. Стремление и готовность служить ей и защищать её. Это любовь к необъятным просторам страны, её природным богатствам, героическому прошлому, сегодняшним возродившимся ценностям, к народам, её населяющим, их национальному достоинству, культурам, традициям [4].

Мы должны укрепить основы свободного и терпимого общества. Где каждый казахстанец, какой бы нации и вероисповедания он не был, мог быть свободен в выборе обычаев, культуры и религии. Общества, где правоохранительные органы обеспечивают спокойствие и порядок, а бизнесмены имеют все возможности реализовать свои идеи.

Часть общего процесса патриотического воспитания является формирование и развитие высоких нравственных качеств, морального сознания, активной нравственной позиции в учебной, служебной и неслужебной деятельности. Для военнослужащих должно стать обычным, естественным строгое выполнение нормы общечеловеческой и профессиональной этики в конкретных условиях, также как непринятие аморального, безнравственного.

Необходимо назвать основные психолого-педагогические условия эффективности нравственного воспитания военнослужащих:

- единство слова и дела, нравственного просвещения военнослужащих и организации опыта уставного поведения;
- формирование нравственной мотивации действий, поведения;
- решение задач нравственного воспитания в коллективе, в условиях демократических начал и гласности;
- максимальная гуманизация, демократизация процесса воспитания, дифференцированный и индивидуальный подход к личному составу;

- личный пример командиров и формирование нравственных установок и отношений воспитуемых.

Имя Малика Габдуллина навечно вписано в летопись Великой Отечественной войны. Будущий академик, уходя на фронт, не знал, какой славный путь ему предстоит. Просто хотел честно исполнить свой долг перед Родиной и народом. И он его исполнил, навсегда оставив в памяти народа свое великое наследие.

Список литературы

1. Габдуллин М. Будни войны. – Алма-ата, 1967.
2. Дулат Молдабаев. «Отан үшін отқа түс ...» 2015.
3. Постановление Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: Глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года.
4. Статья Главы государства «План нации – Путь к казахстанской мечте».

УДК 37.032.2

Н. А. Балабекова

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

ГЕРОЯМИ РОЖДАЮТСЯ ИЛИ СТАНОВЯТСЯ? МАЛИК ГАБДУЛЛИН – УЧЁНЫЙ, ПЕДАГОГ, ГЕРОЙ, ПРИМЕР ДЛЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В монографии Клары Кожакметовой выделены три этапа в развитии казахской этнопедагогике, отмечены имена людей, повлиявших на развитие науки. Среди известных личностей третьего этапа отмечено имя Малика Габдуллина.

Кто этот человек? В процессе изучения источников формируется представление об удивительно разностороннем, я бы даже сказала, счастливом человеке. Так много успеть, пройти войну, и не просто выжить, а стать победителем в неравных схватках, продолжить свое любимое дело после войны, иметь высокие награды, признания коллег и научной общественности, жить призванием и увековечить, таким образом, свое имя в истории народа.

Сам Малик Габдуллин делом своей жизни называет педагогическую работу и выбирает для исследования героические эпосы. Итоговая цель этого исследования понятна – воспитывать молодое поколение идеалами, образами великих людей, их подвигами и преданным служением народу.

На фронте для воспитания воинского духа и отваги солдат 316 стрелковой дивизии использует образы, выражения Кобланды-батыра, пословицы, поговорки, традиции казахского народа.

Удивительно, что Малик Габдуллин некогда сам вдохновленный и погруженный в изучение и распространение истории людей-символов, событий символов, сам в процессе своей жизни становится таковым и на данный момент является примером-идеалом настоящего сына своего народа. Именем Малика Габдуллина названы улицы, образовательные организации, построены памятники, созданы музеи. В ежедневной педагогической работе нужно продолжать освещать для молодёжи жизненный путь Героя Советского Союза, включать в планы воспитательной работы классные часы, семинары, конференции о Малике Габдуллине.

С точки зрения этнопедагогического подхода интересно оценить становление личности Малика Габдуллина, в народной среде, где воспитателями являются природа, традиции, песни, пословицы и поговорки, народные праздники и главные воспитатели – родственники героя. Так называемый культ родственников в традициях казахской народной педагогики.

Материалом для обобщения послужила публикация Аманжоловой Д. А., где изложены записи беседы с Маликом Габдуллином, 16 февраля 1943 года. Герой Советского Союза повествует о своем детстве, называя людей и события, оставивших глубокий след в памяти и душе.

Попробуем отследить формирование нравственной позиции героя, рост его интеллектуального потенциала с точки зрения педагогической науки, которая выделяет три фактора влияющих на формирование личности: наследственность, среду и воспитание.

Предки Малика Габдуллина не простые люди. Он являлся прямым потомком Каная Куттымбетулы – казахского бия, одного из предводителей казахов Среднего жуза, крупного полководца, главного советника Абылай хана и общественного деятеля XVIII века [1].

Цитируем слова Малика Габдуллина об отце: «Мой отец Елемесов Габдула был, по-нашему, образованный человек. Это значит, что он умел читать и писать, в то время как другие казахи этим не владели. Вот его преимущество. Он учил детей, правда, по-старому учил, по арабскому алфавиту. Раньше он был учителем, сейчас – колхозник рядовой» [2, с. 6].

На ум приходит выражение Бауржан Момышулы «От овцы рождаются овцы, от волков – волки». Другие народные пословицы повторяют эту мысль «От худого семени не жди доброго племени», «Каково семя таково и племя», «Отец рыбак и дети в воду смотрят» «Яблоко от яблони недалеко падает», «Из одного теста» и др. Народная мудрость демонстрирует педагогическую закономерность зависимости становления личности от наследственности.

Среда. Малик Габдуллин вырос в живописном уголке нашей Родины, Зерендинском районе Акмолинской области и сам в интервью описывает родной край следующим образом: «Что из себя представляет наша местность? Наша местность является второй Швейцарией. Знаменитый курорт Боровое находится там же. Кругом леса, поля, озера, горы, рудники. Растут преимущественно береза и сосна» [2, с. 6].

Писатель рассказывает о кочевом образе жизни казахов, где степняк близок к природе. В монографии Клары Кожахметовой «Казахская этнопедагогика, теория, практика» отмечены здоровые физические качества казаха-кочевника. Степняк устремляет свой взгляд в дальние просторы и потому имеет хорошее зрение, вынужден ориентироваться в степи по небу, рельефу, поведению животных и потому имеет хороший слух, много двигается и работает и потому имеет хорошее здоровье. Эти же черты казаха -кочевника выделены в портрете Малика Габдуллина в очерке Бориса Полевого «Рождение эпоса», опубликованном в газете «Правда» 25 апреля 1943 года: «Он поет, что Малик-батыр силен, смел, хитер, как степной лис, что у него ухо джейрана, который слышит врага за много верст, что у него глаза сокола, который видит врага, как бы тот ни прятался...» [3].

Няня Пушкина, Бабушка Зере Абая Кунанбаева, бабушка Кызтумас Бауыржан Момышулы, бабушка Малика Габдуллина с особой теплотой описаны в воспоминаниях этих легендарных людей. Детские впечатления Малика Габдуллина тесно связаны с бабушкой, которая рассказывала им сказки, пела песни, воспитывала гостеприимством, добрым словом, лаской. То, что называем гуманными методами воспитания, использовала мудрая женщина казахского аула. Вот как рассказывает об этом Герой Советского Союза: «Она сделала по воспитанию детей всего нашего аула очень много. Если мальчик-пацан нашего аула делает нехорошее дело, его надо воспитать, сказать, внушить ему, что это неправильно, нехорошо. Что она делает? Она уже сама сочиняет сказки. Был такой-то мальчик, с таким-то характером, не уважал стариков, не слушался и проч. Все материалы берет из жизни того мальчика, который нарушил «дисциплину», говоря по-нашему. Этот мальчик понимает, что речь идет не о каком-то мальчике, который когда-то существовал, а речь идет о нем, и покраснеет. Это был очень хороший метод. Это была аллегорическая, образная сказка» [2, с. 7].

«...Мы любили слушать о героях, о богатырях, об одноглазых драконах, о тех простых людях, которые побеждают темную силу одноглазого дракона. Есть сказки о том, как какой-то дракон появился на божий свет, делает затмение солнца и луны, а простой человек приходит и побеждает, создает счастье для людей. О таких героях мы очень уважали слушать. Она рассказывала со всей энергией, очень хорошее впечатление производили ее рассказы».

Силу гуманных методов народной педагогики выделяет в воспоминаниях Малик Габдуллин, повествуя об аульном человеке Утежане Искакове, который угостил, пошутил, спел песни и только потом сказал детям фразу, которую они запомнили на всю жизнь [2, с. 12].

Цитирую: «Его советы залегли в нашу душу. Бабушки в это время уже не было».

Читая эти строки, узнаю метод Амонашвили, называемый «момент истины». Какая мудрость, глубина, духовность человека!

Еще один фактор народного воспитания. Трудовые традиции народного воспитания содействовали становлению личности героя. Он единственный сын и помогает отцу по хозяйству, летом сенокос, дрова, охота с дядей, где он научился стрелять. В труде формируются выносливость, меткость, воля. Разве не эти качества проявит Малик Габдуллин на фронте?!

Герой Советского Союза характеризует себя хулиганом, драчуном «партия на партию» драться было любимым делом и в ауле, и в

казкоммуне. В этих столкновениях и формируется смелость, умение постоять за себя, дружеские отношения. Предполагаю и это легло в основу героического духа будущего военного комиссара.

Склонность к обучению проявляет Малик Габдуллин в подростковом возрасте и настаивает перед отцом уехать учиться, доказывая казахской пословицей «Силач может победить одного, а ученый может победить большие тысячи людей» [2, с. 15].

Наставления взрослых, особенно Сабита Муканова, значительно повлияли на его усердие, старания в учебе. Много читает, пишет, изучает русский язык, поступает в Казахский педагогический институт им. Абая и ставит цель поднять уровень казахской литературы, начинает писать диссертацию о Шокане Уалиханове.

На фронте постоянно делает заметки, и ставит перед собой задачу «...популяризировать военную науку, которой у казахов нет, показать, как казахи, которые раньше в войнах не участвовали, в армии не служили, вдруг проявляют образцы геройства. Надо было о них рассказать не только фронтовикам, но и тыловикам. С этой целью я собрал большое количество боевых эпизодов, документов, материалов, характеризующих подвиги семи товарищей. ... Писал о тех людях, которые своими боевыми подвигами прославили весь казахский народ». [2, с. 26]

Как видим, деятельность Малика Габдуллина и в условиях войны, и в условиях мира, и в молодом возрасте, и в зрелом направлена на продвижение казахской литературы, казахской этнопедагогике. Одухотворенный национальной гордостью, лучший армейский агитатор воспитывает бойцов поговорками, традициями, примерами исторических личностей как Абай, Джамбул, Исатай, Кенесары, Сырым, Амангельды и др.

В послевоенное время выбирает для себя главной педагогическую работу так как «...надо учить людей и самому учиться можно». Становится ректором КазПИ имени Абая, избирается депутатом Верховного совета СССР и др. Его научный труд «Казахский героический эпос» был удостоен премии имени Ш. Уалиханова в 1972 году.

Народная педагогика, советское образование, общественные организации, военный опыт – всё единым образом слилось в создании фигуры легендарной личности Малика Габдуллина. Необходимо подчеркнуть факторы народной педагогики в воспитании национального духа героя и не терять этот вековой мудрый опыт в воспитании современной молодежи.

Список литературы

1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Аманжолова Д.А. «Я душой болею за литературу», из записи беседы с Героем Советского Союза М.Габдуллиным. 1943 г. [электронный ресурс] <http://futureruss.ru/wp-content/uploads/2017/05>
3. Серик Негимов, профессор ЕНУ им. Л. Гумилева, доктор филологических наук. Наш Малик // Казахстанская правда, февраль 2016.

ӘОЖ 94(574)

А. Буланбаев, 2-ші курс студенті
Ғылыми жетекшісі: А. Т. Каржавов
Қ. И. Сәтбаев атындағы қазақ ұлттық техникалық зерттеу
университеті

МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ БАТЫРЛЫҚ ПЕН ЖАУЫНГЕРЛІК РУХ

Арқаның кербез сұлуы Көкшетау, Зеренді ауданы, Қойсалған ауылында дүниеге келген Мәлік Ғабдуллин ержүрек жауынгер ретінде де, сөз өнерін ардақтап кие тұтқан тұлға ретінде де ел есінде.

Кеңес Одағының Батыры, фольклортанушы, қоғам қайраткері, жазушы Мәлік Ғабдуллиннің сұрапыл соғыстың, лапылдаған оттың ішінде жүріп жазған шығармалары - өскелең ұрпаққа қалдырған үлгі-өнеге толы алтын мұра.

Тарихи әрі тәрбиелік мәнге толы, оқырман жүрегін баурап аларлықтай көркем жазылған автор еңбектері біздегі патриоттық сананы қалыптастыруда айтарлықтай рөл атқаратыны сөзсіз. «Менің майдандас достарым» (1947), «Алтын жұлдыз» (1948), «Майдан очерктері» (1949), «Сұрапыл жылдар» (1971) атты кітаптарында, очерктерінде Мәлік Ғабдуллин қатардағы жауынгер бейнесін, майдан өмірін суреттеп, Кеңес әскерлерінің Отан үшін ұлы соғыста жасаған ерліктерін ұлағаттайды. Осындай шығармаларында Ер-Мәлік Отанды, ел мен жерді, халық бақытын қорғау мәселелерімен қатар «қазақ баласы» бойында болатын ұлтжандылық, ар-намыс, абырой және батырлық қасиеттеріне база назар аударғандай.

Мәлік Ғабдуллин өзінің қан майданда жаумен арпалысумен қатар, өзінің сол қиын жағдайларда «қара жерді – орындық, тізесін – үстел» етіп жазған шығармалары жайында 1942 жылдың 12 мамырында Ғабит Мүсіреповке жазған хатында былай деп баяндайды: «Менің шатаспаған жерім аз деймін. Соғысқа енісімен күнделік жазуға кіріскем. Соңынан «Қазақ баласы» деген атпен көп нарсе жаздым. Көлемі 750 беттен артық, дәптер бетімен санағанда, мұнда Бауыржан Момышұлы, Мұқан Сламқұлов, Балтабек Жетпісбаев, Жалмұқанбет Бозжанов, Қазтау Сәдуақасов, Жұмажан Батталовтардың ісі, ерлігі және көптеген эпизодтар жиналды» [1].

Батырдың сол бір күндерде жазған күнделіктерінің көбісі бізге жетпесе де, бір жазбасында:

«Майданда болып, ондағы ерлік жасаған қазақ жігіттерінің батырлық істерін жазу, көпке таныстыру, айту керек-ақ. Осы істі қолға алып ем, онымды кейбір адамдар жек көріп, маған «ұлтшыл» атағын тағатын көрінеді. Не десе одесін, мен жазам, айтам. Түбінде тарих өзі аршып алар (9.05.45 жыл)», - деген екен. Бұл жерде біз жазушының талай телегей туындылардың жарық көруіне себеп болған ұлтжандылық, «қазақ баласына» деген өлшеусіз құштарлықты көре аламыз [1].

Қас жаумен қасық қаны қалғанша күресуге серттескен, Отан үшін отқа түсіп, күймеген, антына берік болған ерлер – нағыз жауынгерлік рух, батырлық иелері екені даусыз.

Мәселен, Мәлік Ғабдуллин «Майдангер көзімен» атты еңбегінде: «Руза өзенімен Житаханың аралығына қойылған екінші ротаның жауынгерлік қарауылына жау келіп қалды. Олардың ұрысы екі үш сағатқа созылды. Бұлар немістің бір ротаға жуық солдаттары мен офицерін қырып салды. Бұлардың өзінен алты адам өліп, жеті адам жаралы болды. Бұл соғыста жауынгер Донских 9 рет жараланды, кіші командир Волков 7 рет жараланады. Сонысына қарамастан соғыса берді, бұйрықты орындауды білді», - деп баяндайды [1].

Бұл жерден бірнеше мәрте жараланса да, жауынгерлік рухына сызат келмеген батырлар ұлы мақсатын орындау жолында өз жанын пида етуге дайын екенін көре аламыз. 1941 жылдың 23 қазан күні Руза өзені маңында болған сол ұрыста Бауыржан Момышұлы ерекше көзге түсіп, даңқты батальондардың біріне айналды.

Ер-Мәліктің майдан тақырыбындағы шығармашылығы жайында айтқанда, ондағы ерлік пен әскери даналықтың, ұлтжандылықтың бейнесі іспеттес болған батыр, даңқты жауынгер – Бауыржан Момышұлы жайында айтпау мүмкін емес. Бауыржанның соғыс тактикасын жетік меңгеріп, оны майданның қызу ұрыстарында

қолдануын, жауынгерлерге айтқан ақыл сөздерін, асыл ойларын Мәлік батыр өзінің жаны мұрнының ұшында жүрсе де қойын дәптеріне жазып, күнделігіне түсіріп отырған. Мәлік Ғабдуллиннің шығармаларында кездесетін «қазақ баласы» бейнесіндегі қасиеттерді, жазушы өзі сипаттап жазған батыр Бауыржан Момышұлы тұлғасынан кездестіруге болады.

Мәлік Ғабдуллин 1943 жылдың 27 ақпанында жарық көрген «Қазақ мақалының күші» еңбегінде Баукең туралы:

«Тылдағы кейбір жолдастар Бауыржанды долбарлы қара күштің, қолма-қол ұрыс, айғайдың иесі деп бағалайтын сияқты. Бұл қате. Бауыржанға берілген теріс баға. Ең алдымен, Бауыржан – ақыл мен ойдың иесі, барлық қасиеті бойына жиналған, адамгершілігі, ерлігі, жігітшілігі күшті, шын мағынасындағы қолбасшы, командир. Екіншіден, ол өжет пен өткірліктің, қайраттың иесі, өте батыл адам», - деп жазуынан батырдың батырға, інісінің ағасына, шәкірттің ұстазына деген құрмет пен сыйластықтың қандай дәрежеде болғанын байқаймыз [2].

Әр оқиғаның сын сағаты болатынындай, соғыс нәтижесі де шешуші ұрыстарда белгілі болады. Солардың бірі жайында Мәлік Ғабдуллин былай деп жазады:

«Крюково станциясы Москваның маңында. Бұл жерге панфиловшылар қорғаныс шебін жасауда, станция немістің қолында. Бұл арадан ары Москваға қарай жауды жіберуге еш жол, право жоқ. Осы арада я өлу керек, я жауды соққылап кейін қайтару керек. Мақсат та, ниет те осы», - деген оймен жауынгерлер Бауыржан Момышұлының қолбасшылығымен өткен ең шешуші ұрыстардың біріне, елдің де, ердің де сыналатын уақытқа келіп жеткен еді.

К. Станциясында соғысса да, күрессе де өмір үшін күрескен, барлығы біреуі үшін және біреуі барлығы үшін бір жұдырықтай жұмыла істеген батырлар жайында Мәлік:

«Крюково алынды, жау қашты, Крюкова үшін қатты соғыста Қарабаев пен Бозжанов ерлік өліммен қаза болды. Бозжанов бір взводты бастап бір кірпіш үйді бекініп алған немістерге шабуылға шықты. Бозжанов гранатаны үйдің терезесінен тастады. Үй быт-шыт болды, немістердің қашқаны қашты, басқасы қырылды, осы кезде жаңағы үйді немістер артиллериядан ата бастады. Артиллерияның снаряды Бозжановтың қасына кеп жарылды, Бозжанов қайтыс болды.» - деп жазушы айбарлы жауынгердің ел үшін ерлік өліммен жан тапсырғанын баяндайды. Өз Отанының мүддесін, елін жаудан қорғауда өзін ұмыту, жанын тапсыру – ерлік пен батырлықтың ең биік шыңы, Отанға деген толассыз махаббат, ұлтжандылық.

Жау көзін қарумен де, халықтың қаһарлы сөзінің күшімен де қиратқан айбарлы батыр өз шығармашылығында әрқашан батырлық пен жауынгерлік рух, патриотизмді басты мәселелердің бірі деп санаған.

Ер есімі әрдайым ел есінде, ал Ер-Мәліктің майдан шебінде де, әдебиет майданында да жасаған ерліктері, жазған шығармалары мына біз, келешек ұрпаққа мәңгілік үлгі-өнеге.

Қолданылған әдебиеттер

1. Ғабдуллин М. «Алтын жұлдыз». Очерктер, хаттар және күнделік. – Алматы: «Ана тілі баспасы ЖШС, 2005 – 288 бет.

2. Ғабдуллин М. Қазақ мақалының күші. / Социалистік Қазақстан газеті, 1943.

УДК 355.233.231.1

*Д. А. Доскенова, магистрант
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова*

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТИ МАЛИКА ГАБДУЛЛИНА НА НОВЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ ПАТРИОТИЗМ

В современном Казахстане происходит очень важные изменения как в социально-экономическом, так и в политическом плане. Сегодня во многих средствах массовой информации, интернет-сайтах идет пропаганда недоверия к власти страны, пропаганда митингов. Все это сказывается на гражданско-патриотической позиции молодежи страны, а также на падение ее нравственно-духовного и культурного воспитания. В связи с этим возникает потребность вести работу по гражданскому и патриотическому воспитанию нынешнего поколения непрерывно.

В послании Первого Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» отмечено, что «надо воспитывать в себе и наших детях новый казахстанский патриотизм. Это прежде всего гордость за страну и ее достижения» [1].

Роль патриотического воспитания во все времена отдавалось большое значение. Понятие «патриотизм» имеет много трактовок, так,

например, в «Толковом словаре русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова «патриотизм» – любовь, преданность и привязанность к отечеству, своему народу [2].

Важность гражданско-патриотического воспитания молодежи подчеркивает и Первый Президент Казахстана Н. А. Назарбаев. Елбасы в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» подчеркнул, что одним из главных условий модернизации общественного сознания является сохранение собственного национального культурно-генетического кода, фундаментальная основа которого – патриотизм [3].

Идеи патриотизма, любви к родной земле, память и почтение предков, сохранение культуры, обычаев традиций четко прописаны в программе «Туған жер», которая в свою очередь является неотъемлемой частью программы «Рухани Жаңғыру». Программа «Туған жер» состоит из четырех подпрограмм, две из которых («Тәрбие және білім» и «Атамекен») направлены на воспитание в духе казахстанского патриотизма и укрепление гражданской активности.

Патриотизм нельзя рассматривать в отрыве от истории страны, родной земли. Героические события и выдающиеся личности в истории страны, создают основу патриотического воспитания, являясь примером для нынешнего поколения.

Такой выдающейся личностью является Малик Габдуллин – казахский советский ученый-педагог, писатель, заслуженный деятель науки Казахской ССР, доктор филологических наук. Он вошел в историю не только как ученый, который внес неоценимый вклад в развитие казахской литературы, он также вошел в историю как Герой Советского Союза. Малик Габдуллин входил в состав 316-ой гвардейской стрелковой дивизии, сформированной бойцами из Казахстана и Кыргызстана и оставшейся в истории как «Панфиловская».

Основное место в творчестве М. Габдуллина занимают вопросы воспитания молодежи в русле патриотизма, они актуальны и сегодня, как в зеркале отражая идею нового казахстанского патриотизма, представленную в Стратегии Главы государства Нурсултана Назарбаева «Қазақстан-2050». В ней говорится, чтобы стать сильным государством, нужно сформировать гражданина, который будет достойно представлять нашу страну. «Героизм того или иного человека, – писал Малик Габдуллин, вспоминая свой жизненный путь от пионера до Героя Советского Союза, – является результатом воспитания. Поэтому я отдаю должное тем, кто меня воспитал» [4]. В творчестве Малика Габдуллина особое место занимает тема воспитания молодежи. Он

считал, что молодых людей следует воспитывать в духе патриотизма. Его произведения пронизаны патриотическими чувствами, высокой нравственностью, формируют представление о долге, мужестве, героизме.

В годы Великой Отечественной Войны Малик Габдуллин проявил отвагу и героизм, его героические поступки являются наглядным примером высокого патриотизма. Это великий человек достойный подражания.

Целью программы «Рухани жаңғыру» является то, чтобы нынешняя молодежь воодушевлялась такими отважными и героическими личностями нашего народа и формировала новый казахстанский патриотизм. «Фундамент казахстанского патриотизма – это равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь Родины» [5].

На социальном совете фракции НДП «Нур Отан»: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы К. Бурханов заявил, что казахстанский патриотизм – это веское основание гордиться своей Родиной, которая одной из первых на постсоветском пространстве вырвалась вперед и строит новое государство, удивляя своими амбициозными, масштабными преобразованиями не только зарубежных политиков, лидеров государств, но и своих соотечественников [6].

Патриотизм выступает как общечеловеческая ценность, является элементом общественного сознания и занимает особое место в духовной жизни общества. Но патриотами не рождаются, ими становятся.

Бауыржан Момышулы писал, что «проблема военно-патриотического воспитания, есть проблема воспитания от пеленок до штыковой атаки. Родительское воспитание – самая главная стадия дошкольного воспитания. Школьное воспитание, молодежное воспитание – самая важная стадия в становлении человека. В общественном же воспитании человек нуждается до самой гробовой доски» [7].

Будущее наше страны – это, конечно же, новое поколение, нынешняя молодежь. Поэтому в процессе воспитания следует учитывать, на что в итоге будет ориентировано новое поколение, какие ценности казахстанской культуры они вберут в себя. Патриотическое воспитание нынешнего поколения должно основываться на формировании у молодежи активной гражданской позиции и принятии ответственности не только за свое будущее, но и будущее своей страны.

Великий философ арабского Востока Аль-Фараби писал: «Не зная прошлого, истории, трудно знать настоящее время, предположить будущее». Так Первый Президент в своей статье «Семь граней Великой степи» отмечает важность «осознать и принять свою историю во всей ее многогранности и многомерности» [8], а также популяризировать ее.

Поэтому нынешнему поколению как никому другому следует знать историю своей страны, в том числе и годы Великой Отечественной Войны.

В «Письме другу» Малик Габдуллин писал: «...Пролетят месяцы, за годом придет год. Сегодняшние невзгоды, суровое время жестокой войны закончатся, и придут светлые, радостные дни мирной жизни. Тогда мы будем оборачиваться на события пройденных лет. Вспомним рубежи, занявшие вечное место в истории человечества, свои содержательные дела, за которые можем по праву гордиться, братьев-героев, отдавших молодые жизни за честь и достоинство, славу нашего народа. Будем вспоминать их героические подвиги, их завет о том, чтобы мы до последнего дыхания служили народу» (1941 год, 31 октября, фронт).

Смысл жизни Малик Габдуллин видел в исполнении гражданского долга, посвящении себя интересам Родины. В своем письме Жумабаю он восхвалял мужество «казахских джигитов», которые наравне со всеми совершали героические поступки. Современник М. Габдуллина Д. Снегин с теплотой вспоминает о нем: «Неизменными остаются его удивительная скромность и душевная отзывчивость» [9].

В послевоенные годы Малик Габдуллин не только писал фронтовые воспоминания, и участвовал в патриотическом воспитании молодежи. Его приглашали в школы «на встречи с детьми для проведения так называемых уроков патриотизма и мужества» - делится Майдан Маликовна своими воспоминаниями. «Несмотря на свою занятость, он никогда не отмахивался от таких просьб, заходил и в школу, где я училась. Помню, как-то по дороге в школу я у него спросила, как он мог сражаться с немцами, ведь он такой добрый, внимательный, никогда никого не обижал, на что он мне ответил: «Дочь, есть такие понятия, как гражданский долг, любовь к Родине, и когда нужно будет заступиться за родную землю, за свою семью, настоящий человек, сильный духом и характером, ни на секунду не засомневается в этом» [10].

В своей книге «Родителям о воспитании детей» он, раскрывал секреты успешного воспитания и гуманистический характер казахской народной педагогики на примере фольклорных традиций, а так же уделял особое внимание патриотическому воспитанию, считая, что «...

воспитание молодежи зависит не столько от общественных организаций, сколько от родителей... Воспитание в человеке чувства патриотизма, героизма, мужества – это дело не одного дня, а долгая, упорная и кропотливая работа, требующая огромных знаний и воли. Воспитание – это не готовая одежда, которую можно сразу надеть на ребенка. Настоящий патриот готов в любую минуту, не раздумывая, пожертвовать жизнью ради Родины. На такой отважный шаг способен только воспитанный человек...» [11].

Таким образом, Малик Габдуллин не только Герой Советского Союза, но и ученый, академик, писатель, общественный деятель, который в своих исследованиях затрагивал различные проблемы обучения и воспитания подрастающего поколения, в том числе и патриотическое воспитание молодежи.

Значительная роль в патриотического воспитании молодежи принадлежит системе образования, но, конечно, не ограничивается ею. Как считал М. Габдуллин патриотическое воспитание в первую очередь начинается в семье. Именно в детстве, с молоком матери, на основе рассказов о героических поступках наших батыров, закладывается патриотизм в сердце ребенка, и дальше с взрослением это чувство, любовь к Родине, только усиливается.

Н. А. Назарбаев в своем выступлении на XX сессии Ассамблеи народа Казахстана подчеркнул, что «...историческое сознание казахстанцев должно работать на сплочение, на формирование патриотического отношения к своему прошлому, настоящему и будущему» [12], а Послание «Стратегия «Казахстан-2050» в первую очередь, адресовал молодежи.

Н. А. Назарбаев на съезде молодежного крыла «Жас Отан» в 2014 году сказал: «Я часто спрашиваю себя – каким он будет - «казахстанец будущего». Сегодня, глядя на вас, я вижу его». Его глаза должны гореть жаждой новых знаний. Его ум должен быть отточен для решения самых сложных задач. «Казахстанец будущего» – это высококлассный специалист, владеющий казахским, русским и английским языками, он социально активен, мобилен, не боится перемен. И наша задача совместными усилиями школы, семьи, общественности воспитывать «Казахстанцев будущего» - новых патриотов страны. И я верю, что всегда будут с гордостью произноситься слова: «Мы, народ Казахстана», а при звучании Государственного Гимна на глазах будут наворачиваться слезы от гордости за страну» [13].

Список литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года).
2. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935-1940. (4 т.)
3. Назарбаев Н. А. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» (Астана, 12 апреля 2017 года).
4. Жузжанова С. Малик Габдуллин. Этапы становления национального героя // Акмолинская правда. – 28 января 2017. – № 11.
5. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года).
6. Социальный совет фракции НДП «Нур Отан»: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы - круглый стол в Мажилисе».
7. Аленов Б. К. статья «Содержание патриотической работы в нашей стране и на уроках НВП» // <https://plan1.kz/1124-2/>
8. Назарбаев Н.А. «Семь граней Великой степи» (Астана 21 ноября 2018 года).
9. Негимов С. Фронтные записи героя // Казахстанская правда. - 06 мая 2020 года.
10. Бакытова А. Первый снег Малика Габдуллина //Казахстанская правда. –15 Ноября 2013 года.
11. Габдуллин М. Родителям о воспитании детей. – Алма-Ата, 1966.
12. XX сессии Ассамблеи народа Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: один народ – одна страна – одна судьба».
13. Выступление Президента Н.А. Назарбаева на съезде молодежного крыла «Жас Отан» (Астана, 14 мая 2008 года).

Ерсинали Сези, 2-ші курс студенті
Ғылыми жетекшісі: М. М. Шуматова
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті

ҰРПАҚҚА МӘНГІ ӨНЕГЕ – МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН

«Ұлы Отан соғысы адамзат тарихындағы ең қатыгез әрі қантөгісті соғыс ретінде бағаланады. Бұл фашизмге қарсы жалпыұлттық күрес болды. Мәскеу мен Сталинград түбіндегі қатыгез соғыста Курс пен Днепрде мыңдаған совет солдаттары өз бастарын қатерге тікті. Мәншүк Мәметова, Әлия Молдағұлова, Бауыржан Момышұлы, Талғат Бигельдинов, Мәлік Ғабдуллин сынды Қазақстанның әскерлері де жеңіс үшін жан алысып, жан берісті. Біздің жерлестеріміздің есімі мен ерлігі біз үшін аса бағалы» Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев [1].

Еліміздің егемендігі үшін жан аямай күрескен бір туар азамат, ұлғатты ұстаз, елдің батыры Мәлік Ғабдуллиннің орны қазақ халқы үшін тым ерек. Мәлік Ғабдуллин 1995 жылы қараша айының 2-сі күні Ақмола облысы, Зеренді ауданы, Қойсалған ауылында дүниеге келді. Мәліктің алдында 9 баласы бауыры болған, тоғыздың бәрі шетінеп осы Мәлікті құдайдан тілеп алған-ды. Оның амандығын ата-анасы ғана емес, бүкіл ауыл тілеген деседі.

Мәлік Ғабдуллин 8 жасында ауылынан екі шақырым жерде орналасқан Құлет ауылына мектепке барды. Сол мектепте бастауыш мектепті аяқтап, Көкшетау қаласындағы жеті жылдық коммуна мектебіне қабылданады. Сәбит Мұқановтың Мәлік жайлы естелігінде былай деген болатын: «Бір сапармен Көкшетауға келгенімде, вокзалдың қасында бір жауынгер тұтқынды алдына салып айдап бара жатқан еді, қасында қолында қызыл шүберек байланған бір жас пионер кетіп бара жатыр. Сол баланың түрі есімде ерекше қалып қойды. Содан бір танысымның үйіне барып демалып жатқан кезінде, біраз уақыттан соң «сізді бір бала шақырып тұр деп оятты. Шықсам жаңағы көрген бала екен. Ол маған «мен сізді кездесуге мектепке шақырып келдім» - деді. Атым – Мәлік деп таныстық. Мектепке баруға келістім. Келісілген уақытта мектепке барғанымда, кәдімгідей жағдай жасап, күтіп алды. Солай кездесуді өткіздім, сол кездесуде жаңағы – Мәлік деген бала менің шығармашылығынан туралы баяндама жасапты, тәп-тәуір баяндама жасапты. Мен сүйсіндім» [2].

Солай Сәбит Мұқанов Мәлікті Алматыға оқуға шақырады. Он төрт жасында армандаған қаласына келген Мәлік ауыл шаруашылық

институты дайындық курсына оқиды. Ол Сәбит Мұқановтың ақылымен Қазақ педагогика институтына, филология факультетіне оқуға ауысады. Бастапқыда жататын орын болмай Сәкен Сейфуллинмен бірге тұрады.

Оқып жүріп баспаға барып жүреді. Сол баспадан Мәлікті сыртынан байқаған Бейімбет Майлин тегін бала емес екенін сезіп, онымен танысады. Бейімбет Майлин сол Мәлік барып жүрген баспаның басшысы екен. Бейімбет сол баспаға Мәлікті жұмысқа шақырады, күніне сексен тиыннан ақша төлеп тұрады. Мәліктің Мәлік болып қалыптасуы, осы қазақ зиялыларының арқасы болған секілді. «Мәлік институтқа кірісімен-ақ бәрін біліп алғысы келді. Профессор лекция оқығанда көз айырмай, мейлінше зер сала, тыңдайтын. Оның дүние мен адамдар туралы ұғымы сағат санап, күн санап өсті» деп, М. Сильченко «Студент Мәлік» атты естелігінде Мәліктің білімге деген құштарлығын осылай жазып өткен болатын [2].

Туған ауылынан жырақта жүрген Мәлік Ғабдуллиннің студенттік шағы оңай бола қоймайды, бұл кезең қазақ халқының басына қара бұлт төніп, елде ашаршылық жайлаған кезең болды. Жап-жас Мәлікке ең ауыр тигені әжесі мен анасынан және бауырынан айырылған кез еді. Сол кездері еліне жете алмай, анасын ақтық сапарға шығара алмағанға Мәлік өмірінің соңына дейін өкінді.

1936 жылы ҚазПИ-дің тіл және әдебиет факультетін аяқтайды. Сол жылдары Ферғанада № 82 атқыштар полкінде армия қатарына енеді. Әскерде де ерекшеленген Мәлік Ғабдуллин арада жыл өткенде, күтпеген жерден комсомол қатарынан аластатылады. Бұған себеп: «халық жауы» жеп танылған С. Сейфуллин, С. Асфендияров, Б. Майлин секілді жазушылардан тәлім-тәрбие алғаны, сондай-ақ өзімен қатарлас бірсыпыра ұлтжанды азаматтарға қаралап түсініктеме беруге келіспегені түрткі болған. Өзінің «халық жауы» еместігін жан ұшыра дәледеп, ғылым жолын таңдап 1938 жылы асперантураға оқуға түседі.

Арада жылдар өтіп Мәлік Ғабдуллин қазақ ауыз әдебиетінің ерекшелігін айшықтайтын диссертациясын қорғауға үлгермей, соғыс басталып 1941 жылы маусымында өз еркімен майданға аттанады. Бұл кезде 26 жасар жас ғалымның үйленіп, отбасын құрғанына бір жылда толмаған болатын. Мәлік Ғабдуллин майданға Алматыда жасақталған генерал Иван Панфилов басқаратын 316-атқыштар дивизиясының құрамында аттанады. Алғашқы күннен 45-ші батареяның саяси жетекшісі, сонан соң екінші атқыштар батальонның комиссары, полк үгітшісі болған Мәлік Ғабдуллин талай шайқаста қаһармандықтың асқан үлгісін көрсете білді. Соның бірі Мәскеу түбіндегі шайқастарда

стратегиялық маңызы зор Бородино селосын жаудан тазартуда жасаған батылдығы ерекше болған.

Мәлік Ғабдуллин саяси жетекші ретінде үгіт насихатты асқан шеберлікпен жүргізе білді. Әсіресе оның сөздері қазақ жастарының рухын көтеріп, көзсіз батырлыққа баруға ықпал етті. Төлеген Тоқтаровтың өзі Мәлік Ғабдуллинді соғыстағы серіктесі деп қана емес, ұстазы ретінде көрді. Мәлік Ғабдуллин мен Төлеген Тоқтаровқа КСРО Жоғарғы Кеңес Президиумы жарлығымен 1943 жылдың 30 қаңтарында Кеңес Одағының батыры атағы берілді. Оған қоса «Ленин ордені», «Золотая звезда» медальмен қоса марапатталады. Осы жылдың тамыз айында Мәлік Ғабдуллин майданнан елге демалысқа жіберіледі.

Мәлік Ғабдуллиннің батырлығы жөнінде Борис Полевой «Правда» газетінде 1943 жылы былай деп жазған: «Мәлік батыр, әрі күшті, ержүрек, қыр түлкісіндей айлакер, ақбөкендей саққұлақ, жау дүрсілін қырымнан біледі. Темірдей қатты білектері неміс төбеттерін қырудан қалжыраған емес: қанша қырса, сонша күшейе береді, үрейі ұшқан немістер Мәлікті көрген жерден-ақ зыта бастайды» деген.

Бауыржан Момышұлы болса, Мәліктің талай батырлығын көріп:

«Ел күйзелген кезінде,

Ерлік еткен бауырым,

Жау жағадан алғанда,

Батырлық еткен, бауырым,

Ел намысын ардақтап,

Құтты болсын айтамын

Шын жүректен, Мәлігім!»-деп жазады [2].

Мәлік Ғабдуллин тек қана Кеңес Одағының батыры емес, ол сонымен қатар әскери публицист. Оның: «Сұрапыл жылдар», «Алтын жұлдыз», «Ер намысы - ер намысы», «Менің майдандас достарым деген» еңбектері бар. Осы кітаптардың қай-қайсысын алып оқысаңыз да соғыста болып жатқан жағдайлар бейнеленеді. Мәлік бір ерекшелігі: соғыста өз көзімен көрген ерліктерді, жауынгер жасаған ерілігін қаз-қалпында қойын дәптеріне жазып отырған.

Мәлік Ғабдуллин қайта майданға оралғанда Кеңес өкіметінің қорғаныс министрлігіне қызметке алынады. Онда Қызыл армияға үгіт-насихат жүргізетін басқарма бастығы етіп, тағайындалады. Бұл қызметті екі жылдай атқарады. Мәлік майданнан оралғаннан сонда батырға тән істерімен ерекшеленді. Барлық зейінін ағартушылық саласына арнап, өмірлік ұстанымына ұштасқан қазақ фольклорын тереңнен зерделеуді жалғастырды.

1953-1963 жылдар арасында Абай атындағы қазақ педагогикалық институтында ректор болды, әрі лекция оқыды. Мәлік Ғабдоллаұлы

КСРО Жоғарғы Кеңесінің екінші және төртінші шақырылымдарында депутат болды. Қандай қызметте жүрсе де өзінің шығармашылығынан қол үзбеді. Қазақ әдебиеті мен фольклоры туралы жүзден астам мақала жазса, «Қазақтың батырлық эпостары» еңбегі үшін 1972 жылы Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлыққа ие болды. Сонымен қатар, «Менің майдандас достарым», «Ызғарлы жылдар», «Алтын жұлдыз» секілді жеті-сегіз кітабы жарық көрді.

Мәлік Ғабдуллиннің жасаған іс-әрекеті патриоттыққа, батырлыққа, адамгершілікке тәрбиелейді. Қазіргі кезде де Мәлік Ғабдуллиннің «Қазақ халық ауыз әдебиеті» атты еңбегін студенттер, мұғалімдер өз керегіне жаратып жатыр. Мәліктің педагогика саласында жазған жұмысы «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес». Бұл еңбектің қысқаша мазмұны баланы бесікке салғанда, әлдилеп, қазақша ән айтып, батырлар жырын жаттатып өсіру керек делінген.

Мәліктің шығармаларындағы философиялық ойлары, заманға, қоғамға, руханиятқа, тарихқа қатысты пікірлері күні бүгінге дейін өмір сүруде. Мәлік Ғабдуллин өмірінің соңғы күніне дейін Мұхтар Әуезов атындағы өнер институтында фольклор бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс жасады. Мәлік 1973 жылы 2 қаңтарда кенеттен көз жұмды. Мәліктің өлімі халықтың көңілін құлазытты. Мәлік жүрек тоқтауының әсерінен қаза тапқан. Мәлік Ғабдуллинді соңғы сапарға шығарып салып тұрып, белгілі ақын Бүркіт Ысқақов:

«Аяулы, асыл қалпыңмен
Қазаға қалай қиярсың,
Осынша биік даңқыңмен,
Табытқа қалай сиярсың,
Қайран аға, қош енді,
Қоштаспасқа шара жоқ
Орның олқы бос енді

Толтырар оны шама жоқ» - деп өзінің қимастық сезімін білдірген [3].

Мәлік Ғабдуллин өмірін: соғысқа дейінгі, соғыс жылдарындағы және соғыстан кейінгі деп үш бөлікке бөліп, осы жылдардағы ерен еңбектерін де бөлек-бөлек дастан етуге тұрарлық. Мәлік Ғабдуллиннің алдынан көптеген қиын сынақтар болса да, ұлтына деген сүйіспеншілігі өшпей, өсе берген.

Қазіргі уақытта Мәлік Ғабдуллиннің Алматыда тұрған үйі мен қызмет атқарған институтында батырға арнап мемориалды тақта орнатылған. Өзі туып-өскен аудандағы мектеп пен көше аттары Мәлік Ғабдуллиннің есімімен аталады. Көкшетауда батырға арналып арнайы мұражай ашылған. Нұр-Сұлтан, Алматы, Көкшетау қалаларындағы

көшелерге есімі берілген. Сонымен қатар батырға арналып ескерткіш орнатылды.

Қорыта айтқанда, Мәлік Ғабдуллиннің қалдырған еңбектері, жасаған іс-әрекеттері болашақ ұрпақ үшін үлкен өнеге екені айқын. Сонымен қатар өзінің елін әрқашан биікке көтерудің нағыз үлгісін көрсеткен батырлардың бірі. Мәлік Ғабдуллин Кеңес Одағының Батыры атағына ие болғанда былай деген: «Батыр атағына ие болған мен емеспін, ол қазақ халқына берілген атақ. Неге десеңіз, менің аты-жөнімді біліп жатқан адам аз, ал қазақ деген халық барын білетіндер көп. Егер майданда біреу ерлік жасай қалса, онысы көпке тарай бастаса, жұрттың ел алдымен сұрап білгісі келетіні – сол жауынгердің ұлты кім екен? - деген болады». Осы сөздерінен-ақ елге деген патриоттық сезімнің шексіз екенін көрсетеді. Заман жастарына да тәрбие осындай батырлардың сөздерімен, әрекетімен жүзеге аспақ. Шынында ерлік ешқашан ұмытылмайды. Себебі Мәлік секілді батырлардың бізге қалдырған мол мұрасы, мәңгі өмір сүре бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Тоғысбаев Б., Сужиков А. Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған.
2. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтама.
3. Қазақ тарихындағы Ұлы Тұлғалар: Портреттер. – Алматы: Өнер, 2003.

ӘОЖ 37.035.6:378

А. Ж. Колданова

Көкшетау қаласы, № 13 «ЭКОС» мектеп гимназиясы

ОРТА БУЫНДА МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН ТҰЛҒАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Орта буында сабақ беру барысында оқушылардың патриоттық сезімін күшейту, ой еркіндігін ояту, өз Отанын, халқын сүйуге, ерлікке тәрбиелеу мақсатында жерлесіміз, үлгі алар ұлы тұлға Мәлік Ғабдуллин туралы ой қозғайтын боламыз. Мәлік Ғабдуллиннің патриотизмі, көрсеткен ерен ерлігі, батырлығы, қаһармандық рухы ұрпақтан-ұрпаққа өнеге болар деген ойдамын.

Ұлы Отан соғысы елімізге, халқымызға төнген ең ауыр, сұрапыл жылдар болды. Ел басына күн туып, етігімен қан кешкен сұрапыл жылдарда кеудесін от пен оққа төсеп, еліміздің бостандығын қорғаған қаһарман батырларымыз туған жерімізді, Отанымызды, келешек ұрпағымызды қорғау үшін жан алып, жан берісті. Осы өткен азапты жолдың қиыншылығын халық ешқашан да ұмытпайды. Біздің санамызға ұялап, қазіргі ұрпақты ерлікке, елімізді табандылықпен қорғауға үйретеді. Мәлік қаһарман ерен ерліктің, көзсіз батырлықтың үлгісін көрсеткенірі тұлға. Отанымыздың бейбіт өмір сүруіне үлкен үлес қосқан адам.

Кеңес Одағының Батыры, гвардия майоры Мәлік Ғабдуллин 1941 жылы, 15-шілдеде майданға аттанды. Ол генерал И. В. Панфилов бастаған даңқты 8-гвардия дивизиясы құрамында Ұлы Отан соғысына қатысқан, соғыс өнерін жақсы меңгерген, керемет ұйымдастырушы, саяси жетекші болды. Мәскеу түбіндегі шайқаста ерліктің асқан үлгісін көркітіп, Кеңес Одағының батыры атағын алды. Оның майданда жүріп «Қызыл жұлдыз», I дәрежелі Отан соғысы ордендері, «Мәскеуді қорғағаны үшін», «Венаны алғаны үшін», «Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталғанын білеміз. Ол жауға жойқын соққы берген, өз әскерімен жаудың қоршауын бұзған. Мәскеу түбінде болған шайқаста ерен ерлік көрсеткен.

Қазақтың қаһарман қызы Мәншүк Маметованың Кеңес Одағының батыры атағын беруіне өз үлес қосқан.

Қазақ халқының мәдениетінде жас ұрпақты тәрбиелеп, дамытудың маңызы өте зор. Тәрбиенің тамыры тереңде. Ұлттық тәрбие ұрпақтан-ұрпаққа жалғаса беретін баға жетпес байлығымыз. Ұлттық мұрамыз салт-дәстүріміз, тіліміз, дініміз, әдет-ғұрпымыз. Ұрпақ тәрбиесі - ұлт болашағы, келешек қоғамның тәрбиесі. Оларды қоғамдық еңбекке баулу, Отанды қорғауға даярлығын арттыру, адамгершілік сананы, сезімді қалыптастыру сынды тәрбиелеу жұмыстарын жүргізеді. Өз Отанына берілгендікті, оның бостандығымен тәуелсіздігін қорғауға дайындап, еліміздің ынтымағы мен бақыты үшін тер төгуге тәрбиелейді.

Осындай батыр атамиздың қайсарлығы жас ұрпақты Қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеуге аса маңызы үлес қосары зор деп ойлаймын.

Мәлік Ғабдуллин атамиздың ерлігі жайында 1943 жылы жиырма бесінші сәуірде шыққан «Правда» газетінің бетінде Мәлік Ғабдуллиннің ерлігі жөнінде орыс жазушысы Борис Полевой «Елдің ері» очеркінде Мәлік батыр, әрі күшті, әрі ержүрек. Қыр түлкісіндей айлакер, ақбөкендей саққұлақ, жау дүрсілін қырымнан біледі. Ақ тұйғындай қырағы, бұққан жауды қиядан көреді. Темірдей қатты білектері неміс

төбеттерін қырудан талған емес: қанша қырса, сонша күшейе береді, үрейі ұшқан немістер Мәлікті көрген жерде-ақ зыта бастайды», – деген [1].

Қазақстан Республикасының Президенті, Тұңғыш Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады», дей келіп, «Тіл Қазақстан халқын біріктіруші болуға тиіс. Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз. Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет», – деген ашық ұстаным айтты.

Иә, әрбір халықтың бақыт шекарасын айқындайтын өлшемдер бар десек, оның ең біріншісі – тілі, екіншісі – асыл діні, үшіншісі – ғасырларға созылған тарихы [2].

Қазақстан көп ұлтты мемлекет. Қазақстандық патриотизм – қазақстанда тұратын барлық халықтардың Қазақстан мемлекетінің әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасайтын, еліміздегі бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш жігерін жұмсауы.

Қазақстандық патриотизм – бүкіл қазақстандықтарды жасампаз еңбекке шақыру, береке-бірлікті, баянды ынтымақты орнықтыру. Әр адам ата-бабаларымыз негізін салып кеткен игі дәстүрлерді мақтан ете отырып, өз ұлтын терең сүю арқылы басқа ұлттарды құрметтеуі керек.

Халқымыздың ұлы ақыны Абай «адамның адамшылығы-ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», – деген тұжырым жасайды. Ал отансүйгіштік рухтың өзі адам бойындағы рухани-адамгершілік сезімнен бастау алады [3].

Қазақстандық патриотизм – еліміз бен жеріміздің тәуелсіздігі, білім мен ғылымда, мәдениетте, спортта әлемдік сатылардың биік шыңынан көріне білу.

Қазақстандық патриотизм – әрбір азаматтың өз Отанының тағдырына, қауіпсіздігіне, болашағына деген жауапкершілігін сезінуі, мемлекеттік рәміздерге, мемлекеттік тілге құрметпен қарауы.

Жалпы қазақстандық патриотизм дегеніміз – өзінді республика халқының ажырамас бөлігі, ортақ Отан ретінде Қазақстан Республикасына сүйіспеншілік сезімі мен берілгендік, азамат ретінде халық пен елдің мүддесін, қажет болса, қару алып қорғайтын борышты сезіну. Шовинизм мен ұлтшылдыққа қарағанда, жалпы қазақстандық

патриотизм басқа халықтарға деген сыйластық, бүкіл адамзатты құрметтеу тұрғысында көрінеді.

Бүгінгі тақырып, ұлы тұлға Мәлік Ғабдуллинмен бастау алып, жаңа қазақстандық патриотизммен аяқталып отыр. «Неге?» деген сұрақ туындауы мүмкін. Берер жауап, нағыз Қазақстандық патриоттардың бар екендігін, нақты дәлелмен көрсетіп, болашақ ұрпаққа ұлы тұлғаларды көрсету арқылы патриот ұрпақ тәрбиелеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Мектептің тәрбие жүйесінде оқушылардың жаңа Қазақстандық патриотизмін қалыптастыру әдістемесі. - ҰБА, 2014. - 33 б.
2. Серік Қирабаев. Әдебиет порталы. – 2014.
3. Қалмырзаев Ә. Қазақстандық патриотизм қалай қалыптасады // Егемен Қазақстан газеті. - 10 қаңтар 1998. - 25 б.
4. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм // Ақиқат. – 2000. - № 89. – 8 б.

УДК 94 (574)

*А. Б. Мейрамова, магистр иностранной филологии
Академия гражданской защиты имени М. Ғабдуллина МЧС РК*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КУРСАНТОВ АКАДЕМИИ

Военно-патриотическое воспитание в стенах нашего учебного заведения осуществляется целенаправленно, многопланово и систематически, с привлечением общественных объединений, государственных органов, скоординированная работа с которыми развивает в курсантах высокое патриотическое сознание, готовность к выполнению своего гражданского долга, чувство верности к Отечеству и защите его интересов, важнейших конституционных обязанностей.

Воспитание и развитие качеств высоконравственной личности, профессионала высокого уровня у курсантов является приоритетной задачей и основной целью воспитательной и образовательной деятельности Академии гражданской защиты МЧС Республики Казахстан. В соответствии с данной целью производится комплексная

и всесторонняя работа по воспитанию курсантов офицерами и профессорско-преподавательским составом.

При реализации практической деятельности в сфере военно-патриотического воспитания следует взять во внимание следующие основные принципы, которые, несомненно, являются исходными руководящими положениями:

- научность;
- непрерывность, системность, преемственность в развитии казахстанской молодежи, беря во внимание особенность различных категорий;
- гуманизм;
- первостепенность культурного, исторического наследия, с учетом традиций и духовных ценностей Казахстана;
- использование различных средств, методов, форм для обеспечения эффективности воспитательного процесса;
- демократизм;
- развитие способностей, качеств и возможностей каждого отдельного курсанта, посредством индивидуального подхода;
- осуществление непрерывной и тесной связи с различными видами воспитания [1].

В современных условиях перед Министерством по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан ставятся новые глобальные задачи, решение которых невозможно без понимания целостности педагогической системы, которая реализует воспитание будущих офицеров, основываясь на уставах, требованиях, положениях, военного опыта Великой отечественной войны. Сущность данной системы воспитания личного и переменного составов представляет собой процесс непрерывного совершенствования взаимообусловленных и взаимосвязанных компонентов, образующих процесс военно-патриотического воспитания в современном казахстанском обществе.

Особое внимание следует уделять навыкам, которые должны быть привиты будущим офицерам:

- соблюдение принципов взаимопомощи;
- уважение к командирам;
- дисциплинированность;
- добросовестное освоение выбранной профессии;
- верность военной присяге;
- гордость за Родину;
- готовность к защите Родины и ее территориальной целостности;
- самосовершенствование;
- повышение профессионального мастерства;

- личная ответственность за неудачи и успехи;
- гордость за звание офицера и выбранную профессию [2].

Правильный подбор личного состава офицеров, осуществляющих воспитание будущих пожарных и спасателей является залогом успешной реализации данной педагогической модели воспитания курсантов в духе современного казахстанского патриотизма. Такие личные качества офицеров как стремление к самообразованию, самовоспитанию, наличие педагогической культуры, высокий уровень педагогической этики и педагогического мастерства, высокая личная дисциплинированность позволяют ему успешно реализовывать профессиональные и воспитательные цели [3].

Таким образом, реализация всех вышеизложенных пунктов в процессе военного и патриотического воспитания позволит воспитать поколение офицеров, действительно заинтересованных в государственной и военной службе, готовых достойно защищать Отечество в любое для страны время.

Список литературы

1. Никитина Л. Е., Звонарёва Л. У. Воспитание патриотизма средствами литературы и искусства // Воспитание школьников. – 2014. - № 1. – С. 3-12.
2. Нестерович И. Л. О патриотическом воспитании юношества в современных условиях // Воспитание школьников. – 2013. - № 6. – С. 65.
3. Кузина Т. В. Воспитание гражданственности и патриотизма// Дополнительное образование и воспитание. – 2011. - № 6. - С. 21-24.

UDC 94 (574)

*A. B. Meiramova, Master of foreign philology,
A. R. Ispolov, the second year cadet
Malik Gabdullin Civil Protection Academy Ministry of Emergency Situations
of the Republic of Kazakhstan*

MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNG PEOPLE

Radical socio-economic and political transformations that took place at the turn of the century in Kazakhstan require a new understanding of the problems of military-patriotic education of the younger generation.

Every country, every nation strives to realize three main life goals: security, prosperity and development.

Historical experience convincingly shows that without maintaining combat potential, combat and mobilization readiness, forming a sense of loyalty and devotion to one's Fatherland, there can be no full-fledged state capable of adequately ensuring the strengthening of peace, international and regional security, protecting the independence, territorial integrity and sovereignty of the state.

The most important condition for the existence of any state is a strong, stable civil society capable of ensuring national security. Therefore, the military-patriotic education of the younger generation, as one of the most important and priority goals of state policy in any area of its implementation, seems today to be an objective necessity and a necessary condition for the development of modern society [1].

In modern conditions, specialized military-patriotic clubs are becoming places for the crystallization of patriotic sentiments in society. They provide youth with an alternative to spending leisure time for the benefit of themselves and society. We studied the activities of a number of such clubs operating in various cities of Russia, which allowed us to conclude that there is a certain experience of military-patriotic education of student youth.

Patriotism personifies love for one's Fatherland, inseparability with its history, culture, achievements, problems that are attractive to people due to their involvement in them. It acts as one of the factors in the development of society, attributes of its vitality. As a rule, patriotism serves to unite various social, national, religious and other groups of compatriots, which is especially clearly manifested when external challenges or threats arise [2].

The true value of patriotism is especially fully manifested in the most difficult and difficult periods of society's life, when there are real threats to its existence. In the political practice of many prominent statesmen of all times and peoples, there are many typical examples of turning to the Fatherland to achieve the most difficult goals, tasks, the solution of which assumed the rallying and unification of the nation as the most important condition.

At the present time in pedagogical science there is an acute issue of the relationship between upbringing, education and development. Quite often, such a previously fundamental principle of education as its patriotic orientation is questioned. Our approach to this problem is that the content of education should be aimed at fostering a sense of patriotism, citizenship, the formation of national identity, respect for the historical and cultural heritage of the peoples of Kazakhstan. Military-patriotic education as an independent direction of education can be viewed in the broad and narrow sense of the word.

In the broad sense of the word, it is thought of as an integral part of upbringing, as a set of pedagogical influences carried out not only in the process of specially organized educational work and initial military training, but also by the entire way of social life.

In the narrow sense of the word, military-patriotic education must be understood as a specially organized pedagogical influence designed to ensure the comprehensive preparation of young people to fulfill the sacred duty of defending the Fatherland.

The formation of skills in basic military training is an integral part of military-technical training. Particular attention should be paid to the development of young people's ability to concentrate as much as possible on solving the problems of the combat use of military equipment and weapons. Physical education of young people has as its task the formation of her physical endurance, the ability to endure heavy physical exertion. The implementation of the main directions of military-patriotic education requires a lot of work, since the statistical indicators of children's health are very alarming for researchers. Among schoolchildren, a large percentage of those who are overweight, have a predisposition to diseases, myopia, defects in posture and musculoskeletal system. Physical culture and sports contribute to health improvement, harmonious development of personality [3].

The problem of patriotic education of student youth occupies one of the important places in the general problems of pedagogical research, which is confirmed by the numerous theoretical and practical developments of many scientists.

Military-patriotic education includes the entire totality of patriotic feelings, ideas, convictions, military traditions and customs. It is one of the most significant, enduring values of society, affecting all spheres of its life. As the most important spiritual property of a person, it characterizes her civic maturity and manifests itself in her active self-realization for the good of the Fatherland.

Literature

1. Prihodko, V. I. Relevance of the problem of education of patriotism and readiness youth to defend the Fatherland // Youth and Society. – 2011. – № 2. – P. 53-57.

2. Chernyshevsky, N. G. Selected pedagogical works. – M.: Publishing house APN RSFSR, 1953. – 772 s.

3. Shulzhenko, M. E. Patriotic education of modern youth // Young scientist. – 2017. – No. 47. – S. 240-243.

*В. П. Учкина, магистрант 1-го курса
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова*

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ МАЛИКА ГАБДУЛЛИНА

*«Люби свой народ, ради него иди в огонь – не сгоришь,
иди в воду – не утонешь, будь всегда с народом,
выше всего ставь интересы народа.
Как при защите Родины, так и в повседневной жизни
будь патриотом, не жалея сил для народа...»
М. Габдуллин*

Малик Габдуллин – казахский советский учёный-педагог, писатель, действительный член АПН СССР, заслуженный деятель науки Казахской ССР, доктор филологических наук, профессор, Герой Советского Союза. Родился 2 (15) ноября 1915 года в ауле Койсалган (ныне совхоз им. М. Габдуллина) Зерендинского района Кокчетавской области. Учился в аульной школе и в детской коммуне г. Кокчетавы, на рабфаке в г. Алма-Ате. В 1935 году закончил Казахский педагогический институт им. Абая.

Великую Отечественную войну от начала до конца Малик Габдуллин прошел в составе знаменитой Панфиловской гвардейской дивизии. Первоначально Габдуллин воевал политруком роты автоматчиков 1075-го стрелкового полка. Принимал активное участие в битве за Москву.

В 1942 году в ходе боевых действий под г. Холм (Новгородская область) Малик Габдуллин получил ранения, но не ушел с поля битвы и не бросил свою группу солдат, которые под его руководством сумели подбить два танка, уничтожили большое число врагов и смогли взять в плен 12 фашистов. За этот подвиг 30 января 1943 года он был удостоен звания Герой Советского Союза, получил орден Ленина и медаль «Золотая Звезда» [1].

М. Габдуллин был не только героем войны. Он занимался литературной и научно-педагогической деятельностью. После войны он стал сначала заместителем директора, затем директором Института языка и литературы Академии наук Казахской ССР, в 1951-1963 годы – ректором КазПИ, а с 1963 года до конца жизни – заведующим отделом

фольклора Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова. Помимо написания произведений о войне («Менің майдандас достарым», «Алтын жұлдыз», «Ел намысы – ер намысы» и т.д.), в которых рассказывал о героизме воинов-казахов, он изучал фольклористику [2].

За написание научного труда «Казахская былина «Кобланды батыр» в 1947 году Малик Габдуллин стал кандидатом филологических наук, а за монографию «Устная литература казахского народа» ему присвоена ученая степень доктора филологических наук.

«Устная литература казахского народа» четыре раза подвергалась переизданию, что говорит о ее востребованности и актуальности. В этом труде автором представлены размышления и научные выводы о том, чем отличается фольклор от письменной литературы, в чем заключается природа синкретизма; описана история происхождения фольклора, героических поэм, лиро-эпических дастанов, произведений о быте и обычаях, пословиц-поговорок, свадебных и обрядовых песен; рассказано об особенностях построения языка поэм казахского народа; затронуты вопросы традиций. М. Габдуллин не только предоставил классификацию, но и проанализировал характер казахского фольклора, выявив его назидательные и воспитательные свойства. Ему удалось создать творение, отличающееся целостностью и при этом максимальным образом охватить в нем историко-литературные факты и сведения об Асане Кайгы, Жиренше шешене, Алдаре-кесе, Ходже Насреддине. Данная монография – единственное постоянно используемое студентами вузов учебное пособие по казахскому фольклору. М. Габдуллиным также была написана соответствующая программа для студентов и хрестоматия. До сих пор этой работе нет аналогов в Казахстане.

К тому же, в 1961 году М. Габдуллин стал действительным членом Академии педагогических наук СССР [3]. Он принимал участие в подготовке и издании многотомной истории казахской литературы. В 1972 году его научный труд «Казахский героический эпос» был удостоен премии имени Чокана Валиханова.

Воспитание патриотизма

Малик Габдуллин внес неоценимый вклад в воспитание подрастающего поколения. Он написал книгу «Советы родителям о воспитании», содержание которой по сей день остается актуальным. Эти советы представляют особую значимость для воспитания патриотического духа молодого поколения [4].

Патриотизм, героизм и мужество – это те качества, которые Малик Габдуллин находил особенно важными в воспитании подрастающего поколения [5]. Для того чтобы привить эти качества детям требовались огромные знания и воля, вкупе с долгой, упорной и кропотливой работой педагогов и родителей.

Ребенок, который относится с уважением к своей семье, школе и обществу – воспитанный ребенок. Однако уважение к старшему поколению и отзывчивость М. Габдуллин относил не только к воспитанию, но и считал частью культуры поведения [6]. То есть, если воспитывать в ребенке вежливость и порядочность, можно сформировать в нем культуру. Таким образом, можно сказать, что не уровень образования оказывает влияние на человеческую культуру, а уровень воспитания, который дали человеку семья, школа, общество.

Главные качества личности ребенка начинают развиваться в семье, поэтому то, насколько родители воспитаны, тоже играет большую роль. Для того чтобы научить ребенка честности, родители должны показать ему на собственном примере, что такое честность. Если же ребенок видит, что взрослые в своих отношениях друг с другом ведут себя нечестно, как ребенок сможет стать честным, когда вырастет? Поэтому родители должны следить за своим поведением тоже.

Малик Габдуллин считал, что родители должны любить своих детей, но не баловать [4]. Избалованные дети вряд ли вырастут достойными гражданами страны. Таких детей обычно слишком оберегают от всякого рода проблем и трудностей жизни, позволяют им все, чего бы дети не пожелали. И понятно, что с таким воспитанием они вырастают в мягкотелых, безвольных эгоистов, которые считают себя на голову выше других и не воспринимают мнение общества, как что-то важное, и тем более – достойное их внимания и понимания. Но если с детства приучать детей упорно трудиться и прививать им уважение к старшим, то дети вырастут добропорядочными, воспитанными, трудолюбивыми, умеющими справляться с трудностями и любыми житейскими невзгодами во взрослой жизни.

Поведение учителя, его отношение к делу, умение говорить, и даже то, как он одевается, по мнению М. Габдуллина, также сильно влияет на ребенка, как и поведение родителей [7]. Навсегда запоминаются те учителя, которые казались детям честными, по-хорошему принципиальными, строгими, но объективными. Роль учителя в воспитании молодого поколения велика. Поэтому сам учителю стоит понимать, какая большая ответственность возложена на него народом и государством. Воспитывая детей, он должен

руководствоваться принципами морали и честности, правильно выбирать методы поощрения и наказания, чтобы не нанести вред психологическому состоянию детей.

Например, в наказаниях всегда нужно соблюдать меру. Дети, которые провинились, должны хорошо понять, в чем заключается их вина и принять тот факт, что наказание заслуженное, для того чтобы потом подобный поступок больше не повторился. Учитель при этом должен тщательно следить за тем, чтобы в адрес наказанного ребенка не летели насмешки одноклассников, чтобы они не дразнили его за то, что он совершил неправильный поступок и получил за это наказание.

Малик Габдуллин считал, что то, насколько прекрасным будет будущее всего народа, напрямую связано с правильным воспитанием молодежи [4]. В народной педагогике им обозначена важность развития любознательности, активности ребенка с раннего возраста. В нем нужно воспитывать и такие качества, как находчивость, смелость, честность и справедливость, тогда, став взрослым он сможет проявить себя человеком сильным и верным своему делу, и своей стране.

Выводы:

Таким образом, литературные произведения М. Габдуллина, ценой своей жизни защищавшего Родину в период ВОВ, его исследования духовного наследия казахского народа, а также вклад в патриотическое воспитание молодежи – представляют огромную ценность для нынешнего поколения казахстанцев. Он является примером настоящего героя, отважного и решительного на поле боя, сделавшего много хорошего для своей страны. Малик Габдуллин продолжал приносить пользу обществу и государству и после войны, в мирное время, занимаясь научно-педагогической и исследовательской деятельностью, внося свою лепту в развитие казахской педагогики.

Список литературы

1. Литературное наследство. Т.78: Советские писатели на фронтах Великой Отечественной войны. Кн. 2. – М.: Наука, 1966. – С. 501-503.
2. Фронтовые были. – Алма-Ата: Жазушы, 1968. – 180 с.
3. Информация о жизни и деятельности М.Габдуллина. – URL: <http://gabdullin-museum.kz/page/read/visitors.html>
4. Малик Габдуллин. Научно-образовательный портал нравственно-духовного обучения и воспитания, 2018. – URL: <http://student.ozin-ozitanu.kz/article/show/id/31>

5. Жузжанова С. Путь Героя. // Степной маяк. - 2017. – URL: <http://smkokshetau.kz/путь-героя/>

6. Аманжолова Дина Ахметжановна «Я душой болею за литературу». Из записи беседы с героем Советского Союза Маликом Габдуллиным. 1943 г. // Российские регионы: взгляд в будущее. – 2017. – № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ya-dushoy-boleyu-za-literaturu-iz-zapisi-besedy-s-geroem-sovetskogo-soyuza-m-gabdullinym-1943-g> (дата обращения: 13.11.2021).

7. К 103-летию со дня рождения Малика Габдуллина: Гордость за сына Великой степи, Малик Габдуллин и русская интеллигенция // Газета Акмолинская правда, 2018. – URL: <https://apgazeta.kz/2018/11/15/k-103-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-malika-gabdullina-gordost-za-syna-velikoj-stepi-malik-gabdullin-i-russkaya-intelligenciya/>

---

2 секция. ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ ХАС БАТЫРЛАРЫ: ОҚИҒАЛАР, ҚОЛБАСШЫЛАР, ЖАУЫНГЕРЛЕР ТҰЛҒАСЫ

УДК 355.94

К. Ж. Ақшулаков, PhD, ассоц. профессор

З. Р. Бурнаев, канд.пед.наук, профессор

Ж. М. Нагуманова, канд.пед.наук

*Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, город Нур-Султан*

НУРМАГАМБЕТОВ САГАДАТ КОЖАХМЕТОВИЧ – НАСТОЯЩИЙ КАЗАХСКИЙ ГЕРОЙ

Как гласит народная пословица: «История земли – история ее народа». Великие люди прошлого, чьи имена вошли в историю, прославляют свое Отечество, свою Землю. Есть Герои, которых знают и будут помнить многие поколения, настоящие и последующие, ведь будущее невозможно без прошлого и настоящего, а патриотизм невозможен без знания истории людей – его несомненных источников и вершителей.

Особую роль в этом ряду великих исторических личностей занимает образ легендарного командира – участника Великой Отечественной войны, первого министра обороны Республики Казахстан, Героя Советского Союза, первого «Халық Қаһарманы», генерала армии Нурмагамбетова Сагадата Кожакметовича. Образ генерала Нурмагамбетова, его облик – служили и служат примером для подражания многим молодым людям, выбравшим своей судьбой самую священную и почетную профессию – защиту своей Родины. Тот факт, что Республиканская школа носит имя великого сына своего народа, также является важным вкладом в сохранение и распространение творческого, духовного и военно-патриотического наследия великого Героя. Отметим, что в военно-историческом музее военно-патриотического центра МО РК, где сегодня проводится данная конференция, в зале современных ВС РК есть стенд, где представлены фотографии и личные вещи Нурмагамбетова С.К. Также в зале установлены его и Елбасы восковые фигуры, показывающие тот день, когда в мае 1992 года Верховный Главнокомандующий подписывает

приказ о назначении генерала армии Нурмагамбетова С.К. первым министром обороны Республики Казахстан.

Но еще большее значение имеет оставленное им литературное наследие, изучение которого будет способствовать формированию высоких морально-боевых качеств, необходимых для достижения победы в современном бою, поможет готовить воина-гражданина, патриота, обладающего сильным духом, нестигаемой волей, мужеством и храбростью, в совершенстве владеющего военной техникой и оружием. Труды генерала Нурмагамбетова С.К. показывают бессмертный подвиг, героизм офицеров и солдат в самой жестокой войне, раскрывают роль, первые шаги суверенного Казахстана по укреплению обороноспособности страны, решение проблем, возникших после распада СССР и его Вооруженных Сил. В своих работах он отмечает: «Я нисколько не сомневаюсь, что, если до сознания народа будут ясно, отчетливо и без искажений доводиться проблемы становления армии, ее реформирования, люди сами найдут возможность, как помочь армии. Верю, что нынешние трудности, не сравнимые ни в коей мере с теми, которые пришлось испытать фронтовому поколению, будут преодолены. Армия и народ, как тогда, в дни тягчайших испытаний, так и нынче будут вместе...» [1].

Родился Сагадат Нурмагамбетов 25 мая 1924 года в ауле Косым Аккольского района Акмолинской области. Судьбоносная значимость семьи в развитии личности растущего человека общеизвестна. Но жизнь внесла свои коррективы. К сожалению, ему рано довелось испытать сиротскую долю – в восемь лет остался без родителей. Воспитание будущего генерала было передано его старшему брату Сагиту, который и стал его первым и главным наставником. В детские и юношеские годы Сагадат ничем не отличался от своих сверстников. Как и все мальчишки мечтал о дальних странах и рано познал тяжкий труд. Читал запоем книги, которые были в библиотеке колхозной избы-читальни. В селе вместе с казахами в дружбе и согласии жили русские, украинцы, белорусы, чуваша. Житейскую мудрость он постигал у односельчан, у них же перенял для себя много хорошего.

В 1942 году со школьной скамьи был призван в Красную Армию и направлен в Туркменистан в военной училище в городе Кушка. Стойкости, умению переносить, преодолевать самые невероятные трудности, военному искусству учился у своих первых командиров, о которых всегда вспоминал с теплотой. «Командиры первыми воспитали нас личным примером, учили тому, что так необходимо на войне – по 12-14 часов напряженных занятий, различных работ, постоянных подъемов по тревоге. Мы были сильны духом преданности

гражданскому долгу, мы были убежденными патриотами своей страны. Каждая тревожная мысль с фронта спланивала нас еще сильнее, звала к упорству, а каждый, даже самый маленький успех укреплял веру в победу», писал он впоследствии. Именно с непоколебимой верой в победу шли тогда все молодые люди к заветной цели – как можно быстрее окончить школу и отправиться на фронт.

После окончания обучения, с апреля 1943 года, Сагадат Нурмагамбетов направляется на фронт, где службу начинает командиром пулеметного взвода. Прошагал дорогами войны от Кавказа до самого фашистского логова в составе 1052-го стрелкового полка 301 Донецкой Ордена Суворова 2 степени Берлинской стрелковой дивизии 5-й ударной армии. В Красной армии Сагадат Нурмагамбетов воевал в составе полка в качестве командира пулеметного взвода, командира пулеметной роты, командира стрелкового батальона. Участвовал в освобождении Краснодарского края, Украины, Молдавии, Западной Белоруссии, Польши. 27 апреля 1945 года за образцовое выполнение боевых заданий командования во время прорыва сильно укрепленной обороны противника на территории Польши, проявленные при этом мужество и отвагу, ему было присвоено звание Героя Советского Союза (№ 5214). Окончил войну в Берлине. Батальон Сагадата Нурмагамбетова участвовал в штурме здания рейхсканцелярии Гитлера. После Победы личный состав батальона выполнял задачи по охране важных объектов государственной значимости [2].

После окончания войны с июня 1946 по ноябрь 1949 года Сагадат Нурмагамбетов обучался в Военной академии имени М.И. Фрунзе, после завершения которой проходил службу на различных штабных и командных должностях: старшим офицером оперативного управления Туркестанского военного округа, командиром мотострелкового полка, начальником штаба мотострелковой дивизии, начальником штаба Гражданской обороны Казахской ССР, заместителем командующего войсками Южной группы войск (Венгрия).

В 1989 году после расформирования округа стал председателем Казахского республиканского совета ветеранов войны, труда и Вооруженных сил и, одновременно, председателем Комитета Верховного Совета Казахской ССР по делам ветеранов и инвалидов Вооруженных сил. В октябре 1991 года Указом Президента Республики Казахстан был назначен Председателем Государственного Комитета обороны, а в мае 1992 года – Министром обороны Республики Казахстан. 23 мая 1994 года Указом Президента Республики Казахстан ему присвоено звание «Халық Қаһарманы» № 1.

Личность Сагадата Нурмагамбетова воистину легендарная. На его

жизненном примере можно и нужно поднимать патриотический настрой подрастающего поколения и воспитывать офицеров казахстанской армии. В этой связи для воспитательной работы большое значение имеют воинские подвиги и командирские наказы генерала Нурмагамбетова. При выполнении воинского долга, по мнению легендарного командира, наряду с военными познаниями, существенная роль принадлежит и личностным качествам командира. Относительно командирских качеств и способностей, наставник Нурмагамбетов отмечал следующее: «В работе с личным составом командир должен оставаться во главе его не только согласно штатному расписанию, не только силой власти, но и силой морального авторитета, примером личной исполнительности».

Большой жизненный опыт и знания были им использованы в полном объеме и еще более обогащены в тот период, когда Сагадат Нурмагамбетов стал министром обороны независимого Казахстана. Примечательно, что в те годы он был единственным участником Великой Отечественной войны среди министров обороны стран СНГ. Он не был сторонником популистских, ни к чему не обязывающих обещаний, он всегда нацеливал своих подчиненных на достижение реального результата, и уже в первые годы становления наших Вооруженных сил задумывался о том, какой будет армия Казахстана в новом тысячелетии. К его мнению прислушивались и считались с ним главы оборонных ведомств стран СНГ, других иностранных государств. На посту министра обороны Казахстана Сагадат Кожаметович проявил себя не только как государственный деятель, военачальник, но и как дипломат.

Богато и многогранно оставленное военное и духовное наследие генерала Нурмагамбетова. Изучение его опыта имеет огромное значение для разработки проблем строительства и подготовки Вооруженных Сил на современном этапе. О ратном пути и многолетней службе в Вооруженных Силах он рассказал в своих книгах «Лицом к огню», «Мой передний край», «А в памяти нет тишины», в мемуарном сборнике из трех частей «От огненных лет до суверенной армии».

В своих воспоминаниях, обобщенных в сборнике мемуаров «От огненных лет до суверенной армии» Сагадат Кожаметович особо подчеркивает роль интернациональной дружбы среди многонационального народа Казахстана. Акцентируя внимание на неразрывности единства патриотического и интернационального воспитания, он писал: «Надо стремиться к тому, чтобы наше молодое суверенное государство было сплоченным и сильным, чтобы был высоким моральный дух нашего многонационального общества. Надо,

чтобы молодежь страны росла в атмосфере патриотизма и истинного интернационализма, испытывала горячую сыновнюю любовь к своей Родине, к своей земле. Каждый должен глубоко осознавать и всегда помнить – страна твоя! Ты сам должен делать ее богатой, прекрасной и могучей. ...И никто тебя не защитит, если ты об этом не позаботишься сам» [3, с. 272].

Эта мысль красной нитью проходит через все воспоминания автора, описывающие детские и юношеские годы в родном совхозе, учебу в военном училище, военные годы, трудности послевоенного строительства и период создания и становления Вооруженных Сил суверенного Казахстана. Он подчеркивал: «На фронте мы не спрашивали, кто какой национальности, подставляли друг другу плечо, ради выполнения боевой задачи. Мы жили и воевали одной боевой семьей. Мы ходили в атаку, в рукопашные бои, не думая о том, кто справа и слева – украинец, казах, татарин, белорус, узбек, киргиз – все мы братья по оружию. Вместе нас хоронили в могилах, которые справедливо называют братскими» [3, с. 301].

Анализ жизнедеятельности и военной биографии генерала армии Нурмагамбетова С.К. позволяет сделать вывод о том, что исполнение воинского долга выдающегося командира состояло из следующих принципов:

- чувства патриотизма;
- системного военного профессионального образования;
- четкой воинской исполнительности и требовательности;
- выработке общих правил ведения боя;
- в выстраивании правильных взаимоотношений между командирами и подчиненными на основе устава.

Умер Сагадат Нурмагамбетов, на 90-м году жизни, 24 сентября 2013 года в городе Алматы. Огромный жизненный опыт, многолетняя служба в Вооруженных силах, воспоминания о наставниках жизни, командирские наказы отражены в богатом литературном наследии Сагадата Кожаметовича в книгах, как уже отмечено выше – «Лицом к огню», «Мой передний край», «А в памяти нет тишины», «От огненных лет до суверенной армии» и многих др.

Таким образом, Казахстана Сагадат Кожаметович – настоящий казахский герой, символ становления Вооруженных Сил независимого государства и пример порядочности, честности и преданности своему делу и Отчизне. В судьбе этого человека с ослепительной яркостью преломляется само время, отражается история страны. Пропаганда боевых традиций, описанных в воспоминаниях выдающегося командира, поможет всему казахстанскому народу обогащать свои

общественные идеалы, как бы приобщаться к духовному облику тех, кто проявил легендарное мужество и отвагу, обессмертил себя подвигами во имя Родины. Надо любить свое Отечество, как любил его первый Министр обороны Суверенного Казахстана, генерал армии Нурмагамбетов Сагадат Кожаметович.

Список литературы

- 1 Нурмагамбетов С. К. А в памяти нет тишины. – Алматы: Рауан, 1999. – 238 с.
- 2 Нурмагамбетов Сагадат Кожаметович – генерал армии, первый министр обороны независимой Республики Казахстан // <http://www.bnews.kz/ru/persons/show/14317/>
- 3 Нурмагамбетов С. К. От огненных лет до суверенной армии. – Алматы: Жибек жолы, 2009. – 421 с.

УДК 355.94

К. Ж. Акишулаков, PhD, ассоц. профессор
Ж. М. Нагуманова, кандидат педагогических наук
З. Р. Бурнаев, кандидат педагогических наук, профессор
Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, город Нур-Султан

ПРОСТЫЕ ГЕРОИ В КОНТЕКСТЕ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

Прошло восемьдесят лет с начала войны, все меньше свидетелей и очень важно успеть сохранить воспоминания очевидцев тех лет, передать память потомкам.

Современная историография располагает материалами о частях и соединениях, сформированных в Казахстане, о крупных сражениях, в которых они приняли участие, о казахстанцах – Героях Советского Союза. В историографии Казахстана описаны ратные подвиги Б. Момышұлы, С. Нұрмағамбетова, Т. Бигелдинова, Қ. Қайсенова, Р. Қошқарбаева, М. Ғабдуллина, Ә. Молдағұловой, М. Мәметовой, Х. Доспановой и многих-многих других.

Тем не менее, остается еще огромный пласт неизученных или малоизученных фактов участия наших соотечественников в Великой

Отечественной войне и того огромного вклада Казахстана в общее дело Победы.

В Казахстане нет единого государственного учета данных воинов –казахстанцев в ходе Второй мировой войны при том, что около 300 000 казахстанцев до сих пор числятся пропавшими без вести. Существует проблема массовой обезличенности безымянных захоронений воинов-казахстанцев. К белым пятнам истории относятся некоторые вопросы мобилизации и формирования соединений и воинских частей Красной Армии, масштабы участия гражданского населения в оборонной промышленности и сельском хозяйстве. И совсем вне поля зрения исследователей остается военная повседневность и быт миллионов простых людей, женщин и детей, невероятным трудом в тылу приближавших Победу.

Великая Отечественная война принесла огромные потери потрясения огромному количеству людей и до сих пор вызывает травмирующие реакции. Нет в нашей стране семьи, которой бы так или иначе не коснулась бы война. Также как и солдаты на фронте, все трудоспособное население, старики, женщины и дети путем невероятного самоотверженного труда приближали день Победы. И чем дальше в историю уходят суровые будни 1941-1945 годов, тем больше ответственности ложится на тех, кто отвечает за будущее молодежи, тем важнее становится анализ военной повседневности тех лет. Это важно для осмысления себя в пространственно-временной системе координат, для идентификации себя как народа и государства.

Интеграция междисциплинарных связей истории, педагогики, социологии позволяет выявить глубинные закономерности развития общества на основе военной повседневности казахстанцев, их личной истории. Историческая память о периоде с 1941 по 1945 года является связующим звеном между поколениями и народами. Воспитание на тематике военной повседневности путем реконструкции по воспоминаниям современников и их потомков призвано формировать чувство патриотизма и гражданственности, гордости за страну и сопереживание за потери близких людей. Такие источники как письма и воспоминания особенно ценны тем, что передают информацию через эмоциональный фон автора и отражают ментальные программы, ценностные ориентиры людей того времени.

Учеными Управления исследований военной истории и педагогики Национального университета обороны проведен небольшой анализ в рамках одного только подразделения – Военного научно-исследовательского центра нашего университета. Было опрошено 65 военнослужащих Военного научно-исследовательского центра. У 53

человек родственники воевали на полях сражений, 8 человек ответили, что родные были тружениками тыла и 4 человека из числа молодых офицеров, к сожалению, ничего не знают о своих предках в годы войны. Этот небольшой опрос побудил нас более пристально и более лично обратиться к истории того периода, увидеть такие детали, которые ускользают от взгляда исследователя, когда им описываются масштабные исторические события. Часть военнослужащих из числа опрошенных (14 человек), предоставили подробную информацию о боевом пути своих дедов и прадедов. Двум авторам данной статьи повезло – полковники З.Бурнаев и Ж.Нагуманова знают о судьбе своих дедов.

Бурнаев З.Р. о деде, Гизатуллине Камиле Хасановиче, 1926 года рождения, призванном с Кзыл-Ординской области. В 1942 году, он, добавив себе год, был призван на фронт. Конечно, сведений очень мало, они отрывочные, неполные, но вполне позволяют почувствовать атмосферу и масштабность происходивших тогда событий. Например, архивные донесения: «связного ячейки управления 3 батальона – ефрейтора Гизатуллина К.Х. за то, что точно и своевременно доставлял приказания от КП батальона в роты и под огнем противника вынес с поля боя раненного офицера» (рисунок 1);

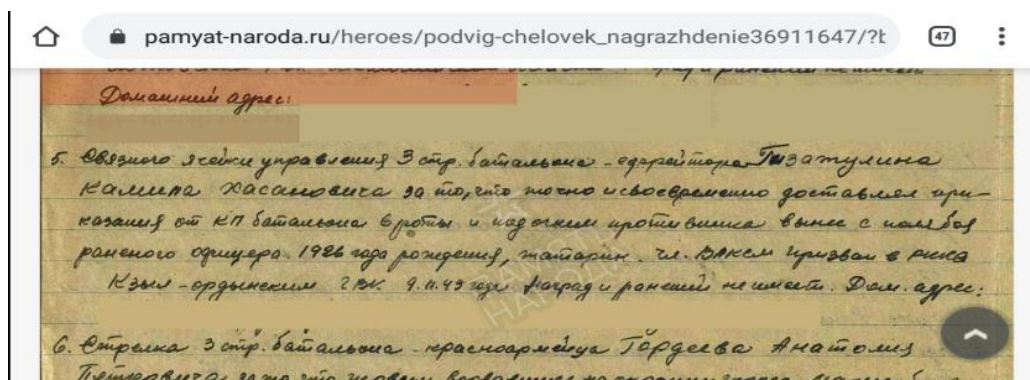

Рисунок 1 – Скрин с интернета

Шофера-ефрейтора Гизатуллина К.Х. за то, что при нападении немецкой банды близ города Лихен, при расположении дивизиона в лесу, ефрейтор Гизатуллин невзирая на ружейно-автоматный огонь, принял участие в отражении этой банды, в результате чего, банда противника была рассеяна и частично уничтожена». В этом бою ефрейтор Гизатуллин уничтожил 3-х гитлеторвцев, был ранен (рисунок 2).

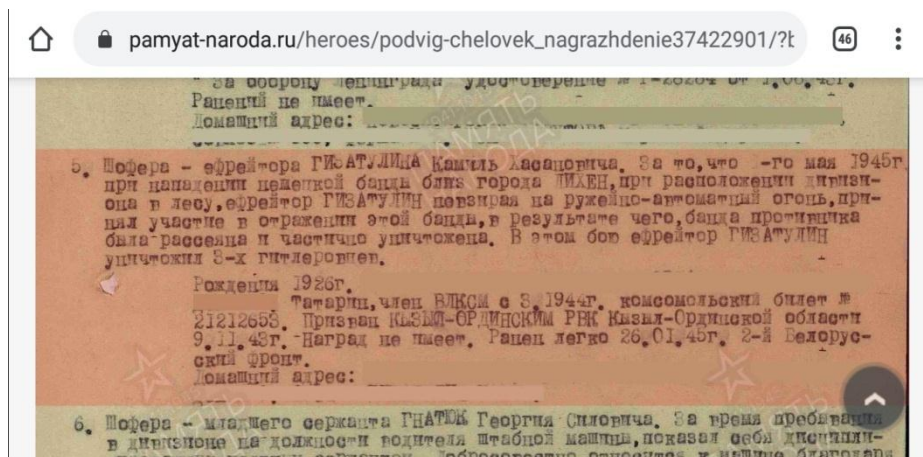

Рисунок 2 – Скрин с интернета

Нагуманова Ж.М. Об уроженце Кокчетавской области (колхоз имени Сталина, ныне село Альжанка Северо-Казахстанской области) красноармейце Хасенове Тлеужане (дед по матери), письма от которого приходили на всех языках Советского Союза, что в свою очередь, дает представление о национальном составе советских войск. Тлеужан родился задолго до революции, в советскую школу не ходил и писать не умел, за него писали молодые сослуживцы. Письма приходили на кыргызском, татарском, чувашском и других языках. Родные не всегда понимали, что именно написано в письме, но точно знали, что, если письмо пришло, то отец жив. К слову, из этого же колхоза на войну ушли 119 человек, из них живыми вернулись только 47.

Среди погибших, племянник красноармейца Хасенова, навсегда несовершеннолетний доброволец Сейфуллин Сейткали (младший брат деда), о судьбе которого мы узнали в 8 мая 2020 года благодаря поисковикам. Сейткали не было восемнадцати, когда он в 1941 году сбежал от матери на фронт, приписав себе лишний год. От родственников мы услышали историю, как его мать, узнав где будет проходить эшелон с ее сыном, взяла у соседей быков и всю ночь ехала на эту станцию. Когда она наконец-то добралась, оказалось что состав с красноармейцами ушел пять-десять минут назад... (Рисунок 3).

Рисунок 3 – Хасенов Тлеужан и Сейфуллин Сейткали

Сейткали воевал в составе 1074 стрелкового полка 314 стрелковой дивизии Второй ударной армии, позже получившей почетное наименование Кенгисепская. Он героически сражался у реки Свирь, не пропустив вместе с бойцами 310 и 314 дивизий, фашистов к городам Тихвин и Волхов и не дав замкнуть второе кольцо блокады вокруг Ленинграда... Похоронен он в братской могиле в деревне Гонтовая Липка Ленинградской области.

Об Ажикееве Рауеле (старший брат деда по отцу), который родился в 1904 году в селе Костомаровка Молотовского района (ныне Зерендинского района) Акмолинской области Казахской ССР. До Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. после окончания сельскохозяйственного училища работал на родине в колхозе имени 1 мая, сначала писарем, затем председателем этого колхоза. С 1941 года – он председатель колхоза им. 17-ого партсъезда КПСС. В апреле 1942 года был призван в действующую армию Молотовским райвоенкоматом Акмолинской области. Красноармеец 744-го стрелкового ордена Александра Невского полка 149-й стрелковой Новоград-Волынской Краснознамённой орденов Суворова и Кутузова дивизии 61-й армии, участвовал в освобождении города Белев от фашистских захватчиков, умер от ран 25 февраля 1943 года в 4717-м хирургическом полевом подвижном госпитале. который похоронен в братской могиле Троицкого кладбища города Белев Тульской области России. Родные Рауеля сохранили текст его единственного письма, написанного в стихотворной форме, которая четко передают эмоциональный фон первых военных лет.

*Сөйлесін қызыл тілім бір азырақ
Бос қалған әр өнерден біздің қазақ
Совет пен Германия соғысында
Немістен біз көрдік қой қиын азап.
Тұрасың бір-біріңді тани алмай,
Кеңесіп жөн сұрасып сөйлесе алмай,
Қалдарын бір-бірінің білісуге
Аяғын қадам жерге бір баса алмай,
Оралған біз түстік қой темір торға
Жер қаздық күндіз-түні жан қорғауға
Темір тор қай уақытта жазылады
Ақыры бұл жұмысты өзің оңда?*

Бергибаев Б.А., начальник научно-исследовательской лаборатории информационной безопасности Военного научно-исследовательского центра. О дедушке, участнике битвы на Курской дуге старшем лейтенанте Бергибаеве Асау Бергибаевиче (рисунок 4), награжденном Орденом Боевого красного знамени. Разбирая воспоминания родственников, сохранившиеся письма и фотографии мы невольно обратили внимание, на то что информацию несут не только объекты материальной культуры, но и мы сами, сохраняя и неся в себе черты внешности и характера наших предков (рисунок 5).

Рисунок 4 – Участник
Великой Отечественной войны

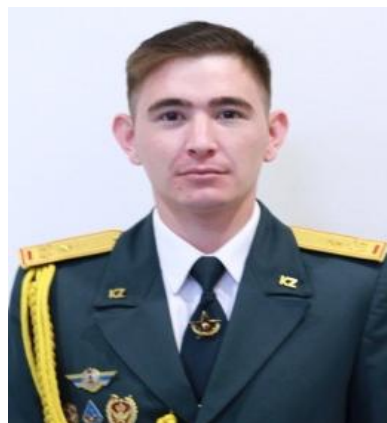

Рисунок 5 – Бергибаев
Бахтияр Асылканович, 2019 г.

Несмотря на то, что знать информацию о точном расположении военных могил предков – это законное право родственников, которое относится к основополагающим нормам международного гуманитарного права (ст. 32 Дополнительного Протокола № 1 к

Женевским Конвенциям от 12 августа 1949 г.), сотни тысяч казахстанцев до сих пор числятся пропавшими без вести. В том числе, и дед одного из авторов статьи полковника *Акшулакова К.Ж.* – Акшулаков Жиянбек, 1926 года рождения, уроженец Атбасара Акмолинской области, призванный из 5-го овцеводческого совхоза. О нем известно лишь только то, что служил в разведке на Белорусском фронте и там же пропал без вести. Старики говорили, что самое страшное для солдата – пропасть без вести. Нужно вернуть персональное достоинство каждому и увековечить память всех защитников Отечества.

Сейчас мы с коллегами еще должны узнать о судьбах родственников военнослужащих нашего подразделения – красноармейцах Ыспак Максуте, Ыспак Махмете, Доля Александре, Бесбаеве Борибаете и Акпанове Адамбеке и многих других, максимально собрав все имеющиеся сведения, включая воспоминания о воспоминаниях близких и дальних родственников.

Такой методологический подход как взгляд на историю изнутри глазами рядового человека, глазами второго и даже третьего послевоенного поколения, может расширить научные возможности воспитания молодежи. Это может иметь мощнейший воспитательный потенциал, так как позволяет оживить историю, переведя ее с событийно-хронологического уровня на лично-значимый, придав эмоционально положительное отношение к прошлому и способствуя самоидентификации молодежи как преемников традиций мужества старших поколений казахстанцев.

УДК 941941/45

*Х. А. Аубакирова, кандидат исторических наук, доцент, СИС
Управление исследования военной истории и педагогики Военного НИЦ
НУО имени Первого Президента РК-Елбасы*

ПЕРВАЯ КАЗАХСКАЯ ЛЕТЧИЦА – ХИУАЗ ДОСПАНОВА

Великая Отечественная война Советского Союза является одной из трагических, в то же время героических страниц нашей истории. Казахстан в годы войны стал самым важным арсеналом фронта. Республика оказала серьезный вклад в создание военной экономики СССР.

Вместе с тем, Казахстан помогает фронту не только материальными, но и людскими ресурсами. До сих пор нет точных данных о количестве казахстанцев, принимавших участие в Великой Отечественной войне. По данным предыдущих исторических исследований 1 млн. 200 человек ушли на фронт. В отдельных трудах указывается цифра 1 млн. 307 тыс. казахстанцев, а также цифра около 1 миллиона 800 тысяч, которые воевали на всех фронтах Великой Отечественной войны, испытывая горечь поражений и радость победы [1, с. 321].

Это большой показатель, если учесть, что каждый четвертый житель Казахстана находился в боевом строю. Наша страна, по сути, превратилась в так называемый крупный мобилизационный центр страны. В Казахстане были сформированы множество дивизий, бригад и отдельных частей. Это были 12 стрелковых и 4 кавалерийских дивизий, 7 стрелковых бригад, около 50 отдельных полков и батальонов различных родов войск.

В настоящее время в исторической науке отмечается особый интерес в изучении проблемы «человек и война». Война не прошла по Казахстану гусеницами гитлеровских танков, но не осталось города, района, аула или поселка, где эта война не оставила бы печальный след. Наши соотечественники стали участниками всех великих сражений – битвы под Москвой, защиты Ленинграда, окружении немецко-фашистских войск под Сталинградом, в битвах за Кавказ, Украину, в Курской Дуге, Крыму. Многие проявили героизм за переправу Днепра, в освобождении Европы от фашизма.

Наряду с мужчинами в войне бесстрашно сражались и женщины. В годы Великой Отечественной войны женщины прожили не только женскую, но и мужскую жизнь. В это время произошло не только количественное увеличение численности женщин в вооруженных формированиях, но значительно расширились сферы женского участия. Издревле было заложено, что война – это удел мужской половины человечества. Однако в период 1941-1945 гг. на поле боя мы видим смелых и волевых представительниц слабого пола, готовых пожертвовать своей жизнью во имя великой Победы. С одной стороны, они вдохновляли воинов на подвиги, с другой – сражались с ними наравне.

В годы Великой Отечественной войны свой вклад в борьбе с врагом оставили и труженицы тыла: те, кто работали на фабриках, заводах, рудниках, шахтах за себя и за ушедших на фронт мужей, те, кто вели хозяйство, те, кто растили детей. Если раньше женщины в войнах участвовали в большей степени как медицинский персонал, который

ухаживал за ранеными в лазаретах, то теперь женщины - военные осваивали сложные профессии, наравне с мужчинами. Из них появились летчицы, снайперы, пулемётчицы, связистки, партизанки.

Общая численность женщин-участниц Великой Отечественной войны также вопрос, требующий дальнейшего уточнения. Согласно исследованиям доктора исторических наук, профессора Сактагановой З.Г., на фронтах воевали более 9,5 тысяч женщин Казахстана [2, с.188].

Достойный боевой путь на фронтах Великой Отечественной войны прошла первая казахская летчица Хиуаз Каировна Доспанова. Когда началась война, Хиуаз было 18 лет. С детства девушка мечтала стать летчицей и в 9 классе пошла в аэроклуб, затем через два года получила звание пилота. Окончив школу с золотой медалью, она поехала в г. Москву с намерением продолжить учебу в Военно-воздушной академии имени Жуковского. Но, к сожалению, девушек туда не принимали, что стало ударом по ее мечте. Тогда она решила остаться в советской столице и поступила Первым московским медицинским институт. Войну девушка застала, будучи студенткой, и ее все время мучил вопрос: «я пилот запаса, почему я не на фронте?».

Хиуаз неоднократно подает рапорты на призыв, но получает отказы. Однако ее настойчивость не позволила отступить, и вскоре девушка была зачислена в штурманскую группу женской авиационной части, которую формировала Герой Советского Союза Раскова Марина.

Об этих событиях подробные сведения приводятся в исследовании профессора З. Сактагановой в статье «Женская повседневность на фронтах Великой Отечественной войны (на основе материалов Комиссии по истории Великой Отечественной войны)».

Изучив новые архивные документы, автор приводит сведения о судьбах казахстанских девушек – участниц войны. На основе материалов интервью, собранных Комиссией по истории Великой Отечественной войны, ученым описана женская повседневность на фронтах Великой Отечественной войны: их патриотизм, жертвенность, ежедневные подвиги; вопросы психоэмоционального самочувствия, такие, как проявление слабости, злости, ненависти; проблемы межличностных отношений и коммуникации: проявление мужского шовинизма, конкуренция среди своих, любовь и насилие и др. [3, с.136-148].

Из данных материалов можно составить личностный портрет Хиуаз Доспановой, как решительной и смелой девушки. Она сообщает: «Враг подходил к Москве. В ЦК комсомола узнали, что проводят набор девушек в армию. Я и еще несколько девушек едем в ЦК, а там девушек видимо-невидимо. Все такие восторженные, воинственные. Я твердо

ответила, что решила идти на фронт. Куда, кем на фронт ничего не знала, знала лишь, что Раскова формирует. Мы думали, что нас оставят охранять аэродромы. Разбили всех на три группы: летная, штурманская, вооруженная.

В штурманской группе были одни студентки, занимались прекрасно. Штурманскую группу называли «профессорами», «аристократией». Было обидно и лестно. Летчики, механики были на аэродроме, а мы занимались теорией. Нам устроили подъем в 6 часов утра, мы попросили, чтобы в 5.30, чтобы 30 минут позаниматься азбукой Морзе - морзянкой. В то время в голове была одна лишь учеба и одно желание - скорей бы на фронт. Училась я в штурманской группе, летала с летчиком Белкиной на тренировочных полетах и была бесконечно счастлива. Учили мы все прилежно, хорошо. Раскова не раз подчеркивала, что мы несем честь советской женщины. Она говорила: «Девушки войны, ваша честь - честь советской женщины, вы понесете ее в Европу, не оскандальтесь». Мы все время вспоминали ее слова.

В мае 1942 года я первый раз пошла на боевое задание. Казалось, что непременно погибну. Обстреляли нас, но были бесконечно рады: получили боевое крещение. А потом пошло все нормально. На 45 вылете с нашим самолетом произошла авария – при взлете самолет врезался в столб. У меня был перелом голеностопного сустава. 5 месяцев пролежала в госпитале, а потом стала летать с летчиком Юлией Пашковой. Чудная девушка, с огоньком.

Когда я почти совсем поправилась, Галя Докутович рассказала мне о гибели девушек. После поправки я настояла пойти опять в полк и летать. Должна отомстить за погибших девушек, чувство долга перед погибшими девушками заставляло меня летать. Из кабины я не вылазила, сделаешь 5-6 вылетов, не выходя из самолета, потому что было больно ногам, в кабину подсаживали. После катастрофы я сделала еще 100 вылетов. В полетах после катастрофы я совершенно не обращала внимания на зенитный огонь, а обращала лишь внимание на самолеты в воздухе, поэтому со мной было трудно летать. Да и мне самой было очень трудно, болели ноги. Меня назначили начальником связи полка. Здесь я стала уделять много внимания партийно-комсомольской работе» [3, с. 137-140].

Профессор Сактаганова З., посредством введения в научный оборот уникальных архивных документов, приводит также интересные сведения о внутреннем мире Хиуаз, ее увлечениях, нравственно-жизненных ценностях.

Хиуаз Доспанова сообщала: «девушки очень дорожат честью полка, ради полка готовы на любые жертвы. У нас всегда чисто. Не делаем различия дома ли, на фронте ли. Мы любим музыку, книги, труд, любим жизнь, за свое счастливое будущее и своих детей летали без усталости на боевые дела, хоронили друзей и вновь бомбили, пока не разбомбили вконец» [3, с. 136-139].

Х. Доспанова: «Нас повезли в Энгельс учиться. В Энгельсе жили под славой Расковой, а то мужчины заклевали бы. Особенности нашего полка - типично женская среда, мужского духа не было в полку. Настроены мы были так, что должны выполнить большую миссию. Все бывало: и слезы, и обиды, и общая радость от успеха полка» [3, с. 141].

Х. Доспанова: «Стояли мы в Краснодаре, работали на ст. Крымская. Погода была жуткая. Немцы свирепствовали. Пошли на цель, отбомбились, идем обратно, своего аэродрома не видно. Я говорю Юле: «Мигни огнями». Только мигнула, за нами истребитель противника. Преследовал до самого аэродрома. Мы быстрее на посадку и тут опять катастрофа - столкнулись два самолета. Помню треск, шум, попыталась вылезти из самолета и упала без сознания. Оказывается, у меня было 6 переломов в ногах. Долго была без памяти, кричала Юлю. Пролежала 6 месяцев на спине, глаз тоже не видел. Свет немил. К самолету питала отвращение. Меня хотели перевезти из одного госпиталя в другой на самолете. Я в слезы, не хочу на самолете. Все люди были не милы, жизнь перестала интересовать, стала особенно много курить. Смерть Юли Пашковой, а также Дуси Носаль от меня скрывали. Врачи уговаривали, что поправлюсь, отдохну и буду заканчивать институт. О том, чтобы я попала в полк, не могло быть и речи» [3, с. 141-143].

Женские воспоминания сохраняют мелкие детали фронтовой повседневности: одежды и обмундирования, быта, жилища и т.д. Исследователи подчеркивают, что данные особенности женских воспоминаний демонстрируют механизмы адаптации женской психики в экстремальных условиях, переключая внимание на детали, кажущиеся неважными, - отмечает З.Г. Сактаганова. Х.Доспанова писала: «Выдали обмундирования, дали сапоги 40 размера, а я ношу 33. Как быть? Учила майор Рочкевич накручивать портянки [3, с. 144].

Такие повседневные трудности не сломили хрупкую и молодую девушку. За всю войну Хиуаз Доспанова совершила более 300 боевых вылетов. Она была награждена Орденом Красной Звезды, Отечественной войны II степени, Красного знамени, медалью «За

оборону Кавказа», «За победу над Германией» и другими боевыми наградами [4, с. 182-185].

В 1945 году, когда Хиуаз приехала в город Уральск, она была инвалидом третьей группы. Здесь она работала инструктором Западноказахстанского обкома партии. Позже избрана секретарем Президиума Верховного Совета Казахской ССР, первым секретарем ЦК комсомола Казахстана и членом Бюро ЦК Компартии республики.

В 1959 году, в возрасте 37 лет, Хиуаз Доспанова вышла на пенсию, с тех пор, можно сказать, ушла в забвение [5, с. 333].

Спустя многие годы, бывший летчик Леонид Батлук, напишет: «В России последним оставшимся семи летчицам из полка М. Расковой, Президент присвоил звание Героя России, и было бы справедливым, сделать то же самое в отношении Хиуаз Доспановой в Казахстане» [6, с. 8], [7].

В Преддверии 60-летия Великой Победы, 7 декабря 2004 г., Указом Президента РК Нурсултана Назарбаева Хиуаз Доспановой, первой летчице-казашке, была присвоена высокая государственная награда – звание «Халық Қаһарманы».

Список литературы

1. Абырой мен парыз. Честь и долг. (Участие казахстанцев во Второй мировой и Великой Отечественной войне). – Алматы: «Литера-М», 2015. – 592 с.

2. Сактаганова З. Г. Женщины Казахстана и Великая Отечественная война: проблемы мобилизации на фронт в 1941-1945 гг. // Вестник Карагандинского университета (КарГУ им. Букетова). Серия «История. Философия». – 2020. – № 3. – С. 187-199.

3. Сактаганова З. Г. Женская повседневность на фронтах Великой Отечественной войны (на основе материалов Комиссии по истории Великой Отечественной войны // Вестник Карагандинского университета (КарГУ им. Букетова). Серия «История. Философия». – 2020. - № 2. - С. 136-148.

4. Жаркынбаева Р. С., Уразбаева А. М. Соғыс әйелдер көзқарасымен: Хиуаз Доспанова естеліктері // Вестник КазНУ (Серия историческая). – 2019. – № 1 – С. 182-188.

5. Брусиловская Е. Легенда по имени Хиваз // Пламя Победы. В 3-х т. (ред. Л. Мананникова, С. Галиева). Том 2. – Алматы, 2015. – 424 с.

6. Известия Казахстана. 15.05. 2007, с. 8.

7. Кабдулов С. Легендарная Хиуаз // Казахстанская правда. – 31 марта 2020. - <https://www.kazpravda.kz/fresh/view/legendarnaya-hiuaz>

М. Ғазиз, 1-курс студенті
ғылыми жетекші: Г. Б. Ахметова, тарих магистрі
Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті

ЕКІ МӨРТЕ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ ҰШҚЫШ БАТЫРЫ ТАЛҒАТ БИГЕЛДИНОВ

Талғат Бигелдинов 1922 жылы 5 тамызда Ақмола облысы Майбалық ауылында дүниеге келген. Осылайша көшпен ерген екіқабат келіншек босану мерзімі жақындағанда түйе жегілген арбаға отырған. Сөйтіп ол ашық аспанның астында болашақ штурмовик – ұшқышты дүниеге алып келеді. Ұл баланың дүниеге келу құрметіне көш тоқтап, сол арада мал сойылып, той жасалған. Кейін ақсақалдар ұзақ пікірталасқа түсіп, жаңа туған сәбиге Талғат деген есім қойыпты.

Талғат Бигелдиновтың отбасы Бішкек қаласына қоныс аударып, балалық және жастық шағы қырғыз топырағында өтеді. Бигелді атасының 101 жасап қайтқан қарындасы – Қадиша әжесі кішкентай Талғатты керемет жақсы көрді, бар мейірімін төге тәрбиеледі. Әкелері 1931-1932 жылдардағы ашаршылық қысыңқыраған уақыттарда еттірілік танытып, колхоздан жалға жер алып, тау жақтағы ай далада пияз, жүгері екті. Үй іші алты ай жаз бойы тайлы-тұяғымен түгелдей егістік басында болады. Сонда әжесімен бірге қалып, үйді қарайтын, бие мен сиырды бағып, сауатын да Талғат еді. Осылай еңбекке, елгезектікке баулынды. Қара жұмысқа қаршадайдан қатып-пісіп шынықты. Кішкентай Талғат болса, алты жасқа дейін анасымен өмір сүріп, кейін біраз уақыт баласы жоқ ағайының отбасында тәрбие көрген еді. Ал батырдың туған жеріне қатысты екі дерек бар. Ол кісіні кейбір жерде Бішкекте туған деп те көрсетеді. Жалпы, бұл екі дерекке де негіз бар. Өйткені Майбалықта дүниеген келген Талғатты атасы баласы жоқ інісінің бауырына басып берген. Сөйтіп үлкендердің шешімімен ол туған ата-анасынан ажырап, Бішкектегі туыстарының қолына барады. «Қазақ салты бойынша, мені туыстарымыздың бала-шағасыз отбасыға берді, солай Бішкекке көшіп кеттім. Бірақ өгей анам өгейлігін танытты. Сондықтан да қайыр сұрайтын кездерім де болды. Масқара аштық болды, достарыммен бірге тауға барып, кесіртке мен жыландарды аулап жүрдік. Бірақ та мен бұзық мінезді болдым», - деп есіне алады белгілі ұшқыш балалық шағын [1]. Мектеп жасына келген Талғат қазақ-қырғыз мектебінде оқыған жоқ, себебі шағын ауылда ондай мектеп болған емес, кейін оны төрт жылдық татар мектебіне берген еді, үйге келгенде қазақша сөйлесе, мектепте татарша сауатын ашса, көшеде қазақ тілін түсінбейтін, білмейтін орыс

балаларымен ойнаған. Бірақ татар мектебінен орыс мектебіне ауысқанда, ол үшін қиыншылықтар басталған. Орыс тілі пәні ол үшін қиын пән болды. Бір күні орыс тілінің мұғалімі әбден қиналып, бос сыныпта солқылдап жылап отырған Талғаттың үстінен түседі. Сөйтіп оны үйінен келіп сабақ алуға шақырады. Талғат жанымен көк аспанға беріліп, аспанды сүйген жан. Ол бала кезінен бастап ұшқыш болуды армандаған. Ең алғаш Талғаттың ұшуға деген құшарлығы 16 жасында жергілікті аэроклубқа келгенде ашылады. Оны аэроклубқа қабылдаудан бірнеше рет бас тартады, себебі салмағының тым аз болуы еді. Бірнеше рет болашақ ұшқыштың бетін қайтарған аэроклуб қызметкерлері тіпті оған жиі ұрысатын. Артынан белгілі болғандай, нұсқаушылар әдейі болашақ жауынгерлердің табандылығы мен психикалық жағдайын тексереді.

1940 жылы ол Саратов қаласына келіп, Балашовск әскери авиациялық ұшқыштар мектебіне түседі. Содан кейін ол Орынбордағы Чкаловск әскери авиациялық училищесіне ауыстырылады. 1943 жылдың қаңтар айында 21 жасар Талғат майдан шебіне аттанады. Батырдың әскери өмір жолы Калинин майданындағы 296 авиадивизияның 800 шабуылшы авиациялық полкінде басталады. 1943 жылғы қыркүйекте Днепр үшін ұрыста жауға аянбай қарсы тұрады. Осы шайқаста Бигелдиновтың ұшағы зақымданып, өртене бастайды. Сонда ол ұшағын жау техникасы жасырынған тұсқа бағыттап, өзі ұшақтан секіріп үлгіреді. Тағы бір ерлігі, сол жылдың көктемінде жаудың жойғыш ұшағын қарапайым ұшақпен дәл көздеп атып, жойған тұңғыш ұшқыш болды. Шын мәнінде немістің шебер ұшқыштары мұндай көзсіз батырлықты жиырма жасар жігіттен күтпеген еді. Өзінің бірінші штурмовике Ил-2 әлемдік және 43-м, араға бір жыл салып ерлігі мен жауынгерлігі шеберлігі үшін оған Кеңес Одағының Батыры атағы берілді [2].

Талғат мінген ұшақта номері 13 саны таңбалаған. Бұған басқалары үрке қарайтын болса, ұшқыш өзі үшін бұл сан бақытты екенін айтады. Оның үстіне әуеге көтерілер алдында Талғат әрқашан әжесі үйреткен дұғаны оқитын болған. Айтуынша осы дұғаның арқасында оған оқ дарымай, соғыстан аман оралады. «Балалық шағымда маған мейірімін аямай төккен жалғыз адам болды. Ол 101 жас өмір сүрген асыл әжем еді. Мен аэроклубта оқып жүргенімде біліп, көрді ғой. Содан бір күні қасыма келіп: Ұлым саған бір дұға үйретейін. Жаңбыр жауса, найзағай жалт етсе, соны оқы, сонда найзағай саған түспей, қасыңнан өтеді» - дейді ол [3].

1945 жылдың 27 маусымында Талғат Бигелдинов екінші рет Кеңес Одағының Батыры атағын иеленді. Бұл жолы ол эскадрильяны

шебер басқару мен Краков, Оппельн (қазіргі кездегі Ополе), Катовице, Бреслау (қазіргі кездегі Вроцлав), Берлин қалалары үшін шайқастардағы әскери ерлігі үшін марапатталды. 23 жасында Кеңес Одағының екі мәрте батыры атанған Талғат Бигелдинов небір ерлік жасап, соғыстан аман -есен оралған еді.

Талғат Бигелдинов екі мәрте Кеңес Одағының батыры атағын алған тұңғыш қазақ. Ол ешқашан мойымай, өз ісін соңына дейін жеткізетін мықты тұлға болатын. Оның өткен жолы, жасаған ерліктері барлығына үлгі боларлық. Бүгінгі күні әрбір ұшқыш Талғат Бигелдиновтың ерлігін еске алып, мақтаныш тұтады. Ол кісі 2014 жылдың 10 қарашасында қатты сырқаттанып, өмірден озды. Оның құрметіне 2000 жылы Көкшетау қаласында Ұлы Отан соғысының өжет батырына арналған қола мүсін қойылды [4].

Соғыстан соң әскери академиясын аяқтайды. Қазақстанның әскери-әуе күштерінде түрлі басқару қызметтерінде болады. 1956 жылы денсаулығына байланысты демалысқа шығады. 1957 жылдан 1970 жылға дейін авиацияны басқарып Алматы, Ақмола, Арқарық, Қызылорда, Арқалық, Тараз, Қарағанды сынды көптеген қалаларда аэропорт салу ісіне өлшеусіз үлес қосады. 1968 жылы Мәскеу инженерлік-құрылыс институтын бітіріп, мемлекеттік құрылыс саласында қызмет атқарып, әсіресе Алматыдағы небір тамаша зәулім ғимараттардың бой көтеруіне атсалысады. КСРО Жоғары Кеңесінің үш мәрте депутаты болып сайланды. Ұлы Отан соғысының мүгедектері мен жетім балаларға көмек беретін қайырымдылық қордың президенті болып жұмыс істеді.

Марапаттары: 1. Ленин ордені, 2. Қызыл ту ордені, 3. Александр Невский ордені, 4. I-дәрежелі Ұлы Отан соғысы ордені, 5. II-дәрежелі Ұлы Отан соғысы ордені, 6. Алтын жұлдыз ордені.

Өмірінің соңғы 40 жылында аты аңызға айналған ұшқыш омарташылыққа ден қойып, ара өсірген. Осы істі ермек пен бейбіт эскадрилья деп атап, оған көрсетбар бос уақытын арнады. Ол кісіні танитындардың айтуынша, Талғат өте қарапайым, дауыс көтермейтін, сабырлы және қажет кезде қолдау көрсетуден бас тартпайтын адам болыпты [5].

Талғат Бигелдинов 2014 жылдың 10 қарашасында 93 жасына қараған шағында дүниеден өтті. Батырдың денесі Алматыдағы Кеңсай зиратына қойылды. Басына ескерткіш орнатылған, есімі жоғары оқу орындарына берілген. Талғат Бигелдинов туралы бірқатар фильм түсірілді.

«Соғыс болсын деп ешқашан қаламаймын. Бірақ егер осындай ауыртпалық басымызға түссе, Алла бермесін, сіздер және немере-

шөберелеріміз бізден кем болмай, жауларға соққы берсін. Біздің өсиетіміз осындай» - деп бата береді екен үнемі аты аңызға айналған ұшқыш. Талғат Бигелдинов соғыс пен әуедегі шайқас туралы үш кітап жазған: «305-ші рейд», «Мәңгілік шыңында», «Илдер шабуылдайды» [6].

Әдебиеттер тізімі

1. Морозов С. Дважды Герой Советского Союза Т. Я. Бигельдинов. – Москва, 1948.
2. Бакбергенов С. Талгат. – 1950.
3. Сергеев А. Звездное небо Талгата. – 1997.
4. Бедельбаев А.Н. Тринадцатый, на взлет. 1-2 т., повесть о Бегельдинове Т.Я. – 2004.
5. Абенов К. Великая Отечественная война в моей жизни: 60 лет спустя, 2008.
6. Омарұлы Б. Жүректің көзі. – 2011.

УДК 355/359

*Н. С. Ибраев, доктор философии (PhD)
Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, г. Нур-Султан*

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМАНДИРА В НАСЛЕДИИ БАУРЖАНА МОМЫШ-УЛЫ

Современная военно-политическая обстановка в Центрально-Азиатском регионе, вокруг и внутри Республики Казахстан имеет тенденцию к резким изменениям. Этому способствовали противоборство мировых центров сил, пандемия, спад мирового экономического роста, ситуация в Афганистане и ряд других событий.

Так, например эксперт Российской Федерации А. И. Подберезкин, оценивая состояние и перспективы развития военно-политической обстановки, отмечает [1]: «главный вывод – заключается в том, что Третья мировая (цивилизационная) война, которая фактически началась, неизбежно будет расширяться по пространственному охвату и втягивать в свою воронку все больше государств, институтов и ресурсов».

Армия Казахстана, как институт государства, предназначена для отражения всех видов военных угроз и обороне страны. Становым хребтом Вооруженных Сил являются офицеры, опирающиеся на своих первых помощников – сержантский корпус. Главной их деятельностью является грамотное и профессиональное управление вверенным им подчиненными войсками в мирное и военное время.

Управление войсками и силами является ключевой функцией командного состава. Способность командира, подготовить подчиненных и при необходимости вести с ними, плечом к плечу, военные действия, должна вырабатываться с первых дней военной службы. К сожалению, на сегодняшний день, в данной сфере имеются достаточно проблем.

Наследие Бауржана Момыш-Улы является базовой основой успешного управления командиром подчиненными на всех ее уровнях в мирное и военное время.

Президент Республики Казахстан К.К. Токаев в своем выступлении, в отношении государственного управления, отмечает [2]: «... ключевой вопрос успешного решения поставленных задач – эффективная система государственного управления...»

Серьезный вопрос – менталитет и стиль работы госслужащих. Они должны быть ориентированы на результат, а не на бесконечную переписку и перекладывание ответственности.

... В итоге, забюрократизированный процесс согласований приводит к принятию «выхолощенных» документов, ориентированных на формальную сторону исполнения поручений, а не на достижение реальных результатов.

... нужно ставить системные барьеры такому распространенному явлению, как пустой «креатив», прожектерство и тактика быстрых побед любыми способами.

Как правило, такие победы являются показухой... Поэтому требуется вдумчивое и конструктивное обсуждение, выработка практических решений...».

Военная служба является особым видом государственной службы и поднятые в выступлении проблемы государственного управления, характерны, в том числе и для военного управления.

Как отмечал в своей книге Заслуженный деятель Республики Казахстан, доктор военных наук, профессор, полковник в отставке К.С. Серикбаев «Обретенной независимости – надежную защиту» (размышления и критический анализ), 2009 года издания [3]: «... конечная цель реформирования ВС пока остается не достигнутой!... как принято говорить, есть причины объективные, и есть субъективные.

Прежде всего, трудные экономические условия, которые сложились в стране, полностью и всецело отразились на качестве Военной реформы. Это и составляет основу пробуксовки реформирования ВС. Вместе с тем, и в этих сложных условиях, на мой взгляд, можно было ряд задач решить более успешно.

К сожалению, это не удалось: во-первых, процесс реформирования ВС осуществлялся бессистемно, стихийно; во-вторых, некоторые решения принимались без детального и коллегиального обсуждения проблемы; в-третьих, при принятии решений исходили из принципа целесообразности только на день сегодняшний, без учета перспективы, в-четвертых, в подборе и расстановке кадров возобладал принцип личной преданности начальнику в ущерб профессиональной подготовленности офицера.

... самоизоляция вышестоящих начальников и не восприятие мнения даже своих непосредственных подчиненных; приверженность к старой практике «показухи» и камуфляжа недостатков; отторжение с последующим изгнанием из «системы» лиц, неудобных по образу мышления и действия, если даже они являлись профессионалами своего дела; и, наконец, нерачительное использование и так ограниченных ассигнований для армии.

Эти и другие негативные факты, зародившиеся почти с момента создания нашей армии, к сожалению, получили свое дальнейшее развитие ...».

Одним из путей решения проблем управления войсками является – наследие Бауржана Момыш-Улы. Его размышления, связанные в первую очередь с ОБЛИКОМ командира, сегодня являются, как никогда, актуальными и жизненно важными.

Б. Момыш-Улы в своей книге «Психология войны: Книга хроника» [4], по-военному кратко и лаконично дает определения ключевым понятиям, которые должен знать и понимать командир любого ранга и уровня:

ВОЙНА – частное и временное, но самое критическое явление в жизни человека. Она на долгие годы решает судьбу его родины, судьбу его народа. Народ бессмертен. Война – великий экзамен народной мощи и воли [4, с.5];

ОСНОВА БОЕГОТОВНОСТИ И БОЕСПОСОБНОСТИ ВОЙСК – боеготовность и боеспособность каждого отдельного солдата [4, с.73];

ДИСЦИПЛИНА – объединение всех сил, подчиненных на почве долга. Сознание чувства воина создается воспитанием у солдата желания отличиться безупречным выполнением служебных обязанностей, весельем, бодростью, подъемом энергии, опрятностью,

подтянутостью, как признаками внутренней собственности, внешним блеском, как признаком любви к чести, дисциплинированностью как признаком верности долгу, вежливостью, как признаком благородства, вспыльчивостью, как признаком решительности, задором, как признаком смелости, упрямством, как признаком воли и стойкости, самовлюбленностью, как признаком любви и чести [4, с. 63];

СУБОРДИНАЦИЯ – понятие двухстороннее: старший по чину должен уважать все качества младшего, как своего товарища по оружию, соотечественника, гражданина, человека и так далее, а не смотреть свысока, с пренебрежением – в этом сущность воинской воспитанности и культуры поведения офицера [4, с. 73];

КОМАНДОВАТЬ – значит диктовать, повелевать свою осмысленную волю, непреклонно проводить в жизнь свою творческую мысль, что в военной терминологии носит название – замысел решения [4, с. 14];

УМ – это сила, познающая предметы и явления. Он их тонко различает и определяет, то есть человек, вбирая впечатления чувствами своими, передавая их нервам, быстро обрабатывает их в мозгу, давая ясный ответ, представление или образ происходящего. Работа ума отражает душевное состояние человека [4, с. 51];

МЫШЛЕНИЕ – есть высшая ступень познания, отражение объективной действительности, связанная с последовательной отработкой впечатлений [4, с. 51];

УВЕРЕННОСТЬ – это ясное представление о предметах и явлениях, отчетливое понимание совершающегося и ясное представление о его последствиях. Уверенность порождает жажду успеха, поднимает энергию, отдает вполне определенные распоряжения или вызывает личное действие – стремление к немедленной деятельности [4, с. 51];

ДОЛГ – это высшее интеллектуальное понятие, вобравшее в себе ум, чувство, волю, совесть, честь, справедливость, правду, любовь, противопоставляя им противоположные явления в человеческой деятельности [4, с. 53];

СОВЕСТЬ – нравственное понятие, определяющее, что такое добро и зло, правда и ложь, справедливость и прочее. Это чувство душевного равновесия, регулирующее деятельность человека в зависимости от его представления об истине, правде и справедливости, определяющее, насколько выполнен или не выполнен долг, указывающее, от чего следует воздержаться, что надобно делать [4, с. 53];

ВОЛЯ – способность к самостоятельному здравому и разумному решению и проведению его в жизнь, то есть согласованные действия ума и чувств, подчинение последних первому [4, с. 62];

ХРАБРОСТЬ – умение вести себя на поле боя в строгом соответствии с занимаемой должностью, воинским званием, обстановкой в интересах выполнения задачи [4, с. 62];

СОМНЕНИЕ – есть колебание ума в результате неясного и неотчетливого представления, понимания и обработки впечатления. Сомнение есть разновидность боязни. Колебание на войне – весьма опасное, часто пагубное душевное состояние, не дающее возможности на что-нибудь решиться, что-то предпринять, доводящее часто до состояния растерянности, когда начинают путать и сбивать с толку и других [4, с. 51];

НЕРЕШИТЕЛЬНОСТЬ – колебание силы воли, доводящее до растерянности и бездействия. Устав требует и наставляет, что лучше принять какое-либо решение, чем не предпринимать ничего. Упрека заслуживает не тот, кто в стремлении уничтожить врага не достиг цели, а тот, кто, боясь ответственности, остался в бездействии и не использовал в нужный момент всех сил и средств для достижения победы [4, с. 62];

СТРАХ – чувство, вернее, состояние ожидания возможно смертельного исхода и прочих сильных неприятностей и физических страданий [4, с. 55];

УЖАС – последующий рост страха, парализующий сознание и чувства своей неожиданной внезапностью, доводящей человека до состояния остоленения, оцепенения, превращающий его в бесчувственное существо – живой труп, мускулы и нервы которого перестали служить, иначе говоря, полная дезорганизация человеческого «Я» [4, с.55];

ПАНИКА – распространение страха на толпу [4, с. 55] и другие.

Отдельно необходимо остановиться на требованиях к приказу от Бауржана Момыш-Улы. Пункты требования к приказу автора, и его комментарии по каждому из них, пронизаны глубоким смыслом. Для современного командира это основополагающие принципы при постановке задач подчиненным в любой обстановке.

ТРЕБОВАНИЯ К ПРИКАЗУ [4, с. 71]:

«1. Команда или приказ есть выражение воли командира, формула его решений. Нужно понять, насколько служебная необходимость требует отдачи именно такого, а не другого приказа. Нужно знать, все ли есть для проведения в жизнь этого приказа.

2. Возможно ли выполнить данный приказ и в данных условиях? Вот основное, что должен продумать командир, прежде чем отдать приказ, принять решение.

3. Обеспечено ли необходимыми силами и средствами выполнение приказа.

4. Расчет времени – сколько времени требуется для выполнения приказа. Расчет должен быть реальный, а не просто так – сделай это за пять минут.

5. Кому поручается выполнение этой задачи? Не каждому можно поручить выполнение приказа. Только после того, как убедишься, что выполнение приказа решит судьбу людей и что человек выполнит приказ, можно ему его поручить. Не каждый подчиненный способен на выполнение любого приказа.

6. Достаточно ли точно понято приказание исполнителем. Бойся доверяться ответу по заученной канцелярской форме «так точно».

7. Должны быть также обдуманы методы и способы выполнения приказа.

И следующий пункт – контроль. Надо обязательно проверять, как выполняется приказ, искажается ли он или соответствует задуманному. Ведь в бою не всегда делается так, как ты думаешь. Поэтому, отдавая приказ, нужно видеть его выполнение, корректировать его, тогда это будет называться приказом, а если пункты не соблюдены и не обдуманы – это формальность».

Правильное и глубоко осознанное понимание идей, как пишет сам Бауржан Момыш-Улы [4, с. 4]: «... Моя точка зрения по теоретическим и практическим вопросам войны...» и соблюдение командиром «требований к приказу», помогут в самых трудных условиях служебной деятельности.

Для многих стран мира, таких как, Израиль, Кубав их критические и судьбоносные времена, личный пример Бауржана Момыш-Улы, в самые напряженные годы Великой Отечественной войны, является образцом воли, мужества, долга, совести и преданного служения родине.

Наша совместная задача глубоко изучать и применять выдержанные годами идеи, мысли и требования Бауржана Момыш-Улы, адресованные будущему поколению защитников Республики Казахстан.

Таким образом, необходимо отметить, что произведения Бауржана Момыш-Улы, в настоящее время, когда военно-политическая обстановка в регионе становится все более не предсказуемой и нестабильной должны стать для командного состава и военнослужащих

Вооруженных Сил Республики Казахстан основой командирской подготовки.

Нам необходимо переосмыслить и адаптировать военные уставы и положения, связанные с подготовкой личного состава для ведения военных действий, особенно вопросы психологической готовности к участию в бою, опираясь на постулаты нашего легендарного Бауржана Момыш-Улы. Наверное, настало время не цитировать, а реально на военно-научной основе притворять их в жизнь.

Список литературы

1 Материалы учебно-методического сбора с руководящим составом высших военно-учебных заведений министерств обороны государств – участников Содружества Независимых Государств по теме: «Обмен опытом между вузами в области образовательной и научно-исследовательской деятельности», 14-15 июля 2021 года. В режиме открытой видеоконференцсвязи.

2 Токаев К.К., Выступление на расширенном заседании Правительства Президента Республики Казахстан, 24 января 2020 года. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/addresses> (дата обращения – 02.12.2020)

3 Серикбаев К. С., Обретенной независимости – надежную защиту (размышления и критический анализ), – Алматы: издательство «СаГа», 2009. – 448 с. илл.

4 Момыш-улы Б. Психология войны: Книга хроника/ Сост. Мырзахметов М. – Алма-ата: Казахстан, 1990. – 240 с. (Огненные годы).

ӘОЖ:811.512.122:801.7

С. К. Қасымова¹, к.ф.н., кафедра профессоры

А. С. Құлмағанбетова², оқытушы

¹*ҚР ТЖМ Мәлік Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы*

²*Ақмола облысы білім басқармасының «Білім-инновация» лицей-интернаты» Көкшетау, Қазақстан*

ОҚ –ДӘРІНІҢ ИІСІ СІҢГЕН ҚОЛЖАЗБАДАҒЫ ӘСКЕРИ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарының жалпыәскери жарғыларын бекіту туралы

Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 5 шілдедегі N 364 Жарлығына сәйкес әскери қызметші - Қазақстан Республикасының Конституциясын және басқа да нормативтік құқықтық актілерін, сондай-ақ жалпыәскери жарғылардың талаптарын қатаң сақтауға, өз Отанының патриоты болуға, өзінің іс-қимылымен мемлекеттік биліктің беделін нығайтуға, мемлекеттің мүдделерін қорғауға, әскери қызметшілер арасындағы достықты нығайтуға, адал, тәртіпті, ержүрек болуға, әскери борышын өткеру кезінде дұрыс бастама танытуға т.б. деген секілді бірқатар талаптар мен міндеттер белгіленген [1]. Аталған Жарғы бойынша Әскери адамның болмыс бітімі қандай болуы керек екенін зерделей аламыз және соған сәйкес әскери адам тәрбиесінің қағидалары мен ерекшеліктерін қаққан қазықтай тұжырымдауға болады.

Әскери адамның тәрбиесі Қазақстан Республикасының Конституциясы негізінде, Қазақстан Республикасының заңдары, Қазақстан Республикасы Президентінің үкімі, ҚР Үкіметінің жарлығы, Қорғаныс министрлігінің нормативтік құқықтық актілері мен ҚР Қарулы Күштерін тәрбиелеу тұжырымдамасы арқылы іске асады. Сондай-ақ әскери дәстүрге, патриотизмге және Қазақстан мемлекетінің халқына, ұлттарына деген қатынас, жалпыадамзаттық байлық, отандық және дүниежүзілік мәдениеттің үлгілерінде негізделген. Ал әскери ұжымды тәрбиелеу – Қарулы Күштердің барлық лауазымының басым бағыты.

Қазіргі уақытта әскери қызметшілерді тәрбиелеу мен оқытуды жетілдірудің негізгі құралы – әртүрлі тарихи кезеңдегі әскери мамандарды тәрбиелеу мен оқытудың теориясы мен тәжірибесін әскери-педагогикалық пікірлердің қалыптасуы мен дамуының динамикасы бар құнды ұлағаты мол әдебиеттерді зерделеу арқылы іске асыру өте өзекті деп санаймыз. Өйткені аталған үрдіс арқылы біз тек қана тәрбиелеу ғана емес сонымен бірге әскери қызметшілерді көркем шығарманы оқи отырып ой өрісімен тіл байлығын, сөз қадірін түсінерлік ойлау әрекетін дамыту, рухани дүниесін байыту, эстетикалық талғамын жетілдіру, адамгершілік қасиетін қалыптастыруға ықпал ете аламыз.

Осы ретте саналы ғұмырын ғылымға арнап, соңына талай құнды дүние қалдырған батыр да батыл бабамыз Мәлік Ғабдуллиннің эпистолярлық мұрасы, ғылыми тұрғыдан саралағанда мәдени-әдеби, тарихилығымен құнды екеніне біз талай жылдардан бері зерделеу барысында көз жеткіздік. Яғни Кеңес Одағының батыры, жазушы ғалым бабамыз ХХ ғасырдың өзінде «Ұлттық әскери кемел адам» моделін, концепциясын өзінің ғылыми еңбектерінде қазіргі қолданыстағы Жарғы талаптарына сай құрастырған. Осы концепцияны

біз болашақ ұрпақтың, жас сарбаздар мен офицерлердің санасына құйып, жеке құрамның әскери оқуы мен тәрбиесі үрдісінің педагогикалық аспектілері мен мәніне негізгі қағида ретінде насихаттауымыз қажет. Өйткені егеменді еліміздің саяси аренадағы келбеті – әскерінің күштілігіне де байланысты.

Сарбаздардың сөзді ұйып – ұғып тыңдауы үшін, соғыста нәтижелі жеңістерге жетуі үшін құлшыну мақсатында саяси жетекші Мәлік Ғабдуллин халықтың аңыздары мен философиялық толғамдарын мықтап қолданған. Ол әрдайым тапқыр салыстырулар жасап, былай дейді екен:

Әскери өнер тарихында тәртіптілік пен батырлықтың арасы бір-ақ қадам деген қағида бар, расында да тап осылай. Әрбір металшы тат темірді бүлдіретінін және машинаны істен шығаратынын жақсы түсінеді. Егер темірге титтей дақ түсетін болса, демек, машинаның мүлтіксіз жұмыс істеуіне нұқсан келтіреді. Тәртіпсіздікті темірге түскен дақ деуге болады [2]. Шынында тәртіптілік жинақтылықтан, тиянақтылықтан, ар-иманнан, ізгіліктен, тазалықтан туады. Осындай қасиеттер нағыз қаһарманның болмысын белгілейді.

Бабыр бабамыздың әр туындысын біз болашақ маман жас офицерлерге әскери тәрбие беруде көмекші құрал нұсқаулық ретінде қолдана аларымыз айдан анық. Мәселен, от пен өрттің ортасында жүріп екі тілде жазған «Қазақ баласы» атты қолжазбасында екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Бауыржан Момышұлы бастаған қазақ жауынгерлерінің жасаған ерліктері мен қаһармандық істері яғни майдан шындығы шынайы суреттелген. Ғалым аталған еңбегінде «Мен Ұлы Отан соғысының солдатпын. Осы соғыста ел-жұрты, халқы үшін, халқының бақыты үшін жанын аямай жаумен соғысқан бірнеше азаматтардың істерін жаздым. Бұл жазулар блиндажда, қара көлеңке үйде отырып жазылған сөздер еді. Тарсылдақ атыстың астында отырып жазылған сөздер еді. Мұндай жағдайлар көңілді, ойды бөле беретінін айтпасам да түсінікті.

Майданда жүрген қазақ жігіттері халқы мақтаныш ететін іс істеуде. Олардың батырлық ерліктері үлкен хикая, жыр болып жазылуы керек. Бұл – жазушы, ақындардың міндеті.

Ал мен майданда жүрген кейбір жолдастар жайында олардың азды-көпті ерлік еңбегін жаздым. Ал бұл жазылғандар олардың майданда істеген барлық ерліктерінің үштен бірі ғана. Олардың еңбегін жіпке тізгендей етіп толық жазу – соғыс біткеннен кейін бола жатар. Әзірге осымен қанағат еттім.

Біз қазақпыз. Әлденеше ғасырлар бойына мақтаныш болып келген батырлары бар елміз. Сол батырлардың ұрпағы майданда жүр. Бұл

батырлары барда қазақ халқы ешуақытта кем де, қор да болмақ емес. Қайта даңқы артып, мерейі үстем бола бермек. Бұған Ұлы Отан соғысы куә»-дейді [2]. Бұдан біз аталған шығарманың майданның қызу ұрыстарының арасында жазып, ұсынудағы Батыр бабамыздың мақсаты – ерлердің басынан кешкен оқиғаларын түгел шолу емес, бірнеше эпизодтарын ғана көрсету арқылы көркем суреттеудің орнына фактілер келтіре отырып, алапат соғыс сырын ашық айту, болашақ ұрпаққа патриоттық тәрбие беру болған. Қолжазбадағы осындай тәрбиелік мәні бар кейбір эпизодтарын алатын болсақ, Б.Момышұлы соғыстағы әскер қолбасшысының орны мен рөлін былайша айқындайды: «Солдат болу да оңай жұмыс емес, командирдің әскерді тәртіптендіруі де қиын іс. Ал, соғысу одан да ауыр. Командир бағыныштыларға ғана емес, ең алдымен өзіне қатаң талап қойғыш болуға тиіс. Әскер тәртібін қатаң сақтау, оны бағыныштылардың санасына сіңіру, әскери ант пен борышты орындау, жауынгерлерді жақсы қасиеттерге тәрбиелеп, оларды соғыс ісіне үйрету - командирдің қасиетті борышы. Командирдің қаталдығы барынша әділ болып, қызмет бабындағы қажеттілік пен нақты жағдайдың жалпы мүддесіне негізделуі тиіс. Командир ешқашанда солдат-жауынгердің адамдық қасиеттерін қорламауы керек». Оның тұжырымы бойынша: «...Ұрыс пен соғыс бұл ғылым ғана емес, сонымен қатар өнер. Командир бұл творчестволық еңбектің адамы». Бұл қанатты сөздерді ары қарай жалғастыра беруге болады. Қазіргі кезеңде біздің елімізде қазақстандық патриотизмді қалыптастыру және оны әрі қарай дамыту мәселесінің айтарлықтай өткір болып тұрғаны шындық. Осы ретте даңқты қолбасшының әскери өнері, ұрыс жүргізу айла-тәсілдері, әскерлерге басшылық ету мен оларды басқару қабілеті жоғары, тактика мен әскери стратегияда жаңашыл, әскери ойлауда артықшылыққа, басымдылыққа ие болды. Міне, сондықтан Бауыржан Момышұлының орасан зор соғыс тәжірибесі мен еңбектері Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінде қызмет етіп жатқан әскери қызметшілер, офицерлер, командирлер мен сарбаздар үшін күнделікті басшылыққа алатын кітап, оқу құралы болуы керек екенін білеміз. Сонымен қатар аталған қолжазбадан қазіргі уақыттағы әскери ортадағы қарым-қатынас қағидаларына үлгі боларлық көптеген фактілер мен мысалдарды кездестіруге болады. Өзінің үлгі тұтар ағасы, қолбасшы ретінде жоғары әскери тәртіпті кемел адамның символы ретінде қабылдаған Б. Момышұлының әрбір іс-қимылымен ұлғатты сөздерін көркемдеп суреттеу арқылы мол мұра, әскери тәрбие концепциясын берген. Мәселен, Бауыржан батальонға келіп командирлік қызметіне кіріскенде әскер тәртібінің шеңберіне сыймайтын біраз жағдайлар көзге түсті. Бұл жағдайларға жол бермеу керек, қатал болу керек. Олай етпесе, ертеңгі күні майданға енгенде

батальон айбынды бұйрықтарды мүлтіксіз орындай алмайды. Бауыржан істі ең алдымен батальондағы кемшіліктерді, тәртіпсіздіктерді жоюдан бастады, қатал болды, өзіне бағынушыларға қатты талаптар қоя бастады.

Бауыржанның бұлай іске кірісуін кейбір командирлері жақтаған жоқтың. Олар: «Мынау қайтеді! Өзінің жаяу әскердің ісінен хабары жоқ екен», -деп күңкіл шығарды. Мұны Бауржан жақсы түсінді, аңғарды. Сондықтан, «балық басынан шіриді» болмасын деп, өзіне бағынатын командирлерді тәртіпке шақыру, сөйлесу керек болды.

Осы мақсатпен, ол батальон штабының бастығына бұйрық беріп - рота, взвод командирлерін шақырып алды да, мыналарды стройға тұрғызыңыз» деп бұйрық берді.

Бауыржан стройға жақындағанда командирлердің өзі стройға тұрмай қашқақтап жүргенін көрген ол:

- Сен неге стройға тұрмайсың? Строй – әскерде ардақты орын. Бар, тұр стройға! – деп бұйырды да стройдағы тұрған командирлерді көзімен шалып өтті де, оларға қарап сөйлей бастады:

- Командованиенің бұйрығы бойынша, мен осы батальонға командир болып тағайындалдым. Мені Бауыржан Момышұлы деп атайды, қазақ баласымын. Әскерге алынғанға дейін кім болғандарыңыз, қандай қызмет атқарғандарыңыз маған қажет емес. Сіздер – солдатсыздар, мен – офицермін. Мен-бұйырушы, айтқанымды орындаушымын, не істе десем, сіздер соны істейсіздер. Кімде – кім анау-мынау дейтін болса, қара басының қамын ойлайтын тілегі болса, ашып айтам: ол тілектеріңізді конвертке салып, хат арқылы әйелдеріңізге жіберіңіздер.

- Бауржан біраз сөйледі. Сторой «смирно» командасы бойынша тұр, оларға «вольно» деген команда бермеді. Біраздан соң ол орындыққа отырды, шылым тартты.

- Штаб начальнигі маған біт стақан су әкеп беріңізші!-деді комбат Бауржан.

- Штаб начальнигі бір қызметкерді суға жұмсай берген еді:

- Мен бұйрықты сізге бердім, өзіңіз барып әкелеіңіз,-деді ол.

Штаб начальнигі бір стақан су әкеп берді. Бауржан стақанға ернін тигізді де төге салды. Ол қайта орнынан тұрып, стройға қарап:

- Командир деген кім! Ол бұйырушы. Мұны біліп қойыңыздар. Ол талап қоюшы, қатал адам болу керек. Сен командирсің, кімге бұйрық берсең, сол адам өзі орындайтын болсын. Мен жаңа су әкел дегенде, оны бұйырушы екенімді көрсетейін дегендік емес, сынағандық.

-Бауыржан қатал сөйлеп әскерде темірдей қатал тәртіп болмайынша, жауынгерлік рух болмайтынын, өз бұйрығын орындата алмайтын командир сорлы адам екенін, солдат пен офицердің арасында көп айырма барлығын баса айтты. «Сен офицерсің, бұйырушысың, сонымен қатар қамқоршысың, олай болса әрбір бұйрығың әділ болсын» -деді [2]. Міне осындай сюжеттер мен нақты фактілерде терең толғамдар, сындарлы пікірлер мол. Өмір мектебінен өткен адамның бай тәжірибесі, үлгі өнегесі, ғибратты, нақыл сөздері кімге де болсын үлкен сабақ.

Қорыта келе айтарымыз Мәлік танушы филология ғылымдарының докторы С. Негимов айтқандай: «Мәліктің мәңгілігі – ішкі жан дүниесінің нұрлылығында. Ол – Әдеп пен Ақыл, кеңдік пен кемеңгерлік, тектілік пен ізгілік, батырлық пен ғалымдық, турашылдық пен дұрыстық, сыпайылық пен зиялылық, жақсылық пен жанашырлық. Ал осындай асыл қасиеттерге ие тұлғаның өмірі мен шығармашылығын насихаттау біз үшін үлкен парыз деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 5 шілдедегі N 364 Жарлығы.
2. М. Ғабдуллин. «Қазақ баласы». – Көкшетау, 2020. – 416 б.
3. С. Негимов. «Мәлік Ғабдуллин». Филологиялық-деректанулық зерттеу. – Астана: Фолиант, 2015. – 424 б.

ӘОЖ 94(574)

Мағазыұлы Санжар, ӨҚ-2113 оқу тобының курсанты

Жетекшісі: А. Ғ. Рахым, аға оқытушы

ҚР ТЖМ Мәлік Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы

ҒҰМЫРЫ ҮЛГІ ҚАҢАРМАН

Биыл Кеңес Одағының Батыры, ұлағатты ұстаз, қоғамқайраткері, академик-жазушы Мәлік Ғабдуллиннің туғанына 106 жыл толады.

Кезінде белгілі ғалым-сыншы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген ғылым қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор Рахманқұл Бердібаев «Мәлік Ғабдуллин 60 жаста» деген мақаласында былай деп жазыпты: «Биылғы жыл – халқымыздың

қалаулы ұлы Мәлік Ғабдуллиннің жасының 60-қа толған мүшел тойы болса, екіншісі – Совет елінің Ұлы Отан соғысын жеңіспен аяқтағанына 30 жыл толу мейрамы. Бірақ өкінішке қарай, Мәкеңе тағдыр бұл екі тойды тойлауды жазбапты, мейірімсіз ажал оны арамыздан мезгілсіз алып кетті. Мәлік сынды аты аңызға айналған ардагер азамат, әрі қаһарман, әрі ғалым туралы бұл тұста айтылар әңгіме аз болмаса керек. Оның Ұлы Отан соғысында көрсеткен таңғажайып ерлігі жөнінде де естеліктер, көркем шығармалар жазылар, әдебиеттануға, фольклортануға сіңірген зерттеушілік еңбегі жайында да мақалалар, монографиялар туар. Ақырында Мәліктің қоғамдық қайраткер, үлгілі ұстаз, жастардың тәрбиешісі ретіндегі қызметтері де есепке алынар. Соның бәрі қосылып келіп, «Мәлікнама» атты Үлкен кітаптың тарауларын құрар» [1]. Бірнеше жыл бұрын айтылған сөздер бүгінде әлі де өзектілігін жойған жоқ. Шынымен де, бүгінгі таңда Мәлік Ғабдуллин туралы жазылмаған еңбек жоқ шығар. Оның ерлігі мен ерекше тұлғасы туралы әлі талай қалам тартылады да.

Осындай тұлғаның қай жерден, қай өлкеден екені бәріне де қызық. Ол Көкшетаудың Зеренді көлінің сыртындағы «Қойсалған» деген жерде, қазіргі Мәлік Ғабдуллин ауылында дүниеге келеді. Мәлік Ғабдуллин Арғын тайпасының Қарауыл руынан шыққан. Кедей шаруа отбасында туған. Мәліктанушы ғалым Серік Негимов жазушының балалық шағы туралы естеліктерінде былай дейді: «Мәлік көпбалалы отбасынан шыққан, бір үйде он бала болды: Мәлікпен бірге, 6 ұл, 3 қыз болды. Бауырлары мен шешесі Әлия бәрі 1932 жылы ашаршылықтың құрбаны болды. Аман қалғаны тек Мәлік қана».

Бір отбасының жалғыз тұяғы мектеп қабырғасын көрші ауылда, нағашыларының қолынан аттап, сол жерде біраз уақытқа дейін білім алады. Бірақ ашаршылықтың қасіретінен 1929 жылдан бастап балалар үйінде тәрбиеленеді. Бірақ бала Мәлік мойымады. Ол жастайынан өз-өзін әр түрлі қырынан таныта бастады. Ол тәкаппар, ақылды, қатарының алды болды. Оқу жағынан да озаттылығын көрсете біліп, ұстаздарының сүйікті оқушысына айналды. Сөйтіп 1931 жылы жеті жылдық мектепті тәмамдайды.

Мәлік Ғабдуллин барлық сабақтарды үздік оқып, қоғамдық жұмыстарға белсене араласады. Ол ерекше ұйымдастырушылық қабілетімен әрі сөзге шешен тапқырлығымен танылады. Мектепті бітіргеннен кейін Қазақтың Абай атындағы мемлекеттік педагогикалық институтына оқуға түседі. Осы институтта оқып жүріп, әр-түрлі іс-шараларға қатысып өзін жан-жақты қырынан көрсете бастайды. Сол кезден-ақ оның әдебиетке қызығушылығы оянып, қазақ тілі мен әдебиетін зерттей бастады.

Ол 1936 жылы әскер қатарына барып, әскери борышын өтеп қайтқаннан кейін осы институттың аспирантурасында оқыды. Кейін өзінің ақындық қырын дамытып, мақал-мәтелдер жаза бастады.

Алайда, 1941 жылы Ұлы Отан соғысының басталуы оның әдебиетті зерттеуін тоқтатуға себеп болады. 1941- 1946 жылдары Кеңес әскерінің генерал И. Панфилов бастаған даңқты 8-гвардия дивизиясы сапында болып, Ұлы Отан соғысына қатысты. Ғабдуллиннің Ұлы Отан соғысындағы ерлік даңқы бүкіл одаққа әйгілі. Оның бұл ерлігі алғаш рет белгілі жазушы Б. Полевойдың "Правдада" жарияланған "Эпостың тууы" атты очеркінде баяндалды. Көптеген қазақ ақындары Ғабдуллинге арнап, өлең-жырлар шығарды [2].

Мәлік Ғабдуллин соғыс кезінде жауынгерлерге рухани күш қуат беріп, оларды демеп отырды. Ол тек қана тілімен қолдап қана қоймай, жаудың жолын бөгеп, көптеген ерліктер жасап, басқа жауынгерлерге үлгі бола білді. Ғабдуллин Екінші дүниежүзілік соғыста ең алғашқы көзге түскен батырлардың бірі болды. Оның есімі мен ерлігі халық арасында ауыздан-ауызға тарап, жайыла түсті.

Соғыс аяқталып, армиядан қайтқаннан кейін Ғабдуллин республиканың ғылыми-педагогикалық мекемелерінде қызмет атқарды. Қазақ КСР ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтының директоры, Қазақтың Абай атындағы мемлекеттік педагогикалық институтының ректоры болды. 1963-1973 жылдары Қазақ КСР ғылым академиясының М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты фольклор бөлімінің меңгерушісі болды.

Мәлік Ғабдуллиннің әдебиетке қосқан үлесі де аз емес. Ол ғылыми-зерттеу саласында көп еңбек етті. "Қазақ халқының ауыз әдебиеті" (1958, 1964) атты күрделі монографиялық еңбегінде Ғабдуллин ауыз әдебиетін зерттеудің ғылыми-методологиялық негіздерін айқындап, қазақ ауыз әдебиетіндегі батырлар жыры, лиро-эпостық дастандар, айтыс өлеңдері, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, ертегілер туралы жан-жақты терең ғылыми талдаулар жасады, олардың ғылымдық, тәлім-тәрбиелік мәнін ашып көрсетті. М. Ғабдуллиннің көркем шығармадағы тырнақ алды туындылары дивизиялық, майдандық газеттерде жарық көрді. Шығармалары жеке жинақ болып, соғыстан кейін жарияланды. "Менің майдандас достарым", "Алтын жұлдыз", "Майдан очерктері", "Сұрапыл жылдар" атты кітаптарына енген әңгіме, очерктерінде М. Ғабдуллин майдан өмірін суреттеп, жауынгер тұлғасын, кеңес өкіметінің адамдарының Ұлы Отан соғысы кезіндегі қаһармандық бейнесін суреттеді [2].

М. Ғабдуллин шығармашылығындағы негізгі тақырып – жастарды патриотизм арнасында тәрбиелеу мәселелері. "Ата-аналарға тәрбие

туралы кеңес" деген кітабында М. Ғабдуллин бесік жырынан бастап, батырлар жырына дейінгі халық поэзиясының тәрбиелік мәнін ашып, оны іс жүзінде пайдаланудың тәсілдерін көрсетеді. Сонымен бірге балаларды патриотизмге, шыншылдыққа тәрбиелеу, олардың болашаққа сенімін арттыру, жас баланы дұрыс сөйлеуге үйрету жөнінде ата-аналарға педагогтық кеңес береді.

Мәлік Ғабдуллин өте патриот, намысшыл, нағыз ер адам болған. Оған дәлел Мәлік Ғабдуллиннің қазақтың батыр қызы Мәншүк Мәметованың қазасынан кейін оған Кеңес Одағының батыры атағын бергізу үшін бар күшін салады. Ұлы Отан соғысына қатысқан Байуақ ардагер өз естелігінде жағдайды былайша есіне алады: «Мәлік Мәншүктің қазасын ести салысымен, дереу Невель қаласына келеді. «Мәншүкке не жасап жатырсыңдар?» деп жанындағы әскерлерге сауал жолдайды. Олар Мәншүкті екінші дәрежелі Отан соғысы орденіне ұсынғандарын айтады. Мәлік Ғабдуллин қатты ашуланып «Алматы мен Мәскеудің арасы мейлі, 4 мың-ақ шақырым болсын. Қазақтың жиырмаға жаңа толған қызы алыстан Отанымды, Мәскеуді қорғаймын деп келіп, қолына орыстың винтовкасын алып, соғысамын деуінің өзі ерлік емес пе? Дереву құжаттарын қайта дайындандар. Комсомолдың Орталық комитетінің бірінші хатшысы Михайловқа, болмаса маған Батыр атағын берген Калининнің өзіне барамын. Тіпті Ворошиловқа кірем. Одан түк шықпаса, менің Мәлік атым құрып кетсін, өзімнің жұлдызымды берем» деп қайтадан дайындалған құжаттарды алып кетеді». 6 ай өткен соң 1944 жылы 5 наурызда Мәншүк Мәметоваға Кеңес Одағының батыры атағы беріледі [3].

Мәлік Ғабдуллиннің алған жетістіктері өте көп. Соның ішінде атап өтерліктері: II-IV сайланған КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты. КСРО Жоғарғы Кеңесінің парламенттік тобының құрамында Финляндияда (1953), Бельгияда (1957), Югославияда (1957) болды. Ғабдуллин еңбекшілер депутаттарының Алматы облыстық, қалалық Кеңестерінің депутаттығына, Қазақстан КП Алматы облыстық, қалалық, Фрунзе аудандық комитеттерінің мүшелігіне бірнеше рет сайланды. Ленин ордені, Қызыл Ту, Еңбек Қызыл Ту, Қызыл Жұлдыз, Ұлы Отан соғысы ордендерімен марапатталған. «Қазақ халқының батырлар жыры» кітабы авторларының бірі.

«Ер есімі – ел есінде» демекші Мәлік Ғабдуллиннің есімі ешқашан ұмытылмасы анық. Алматыда тұрған үйі мен қызмет атқарған институтында батырға арнап мемориалды тақта орнатылған. Өзі туып-өскен аудандағы мектеп пен көше аттары Мәлік Ғабдуллиннің есімімен аталады. Көкшетауда батырға арналып арнайы мұражай ашылған. Нұр-

Сұлтан, Алматы және Көкшетау қалаларындағы көшелерге есімі берілген.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев Отан үшін от кешкен ұлы жауынгерлеріміз туралы былай дейді: «Ұлы Отан соғысы адамзат тарихындағы ең қатыгез әрі қантөгісті соғыс ретінде бағаланады. Бұл фашизмге қарсы жалпыұлттық күрес болды. Мәскеу мен Сталинград түбіндегі қатыгез соғыста Курс пен Днепрде мыңдаған совет солдаттары өз бастарын қатерге тікті. Мәншүк Мәметова, Әлия Молдағұлова, Бауыржан Момышұлы, Талғат Бигельдинов, Мәлік Ғабдуллин сынды Қазақстанның әскерлері де жеңіс үшін жан алысып, жан берісті. Біздің жерлестеріміздің есімі мен ерлігі біз үшін аса бағалы». Олай болса, біз, Қазақстан жастары, батыр ағамыздың ерліктерінен жігер алып, еліміздің патриоты болуға ұмтылайық!

Әдебиеттер тізімі

1. Әрі қаһарман, әрі ғалым //Ана тілі (газет), 14 қаңтар 2015 жыл.
2. Ғабдуллин Мәлік Ғабдоллаұлы. Қазақстан ғалымдарының библиографиясы. – Алматы, 2011.
3. Негимов С.Н. Мәлік Ғабдуллин. Алтын жұлдыз. – Алматы: Ана тілі, 2005.

ӘОЖ 37.035

Ә. Манас, 2-ші курс студенті
Ғылыми жетекшісі: М. М. Шуматова
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті

ҰЛЫ ЖЕҢІС – МӘҢГІ МҰРА

*Рас қайғы-қасірет бар қаптаған,
Ғұмырлар бар батқан және батпаған.
Әкелгенмен әр адамға бір қайғы,
Сол жылдарға қарғыс айту
жат маған.
Мұқағали Мақатаев [1].*

Ия, 1418 күнге созылған бұл соғыс – адамзат тарихындағы ұлы оқиға. Оның қайғысы мен қасіреті жаныңды түршіктіреді, әрі ерліктерге басыңды идіріп, таңғалдырады. Маңдайдың тері, көздің жасы, аққан

қанның арқасында жеткен Ұлы Жеңіске биыл 76 жыл толып отыр. Біз, тіпті, біздің ата-анамыз куә болмаған бұл жеңіс біздің бойымызға қуат беріп, адамдардың Отанына деген сезімін асқақтата түседі. Себебі, осы соғысқа аттанған әр азамат «Отанымды жау қолына бермеймін, жерімді қорғаймын» деп аттанып еді ғой.

Ұлы Жеңіс! Қаншама адамның өмірін қиды, талай шаңырақты ортасына түсірді. Әлемді жасқа булықтырған, түтін иісіне тұншықтырған қарғыс атқыр қу соғыс Отан үшін жан аямай арпалысқан қаншама аға-апаларымыздың өмірін қиды. Осы күнге дейін соғыста хабар-ошарсыз кеткен адамдар қаншама?!

Талай адам соғыстан кейін өзінің әкесін, атасын іздеп, қиын-қыстау күндерді бастан кешірген. Аналарымыз жесір, сәбилеріміз жетім қалып, ақ жүздерін қайғы басып, ащы зары мен мұңы дүниені күңіретті. Күрес жолында халқымыздың басынан өткерген небір қиындықтары мен қасіреттері, ерлеріміздің ерен ерлігі тарихқа жазылып, халық есінде мәңгілік сақталып қалды.

Туады ерлер ел үшін,

Өлмейді ісі мәңгілік.

Өшпейді абзал есімдер,

Ұрпаққа жетіп мәңгілік, - деп ақын ағамыз Жұбан Молдағалиев жырлағандай, батыр ағаларымыздың есімдері жас ұрпақ санасында мәңгілік сақталатынына кәміл сенемін [2].

Жеңіс бізге өздігінен келген жоқ. Оны елі, жері үшін отқа түскен ерлер ерлігі жеткізді. Қазақстаннан 1941-1945 жылдардағы қанды қырғынға 1,3 миллион ұл мен қыз аттанды, бәрі де жанқиярлықпен соғысты. 500-ден астамы елге Батыр атанып, аңызға айнала оралды. Содан бері зымырап 76 жыл өте шықты.

Отанын жаудан қорғау үшін көп ұлтты кеңес халқының ішінде қазақ халқы ерекше ерліктерімен, аңыздарымен жауға қарсы тұрды. Қазақстан жерінде жасақталған И. В. Панфилов атындағы 8-гвардиялық дивизия Москваны қорғауда тарихта болып көрмеген теңдессіз ерліктің үлгісін танытты.

Алматыда жасақталған генерал-майор И. Панфилов атындағы сегізінші қазақстандық гвардияшы атқыштар дивизиясы Кеңес Одағының астанасы – Москваны қорғау күндерінде Ұлы Отан соғысының тарихына мәңгі өшпейтін ерлік беттерін жазды. Москваны қайсарлықпен қорғаған 28 панфиловшы батырларды халқы ғұмыр бойы құрметтеп есте сақтайды. Қазақстандық жауынгерлер рейхстагқа шабуыл жасауға қатысты, оның шаңырағына Жеңіс туын алғашқы болып қазақ халқының даңқты ұлы Рақымжан Қошқарбаев қадаған болатын.

Осы соғыста өз Отанын қорғауға аттанған батыр аға-апаларымыз көп болды. Солардың ішінде Бауыржан Момышұлы, Әлия Молдағұлова, Мәншүк Мәметова, Мәлік Ғабдуллин сынды батыр аға-апаларымыз елін, жерін сақтап қалу үшін үлкен еңбек сіңірді. Ұлы Отан соғысының шежіресіне Мәншүк Мәметова мен Әлия Молдағұлованың, Мәлік Ғабдуллиннің, Бауыржан Момышұлы мен Талғат Бигельдиновтың және көптеген жерлестеріміздің аттары алтын әріптермен жазылды. Украин жерінде Ұлы Отан соғысының аты аңызға айналған батыры С. Ковпактың партизандық бірлестігінде Қасым Қайсеновтың отряды болған еді.

«Ерсіз ел болмайды, елсіз ер болмайды» - дейді батыр бабамыз Бауыржан Момышұлы [2]. Ұлы Отан соғысында ел күйреп, талай адам ажал құшты. Сол соғыста өзінің қайсар ерлігімен, қайратты мінезімен жауынгерлерге жігер берген бабаларға мың алғыс!

«Отан үшін отқа түс, күймейсің» деп ұран тастаған батыр атамыз, келер ұрпақтың болашағы үшін өз басын өлімге байлап, ажалмен алысып, жеңіс туын тікті. Бауыржан ата бір естелігінде: «Мен – өзге ұлттарды құрметтеуші, өз ұлтын сүюші адаммын» - дейді [4]. Ержүрек батырдың кітаптарымен оқып танысқанымда, терең ойға қаламын. Отанға деген сүйіспеншілігінен, халқына деген махаббатынан, ұлттық биік рухынан қуат аламын.

Бауыржан атамыздың қаламынан шыққан «Москва үшін шайқас», «Қанмен жазылған кітап», «Ұшқан ұя», т. б. шығармаларды оқып шықтым. Оның шебер суреткерлігіне, адам психологиясын танып-білудегі сезімталдығына таң қаламын. Шығармаларында әр кейіпкер өзгеше бір әлем. Әр сөйлемде тұнып тұрған сыр жатыр. Бұларды оқып қана қоймай, жаттап, үлгі өнеге алуымыз керек деп есептеймін.

Өз Отанын жау қолына бермей, майданға аттанған батырлардың ішінде менің атам да бар еді. Ол кісінің есімі – Өмірзақов Медресін. Өкінішке орай ол кісі 2018 жылы 94 жасында дүниеден өтті. Атам бізге өзінің ерлігі туралы көп баяндайтын. Медресін атам – фашистік Германияны тізе бүктіріп, ұрпаққа бейбіт өмір сыйлаған батыр аталарымыздың бірі. 18-ге толмаған шағында соғысқа өзі сұранып барып, Сталинград түбіндегі шайқасқа қатысады, содан-соң Батыс Украинаны азат етуге аттанады. «Тек Жеңіске жету жолында мындаған майдандасымнан айырылғаным анық» – дейді атам. Киев жаудан тазарған соң, қырағылығымен көзге түскен атам әскери оқуға жіберілген. Атамның айтуы бойынша, Жеңісті Украинаның Винница қаласында қарсы алып, бөлімше командирі дәрежесін алған.

Ол тағы 5 жыл Отан қорғау саласында қызмет етіп, елге 8 жылдан кейін ғана оралған. Елге оралғаннан кейін темір жол саласында аянбай

тер төккен. Көзі тірісінде-ақ Жеңіс күні мерекесінде атаммен бірге мәңгілік алауды тамашалап, шеруге шығатынбыз, ал қазір сол жерден суретін ғана кездестіремін.

Жеңіс күні атама мектеп оқушылары да келіп, жеңіс күнімен құттықтап кететін. Мен де атамды туып өскен жерімізді жаудан азат ету үшін ерлік көрсеткенін мақтан тұтамын.

«Нақақ көз жасы мен нақақ төгілге қан ешқашан да ұмытылмауға тиіс емес!» [4] – деп тұңғыш елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, Отан үшін, туған елінің азаттығы, келешек ұрпақтың бақыты үшін қасықтай қанын, шыбын жанын пида еткен барлық ардагерлерге мың тағзым! Олардың тартқан тауқыметі мен қасіретін ұмытқанымыз жоқ.

Ұлы Отан соғысына қатынасушылар мен соғыс жылдарында тылда Ұлы Жеңіс үшін бар күш-қайратын аямай, ерлік еңбектің үлгісін көрсете білген ардагерлерге деген қамқорлық жылдан-жылға жақсара түсуде.

Бұл жеңісті көзіміз көрмесе де, жүрегімізде үлкен орын алады. Осындай азат, еркіндікті ту еткен елде өмір сүріп жатқаным үшін Ұлы Отан соғысында жер құшқан азаматтарға, Жеңісті алып келген ата-әжелерімізге айтар алғысым шексіз!

«Отан үшін отқа түс, күймейсің» - ұлы батыр бабамыз Бауыржан Момышұлы айтқандай, Отан үшін жандарын қиған хас батырларымыздың есімі болашақ ұрпақтарының есінде мәңгіге қалары хақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. Алматы кітап баспасы, 2009.

2. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.

3. Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.

4. Жолдасбекұлы М. Елтұтқа: Ел тарихының әйгілі тұлғалары. – Астана: KUL TEGIN, 2001.

*А. Б. Мейрамова, магистр иностранной филологии,
А. Е. Сұлтанбек, курсант 2-го курса
Академия гражданской защиты имени М. Габдуллина МЧС РК*

ПРИМЕР ПАТРИОТИЗМА И ЧЕСТИ – САГАДАТ НУРМУГАМБЕТОВ

Сагадат Нурмагамбетов - его имя знают все, военнослужащие берут с него пример, стремятся быть как он, в его честь был назван специализированный колледж «Жас-Улан», который расположен в столице нашей страны Казахстан. Герой Советского союза, народный герой Республики Казахстан и Первый генерал армии независимого Казахстана – Сагадат Нурмагамбетов. Про него известно далеко за пределами Казахстана, в странах бывшего Советского Союза. Он был одним из тех людей, кто владел литературной речью, идеальной чистотой мыслей, военной выправкой, командованием, овладел всеми хорошими качествами генерала армии. По нашему мнению, каждый гражданин нашей страны должен брать пример и восхищаться этим великолепным человеком. В свои 19 лет Сагадат был направлен в западную часть территории Советского Союза из далекой Акмолы, он покинул свою родину, мать и отца. А там уже с 1941 года армия третьего рейха захватывала много городов и несла угрозу захвата города Москвы. У многих возникает вопрос, почему он с малых лет покинул свой родимый край и направился в далекий край, на передовую той страшной войны. По – нашему мнению, это патриотизм, уважение и преданность своей родине. В те военные годы было тяжело многим народом. Молодые парни видели, что у многих из семей уходили отцы, деды, братья на войну, где их ждала смерть и голод, они не могли оставаться в стороне. Дети до совершеннолетия были задействованы на тыловых работах, на пример, на заводах, фабриках, помогая красной армии, а после совершеннолетия шли в военкомат и мобилизовались в ряды Красной армии и их направляли на линию фронта, защищать свою Родину. Наш народ активно помогал тем, кто был на фронте, защищал нашу страну на передовой [1, 2].

Во время Великой Отечественной войны Сагадат Нурмагамбетов потерял своего брата Сагита, который погиб в боях за город Псков. В 1942 году Сагадату направляют в военное училище, где он набирается опыта. Там он осваивал навыки командира, в которых нуждался Советский Союз во время войны. К тому времени положение на фронте

немного улучшилось, Красная армия вытеснила фашистов от столицы, и начинались решающие битвы за Сталинград и за Кавказ. После окончания обучения в 1943 году, Сагадат Нурмагамбетов был направлен на фронт и воевал до конца Великой Отечественной Войны, до самого 1945 года. На фронте он был в должности командира пулеметного взвода. Пулеметные взвода играли большую роль на фронте. В его 19 лет у молодого Сагадата была большая ответственность за линию фронта и за свой взвод. Он активно участвовал в освобождении территорий западной части СССР и восточной части Европы [3].

Более 75 лет прошло после окончания той кровопролитной войны, и мы все помним тех героев, которые оставили за собой яркое светлое будущее. Они не желали, чтобы будущее поколение видело, то что видели они, все мы знаем много разных планов фашистов на нашу родину. Начиная с 1944 года, наша армия провела много решающих боев в освобождении наших земель.

В возрасте 20 лет Сагадат уже вел точное командование и расчеты боев. 27 февраля 1945 года за образцовое выполнение боевых задач, за отличное командование в прорыве укреплений обороны на территории Польши, за проявленную отвагу и героизм Сагадату Нурмагамбетову было присвоено звание Героя Советского Союза и была вручена „Золотая звезда“. В апреле 1945 года наша армия штурмовала Берлин и победа приближалась с каждым днем. Батальон под командованием Сагадата штурмовал здание рейхканцелярии Гитлера. Двадцатилетнему командиру батальона была поручена такая большая ответственность. 8 мая 1945 года армия третьего рейха капитулировала и тем самым фашизм раз и навсегда исчез с лица земли. Война оставила за собой много потерь, разрушенные города и понадобилось много лет для восстановления [4].

После войны Сагадат Нурмагамбетов возвращается в родной Казахстан. О кровопролитной войне он напишет в книге «А в памяти нет тишины...». Уроки минувшей войны научили нас многому. Содержание книги показывает, что мы должны ценить свободу, мирное небо над головой, все, что завоевано старшим поколением для нас. Война изменила многих граждан нашей страны. Об этом также Сагадат Нурмагамбетов выпустит книги с воспоминаниями «Лицом к огню», «Мой передний край». Автор здесь доносит нам трудности войны, всю правду тех годов и говорит, что не нужно жить в прошлом, нужно идти вперед по мирному пути. Многие солдаты после тяжелой войны продолжали учебу, либо поступали. Сагадат Нурмагамбетов также поступает в вуз. Спустя год в 1946 году он проходит обучение в

военной академии имени Фрунзе. После уже направлялся в различные штабы на должности командира. Именно с 1950-х годов Сагадат начнет руководить и показать пример своим подчиненным. Был в должности старшего офицера в управлении штаба Туркестанского военного округа, был начальником разных полков нашей страны Казахской ССР. Это редко, когда офицер проходил войну и продолжал военное дело. Во время службы он дважды обучался на курсах Академии генерального штаба Вооруженных сил. В 1964 году при советской власти ему было присвоено звание «генерал-майора» и спустя 8 лет он получил очередное звание «генерала-лейтенанта». В 1974-1984 годах неоднократно избирался депутатом Верховного совета Казахской ССР, принимал участие в парадах, к примеру, в городе Фрунзе (Бишкек) [5].

В 1995 году Сагадат Нурмагамбетов ушел в отставку, но оставался советником Президента Казахстана. В 1999 году в городе Астана (сейчас Нур-Султан) республиканской школе «Жас Улан» было присвоено имя героя Советского Союза, Народного Героя Республики Казахстан Сагадата Нурмагамбетова.

В 2013 года 24 сентября Сагадат Нурмагамбетова не стало. Он был похоронен в городе Алматы. Сагадат Нурмагамбетов сделал большой вклад в развитие внутренних войск Республики Казахстан. Мы гордимся такими замечательными людьми, которые оставили неизгладимый след в истории нашей страны.

Список литературы

1. Борисенок Ю.А. Великая Победа и современность. К 65-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне. – М., 2010.
2. Великая Отечественная Война. Девствующая Армия. – М., 2005.
3. Великая Отечественная. История Великой Победы, 1941-1945гг. – М., 2005.
4. Великая Отечественная Война 1941-1945. – М., 2012.
5. Залесский К. Великая Отечественная война. Большая биографическая энциклопедия. – М., 2013.

А. Мубараков, ӨҚ-2113 оқу тобының курсанты
Жетекшісі А. Ғ. Рахым, аға оқытушы
ҚР ТЖМ Мәлік Ғабдуллин ат. Азаматтық қорғау академиясы

ӨМІРЛІК ҰСТАНЫМЫМА НЕГІЗ БОЛҒАН ІРІ ТҰЛҒА

Тіршілігің тұрмысыңмен мәнді емес,
Өмір жалған, жетелейтін жанды елес!
Мәңгілікке жетер азық жинасаң,
Әттең өмір ешкімге де мәңгі емес!

***

Жүректерге иман отын жандырсаң,
Айналанды тамсаңдырып таң қылсаң,
Бұл өмірде үлкен бақыт деп білем
Артыңа із қалдырсаң...

деп, Нұрсұлтан Мейірбекұлы жырлағандай, өмірге келген алғашқы сәттен бастап, балалық бал дәуренімнің өмірге деген құштарлығымды оятар сәттерімде ұяда алған тәлім- тәрбиемнің әсері болды ма, не болмаса мектептегі жарқын ұстаздарымның жаныма шуақ күлкі сыйлап, өмірге шын қанаттандырғанының әсері ме, білмеймін, әйтеуір өмірге деген ерекше талпыныспен өсіп ер жеттім!

Өмірге ерекше көзқараспен қарай бастадым. Көп оқып, көп біле өмір сүрген ерекше қаһарман тұлғалар өмірлерімен таныса отырып, олардың үлкен еңбек және өмір жолдарынан танымдылық сабақ алғанымды несіне жасырайын. Өміріме ерекше әсер еткен сондай қаһарман тұлғалардың бірі- қазақ жазушысы, әдебиет зерттеуші, қоғам қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор, КСРО Педагогика ғылым академиясының академигі, Кеңес Одағының батыры, Қазақ КСР-ның еңбек сіңірген ғылым қайраткері – Мәлік Ғабдуллин ағамыз болатын.

Мәлік ағамыздың өткен өмірі мені аса қызықтырды. Ең алдымен ол кісінің балалық шағын зерделеу, танысу мақсатымен өмір бастауына зер салдым.

Қарап отырсам, ол кісінің жастық шағының өзі де танымал адамдармен кездесуден, қызықты оқиғалармен басталған екен. «Өмірде жолың болсын десең, жақсы адамдармен бас қос» демейтін бе еді үлкен қариялар. Мәлік ағамызда дәл осылай өз өмірін бастаған екен. Мен ол туралы ерекше құлшыныспен біле түскім келді, мені шынайы қызықтырды.

Мәлік Ғабдуллин Арғын тайпасының Қарауыл руынан шыққан, кедей шаруа отбасында дүниеге келген екен. 14 жасында Мәлік Ғабдуллин сол кездегі қазақ елінің астанасы Алматыға оқуға аттанады. Ол алғашында ауыл шаруашылық институтының дайындық курсына білім алады. Бірақ кейін ойын өзгертіп, басқа мамандықты таңдайды. Мәлік Алматы ауыл шаруашылық институтында оқып жүрген кезінде Сәбит Мұқановтың ақылымен сол кездегі ҚазПИ, оның филология факультетіне оқуға ауысады. Алғашқы кезде жатын орын болмай, Сәкен Сейфуллиннің пәтерінде тұрады. Оқып жүріп бір күні баспаға келеді. Ауылдан келген бала кітаптың, газеттің қалай басылатынын көргісі келеді. Осылайша баспада Бейімбет Майлинмен танысады. Ол кісі сол баспаның басқарушысы екен. Екеуі біраз әңгемелескеннен кейін Бейімбет Майлин Мәліктің тегін бала емес екенін аңғарады. Баспаға жұмысқа шақырады. «Осында оқып, жұмыс істей бер», - дейді. Қателеспесем, Мәлікке айына 80 тиыннан ақша төлеп тұрды деп жазады М. Ғабдуллин атындағы музейдің директоры Құдайберді Мырзабек «Өмір жолы» деректі фильмінде [1].

Міне, осылайша Мәлік ағамыз ұлы тұлғалар Сәбит Мұқанов, Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлиндермен кездесіп, үлкен өмір жолына, шындалу жолына бет алғанын көреміз.

Мәлік аға туралы зерделегенде оның батырлық, ерлік өмірін айтпай кетсем ағаттық болар!

Мәлік Ғабдуллин майданда Иван Панфилов атындағы 8-ші гвардиялық дивизияда шайқасады. 1942 жылы Новгород облысына қарасты Холм қаласының маңында болған ұрыста Мәлік әскерлердің біразына басшылық етеді. Ол басқарған сарбаздар фашистерге жойқын соққы береді. Әсіресе, Мәскеу түбіндегі шайқаста стратегиялық маңызы зор Бородино селосын жаудан тазартуда ерлігімен көзге түседі. «Немістер шабуыл жасаған сәтте Мәлік бастаған топ соғыстың алдыңғы шебінде болды. Олармен байланыс үзілді. Басшылықтан «кері шегініңдер» деген бұйрық болады. Бірақ алдыңғы шептегі әскерлер оны естімей, қоршауда қалып қояды. Кейін Мәлік ағамыз әскерімен бірге қоршауға түскенін еске алады. Ол барлық жауынгерлерді сапқа тұрғызып, «Шепті не бұзамыз, не өлеміз. Жауға берілуге болмайды» дейді. Осылайша Мәлік Ғабдуллин жау қоршауын бұзып шығады. Кескілескен ұрыстың нәтижесінде жаудың 2 танкісін гранатамен жарып, 12 солдатын тұтқынға алады. Ұрыс кезінде Мәліктің өзі жарақат алады. Соған қарамастан ол шабуылды тоқтатпайды. Осы ерлігі үшін КСРО жоғары кеңесі Президиумының жарлығымен 1943 жылы 30 қаңтарында Мәлікке «Кеңес Одағының Батыры» атағы берілді. Оған қоса Ленин ордені және «Алтын Жұлдыз» медалімен марапатталады. Не деген ерлік

десеңізші! Қарапайым қазақ жігітінің өз ұлтының рухын асқақтататын, шынайы ерлік жасағанын естіп бүкіл ел тебіренді десем артық айтқандық емес. Мәлік ағамның өмір жолынан биік адамгершілік пен асқақ батырлық рухты осылайша сезіндім, өз бойымда патриоттық рух оянды десем әбден болады. Бұл менің шын сөзім!

Мәлік Ғабдуллиннің әдебиет саласына қосқан үлесі де ұшан теңіз болған екен- ау! Педагог-жазушы ретінде ол жас ұрпақтың тәрбиесіне де ерекше көңіл бөлді. «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес» деген кітабында М. Ғабдуллин бесік жырынан бастап батырлар жырына дейінгі халық поэзиясының тәрбиелік мәнін ашып, оны іс жүзінде пайдаланудың тәсілдерін көрсетті. Сонымен бірге балаларды патриотизмге, шыншылдыққа тәрбиелеу, олардың болашаққа сенімін арттыру, жас баланы дұрыс сөйлеуге үйрету жөнінде ата-аналарға педагогтық кеңес береді.

Ал мына бір қызық оқиғаны қалай айтпай кетуге болады. М. Ғабдуллин «Қазақ мақалының күші» эссесінде атақты Бауыржан Момышұлының бір сыпыра төлтума ғибратты сөздеріне назар аударып, дәптеріне сақтап, оны кейінгілерге өте шебер түрде жеткізеді [2]. Міне, нағыз адамгершілік деп осыны айтсаңыз да жеткілікті. Мәселен:

1. Намыста нанға сатпа.
2. Қырағының көзі де батыр, өзі де батыр.
3. Тәртіп тән үшін, ынтымақ жан үшін керек.
4. Тізе бүгіп тірі жүргеннен, тіке тұрып өлген артық.
5. Ана үшін аянба- ант ұрады, бала үшін аянба- бетің күйеді. Ел үшін аянба- ерлігіңе сын, жұрт үшін аянба- жігіттілігіңе сын.
6. Ел дегенде езіліп, жұрт дегенде- жұмылып істе.
7. Батыр батыр емес, батырларды бастаған батыр.

«Егер жазушы, не ақын болсам, көк күмбезді қағаз етіп, көкала дарияны сия етіп «Батыр Бауыржан» деген хикая жазған болар едім», - деген ер Мәліктің лала лебізінде телегей сыр жатыр-ау!

Мәлік ағамыздың өмірінің қай соқпағын алып қарасаң да тұңған тәрбие, ерлік пен батырлықты, даналық пен адамгершілікті, биік парасаттылықты көргендей боласыз! Осындай биік рухты, абзал азаматты өз өміріме үлгі етіп алып, жақсы адам болып қалыптасуыма игі әсері тиді ме деп ойлап қоям. Өзімнің ата-әжемнің жас кездерінде ел батыры атанған Мәлік ағамның өз өлкемізге (Атырау өлкесі) келіп, оқырмандармен кездескендігін естідім. Бұл 1969 жылы болса керек. Сол кездегі ауылдағы үлкен білім ордасы «Октябрьдің 40 жылдығы» (қазіргі жыр падишасы – Фариза Оңғарсынова атындағы) орта мектепке келіп, қалың оқырмандармен кездесіп, тау тұлғалы азаматтың биік рухты сөздерін тыңдау, есту- қандай ғанибет! Мен өзім көрмесем де ата-

әжемнің әңгімелерінен ел мәртебесін батыр Мәлік ағамыз осылайша бір көтеріп тастапты ғой. Ағамыздың биік азаматтығы мен қарапайымдылығына, кішіпейілділігіне қайран қалдым, тамсандым!

Мәлік ағамыз 1973 жылы 2 қаңтарда 58 жасына қараған шағында Алматы қаласында дүниеден озды.

Мәлік Ғабдуллиннің Алматыда тұрған үйі мен қызмет атқарған институтында батырға арнап мемориалды тақта орнатылған. Өзі туып-өскен аудандағы мектеп пен көше аттары Мәлік Ғабдуллиннің есімімен аталады. Көкшетауда батырға арнап арнайы мұражай ашылып, үлкен алаңда Мәлік ағамыздың ескерткішін орнатылған. Сонымен қоса, Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен Төтенше жағдайлар министрлігінің Көкшетау техникалық институтына Мәлік Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясы мәртебесі берілгенін мақтан етеміз!

Иә, батыр ағамыз есімі жасай береді! Мен сияқты еліміздің түкпір-түкпіріндегі жастар ағамыздың өмірін, ерлік жолын өзіне бойтұмар етіп, биік мақсат жолына жетуге ту қылып ұстаған, болашақта ұстап, жалғастыра беретін қазақ жігіттерінің мол болатынына сенемін!

Мәлік батырдың өшпес ерлігі мен қайтпас қайсарлығын біздер, болашақ құтқарушылар, үлгі етеміз. Мәлік Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау академиясының курсанты атану бізге үлкен міндет пен зор жауапкершілік жүктейді. Сондықтан, абыройлы офицер болуға уәде беріп, ант етеміз!

Әдебиеттер тізімі

1. Негимов С.Н. Мәліктің мәңгілігі // Арқа ажары, 24 мамыр 2005 ж. – № 59.
2. Бауыржан мен Мәлік. Тағдырлы хаттар // Алаш айнасы, 28 сәуір 2015 ж.

З. Негметжан, 2-ші курс студенті
Ғылыми жетекшісі: М. М. Шуматова
Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті

ҚАЗАҚТЫҢ БАТЫР ҚЫЗДАРЫ – ӘЛИЯ МЕН МӘНШҮК

«Қазақ батыры» десек кез-келген адамның көз алдына ержүрек, мықты, бүркіт сияқты қырағы жігіт елестейді. Бірақ соғыста әйел адамдардың да ерлік көрсеткенін білеміз. Солардың бірі батыр атағын арқалаған қазақтың нәзік қыздары – Мәншүк Мәметова мен Әлия Молдағұлова.

Мәншүк Мәметова Кеңес Одағының батыры атағын алған алғашқы қазақ қызы. Мәншүктің ата-анасы азан қойып берген есімі – Мәнсия. Анасы еркелетіп Моншағым дей бергеннен, Мәнсияның тілі келмей өзін Мәншүк деп кеткен. Осылайша, анасы еркелетіп атаған «Моншағым» Мәнсия да емес, Моншақ та емес Мәншүк болып аталып кетті. Кейіннен құжат толтырғанда да, ол есімін Мәншүк деп толтыра бастапты.

Соғыс майданында да осы аяулы есімін асқақтатып, тарихқа Батыр Мәншүк деген есіммен енеді. Ол 1922 жылдың қазан айында Батыс Қазақстан облысы, Орда ауданында дүниеге келді. Мәнсияның балалық шағы Қазақ КСР-да, Жасқұс деп аталатын ауылда өтті. Отбасы нашар жағдайда өмір сүрді. Әкесі – Жиенғали қоймада күзетші ретінде жұмыс істеді, ал анасы – Тойшылша бала тәрбиесімен айналысты. Үш жасында Ұзақ уақыт перзент сүйе алмаған әкесінің немере інісі Ахмет пен Әмина Мәметовтер сүп-сүйкімді болған, тілі тәтті Мәншүкті асырап алады. Қыздарының білімді адамдардың отбасында тәрбиеленіп, қалалы жерде білім алуға мүмкіндігі бар екенін түсінген ата-ана Мәншүкті беруге келіседі. Осылайша, Ахмет мен әйелі Әмина үш жасар Мәншүкті бауырына басады.

Мәншүк 1931-1938 жылдары Алматы қаласындағы №28 мектепте білім алады. Осы жылдар ішінде Мәншүктің туған анасы мен әкесі бірінен кейін бірі көз жұмады. 1938 жылы дәрігер Ахмет Мәметовке «халық жауы» деген жала жабылып, ату жазасына кесіледі. Бұл қайғылы оқиға моншақтай қыздың жүрегінде өшпес жара қалдырады. Жайсыз оқиғадан кейін Мәншүк дәрігер болу арманынан бас тартып, жұмысшы факультетіне оқуға түседі.

Соғыс басталған жылы Мәншүк анасы Әминаның үйін тастап, жатақханаға көшеді. Небәрі 18 жастағы Мәншүк әкесінің атылып

кеткенін білмей, кеңес үкіметін қорғап, айдаудағы жақын адамын құтқару үшін майданға аттанады. Себебі, ол кезде қоғамда «Халық жауының» балалары өз еркімен майданға аттанса, ата-анасының бар жазасы кешіріледі» деген сөз тарады [1]. Осы сөз құлағына тигелі Мәншүк бір жыл бойы әскери комиссариатқа әскерге бару туралы өтініш жазады.

Қазақ қызы ақыры дегеніне жетіп, 1942 жылдың 13-ші тамызында Алматыда құрылған жасақпен соғыс алаңына аттанады. 1942 жылдың жаз айында Алматыдан аттанған бригаданың құрамында 4890 жауыңгер болса, оның арасында екі қазақ қызы болды. Ол дәрігер Мәриәм Сарлыбаева мен Мәншүк Мәметова еді.

Осы күні майданға аттанғандарды шығарып салуға қазақтың ұлы ақыны Жамбыл Жабаев та келген болатын. Мәншүкпен бірге майданға оның құрдастары Әзілхан Нұршайықов, Райымбек Байсейітов, Нұржан Құсайынов, Сұлтан Жиенбаев, Тахауи Ахтанов аттанды. 100-бригаданың командалық құрамында командир қызметінде Сақтаған Бәйішев, Асқар Закарин, Мәлік Ғабдуллин, Ыбырайым Сүлеменов, Әбілқайыр Баймолдин болды.

Әскердің қиындығын Мәншүк ерлермен қатар көрді – жер жорғалап, судан жүзіп, қалың ну ормандардан өтті, пулемет атып үйренді. 21-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының ең жақсы пулемет атқышы атағына ие болды. Мәншүк Мәметова жаумен шайқасып қана қоймай, санитарлық қызметті де шебер атқарды. Өлім аузында жатқан майдандастарына қолдан келгенше көмектесті.

Көп ұзамай пулеметшілер батальонына алынған Мәншүк бөлім командиріне дейін көтеріліп, сержант атағын алды. Осы батальон 1943 жылдың күз айында Изоча станциясын жау қолынан босатуға қатысты. Алайда кеңес әскері көп сарбазынан айырылып, кейін шегінеді. Мәншүк осы кезде «Сендер бара беріңдер. Мен кетсем, сендерді кім қорғайды?» - деп қалып қояды [2]. Осылайша қайтпас қайсар ару «Максим» пулеметімен жүздеген немістің көзін жойды. Сол қан майданда Мәншүк Мәметова 1943 жылдың 15 қазанында ерлікпен қаза тапты.

Кеңес Социалистік Республикалар Одағы Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен 1944 жылдың 1-ші наурызында неміс басқыншыларымен соғысу майданындағы қолбасшының әскери тапсырмаларын бұлжытпай орындағаны үшін, көрсеткен ерлігі үшін Мәншүк Мәметоваға Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Батыр қыздың құрметіне Оңтүстік Қазақстан және Павлодар облысының еңбекшілері «Мәншүк атындағы танк колоннасын» құру үшін қаражат жинап, оған жасалған 26 танк майданға жіберілді. Батырдың туған жерінде, Орда ауылында, Орал қаласында мемориалдық

мұражай ашылды. Невель, Орал қалаларында ескерткіш орнатылып, Орал қаласындағы 30-мектепке Мәншүк Мәметова есімі берілді.

Қазақтың қайсар, ер мінезді қыздарының бірі Әлия Молдағұлова 1925 жылы 25 қазанда Ақтөбе облысының Қобды ауданы Бұлақ ауылында дүниеге келген. Әкесінің есімі Нұрмұхаммед Саркұлов, анасы Маржан Молдағұлова. 1933 жылы анасы қайтыс болғаннан кейін нағашы ағасы Әбубәкір Молдағұловтың отбасында тәрбиеленді. 1935 жылы Молдағұловтар отбасы Мәскеуге, ал кейінірек соғыс алдында Санкт-Петербургке көшеді. Отбасылық жағдайға байланысты ағайы Әлияны № 46 қалалық балалар үйіне береді. Осылайша, күздің сұрлы бір күнінде Ленинградтағы балалар үйіне 12 жасар қазақтың қараторы қызы түседі. 1941 жылдың қыркүйегінде Ленинград қоршауда қалады.

Әлия өзімен қатарлас оқушылармен бірге Невадағы қала төңірегіндегі қорғаныс бекіністерін салуға қатысады. Ол аянбай жұмыс істеп қана қоймай, басқаларды қолдап, жігерлендіреді. Қайсар мінезі үшін 1941 жылдың қарашасында Әлия Молдағұлова сол кезеңдегі жетекші жастар ұйымы – комсомол қатарына қабылданады.

1942 жылғы наурыз айында балалар үйі Ярославь облысына көшіріліп, Әлия мектепті сонда бітіреді. Ол сол жылы Рыбинск авиациялық техникумына қабылданып, онда 3 ай оқиды. Әлия оқып жүргенде майданға бірнеше рет сұранады, бірақ өтініші қабылданбайды. 25 қазанда Әлия 17 жасқа толып, тура бір айдан кейін «майданға аттануына байланысты» деген негіздемемен техникумнан шығарылады. Осы сәттен бастап Әлия Молдағұлованың қысқа болса да жарқын, қаһармандық жолы басталады.

Әлия Мәскеу түбіндегі Вешняки ауылында орналасқан мергендерді даярлайтын орталық мектептің алғашқы жасақталған тобына алынады. 1943 жылдың шілдесінде 22-ші армияның 54-ші арнайы атқыштар бригадасында мерген болып, әскери қызметін бастайды. Онымен бір полкте болған Я.К. Прокопенкованың естелігінен: «1943 жылдың тамызында біздің бригадаға мерген Әлия Молдағұлова келді. Қазақстаннан келген талдырмаш денелі және өте сүйкімді қыз. Ол бар-жоғы 18 жаста еді, бірақ қазан айына дейін оның есебінде 32 өлі фашист болды» [3].

Н.А. Матвееваның естелігінен: «Алдыңғы шепке шығу үшін оған біраз көз жасын төгу керек болды. Оған себеп сол баяғы оның жасы мен бойы болатын. Лия екеумізді төртінші батальонның бір взводуна орналастырды. Біз, мергендер, тапсырмаға жұппен баратынбыз, бізде алдын-ала дайындалған позициялар болатын. Сонда немістерді қарауылға түсіргенше отыратынбыз. Жаудың оғы мен миналары төніп жататын. Лия осындай сәттерде ержүректілік танытатын. Ол

фашистерді қырып қана қоймай, ұрыс алаңынан жараланғандарды сүйреп әкеліп алғашқы медициналық көмек көрсетіп жататын» [3].

1944 жылдың басында Псков облысында жұмыс істеген бригада Новосokolьники қаласының маңында салынып жатқан теміржол желісін істен шығару тапсырмасын алды. Жауынгерлер бірнеше рет қарсыластарға шабуыл жасап көрді, бірақ оларды жеңе алмады. Рота командирі қаза тапқанда, майданға бірінші болып, «Жауынгерлер, алға!» деп ұрандатып өзінің батырлығын көрсеткен Алия Молдағұлова болды. Жолда Алия қарсыластардың миналарын көріп, оларды гранатамен жарды. Бұл теміржолға дейінгі жолды ашып берді. Бірақ Әлияның қолына минаның сынығы тиіп жараланды. Қоян-қолтық ұрыс неміс траншеясында басталды, Әлия мұнда да басқа жауынгерлерден қалыс қалмады. Өкінішке орай, жаудың атқан оғы батыл патриот қыздың кеудесіне тиіп, бірнеше сағаттан кейін Әлия Молдағұлова қайтыс болады. Бірақ оның өлімі де ерлік болды.

Әлия ақырғы демі таусылғанша Отан үшін жанкешті ерлік көрсетті. Кеңес Социалистік Республикалар Одағы Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен 1944 жылдың 4-ші маусымында көрсеткен ерлігі үшін ефрейтор Әлия Нұрмұхаммедқызы Молдағұловаға Кеңес Одағының Батыры атағы берілді [4].

Халық есінде. Әлияның өмірі қысқа да, ерлікке толы. Оның бейнесі халық есінде мәңгі сақталады. Әлияның есімі қазір де біздің арамызда – ескерткіштер, көше, мектеп, музейлер бар, ақындар жырын арнаса, сазгерлер әнін жазды, қыл қалам шеберлері Әлия бейнесін жасады.

Кеңес Одағының Батыры атағын алған қазақтың қос шынары, қос мақтанышы – Мәншүк Мәметова мен Әлия Молдағұлова екенін зор мақтанышпен айтамыз. Батыр қыздардың есімі халқымыздың жүрегінде мәңгілік болады.

Біз қазір «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заманда» өмір сүріп жатырмыз. Осының бәрі – қасық қаны қалғанша соғысқан азаматтарымыздың арқасы. Ұлы Отан үшін жанын қиған ержүрек ағаларымыз бен әпкелеріміздің қаһармандық ісі ешуақытта ұмыт болмайды, мәңгі есте сақталады.

Әдебиеттер тізімі

1. «Совет Одағының қазақстандық батырлары». – Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1969.
2. «Арулар отты жылдарда». «Қазақстан». – Алматы баспасы, 1975.
3. Хасан, С. «Қазақтың батыр қызы» // Айқын: Республикалық қоғамдық-саяси газет.
4. Қазақ-Совет Энциклопедиясы.

Г. Райқұл, 2-ші курс студенті
Ғылыми жетекшісі: М. М. Шуматова
Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті

ЖАУЫНГЕР ТҰЛҒАСЫ

Тәуелсіздік – ата-бабаның аңсауы, ұрпақтың қолы жеткен киелі кезең. Біз үшін тәуелсіздік – таңбасы таста, қаны қара жердің түбінде жатқан қасиетті сөз. Еліміз еркіндік алып, осынау бақытты да баға жетпес күнге жеткелі 30 жыл болды. Осы уақыт аралығында Қазақстан етек-жеңін жиып, шекарасын бекітіп, өз алдына дербес зайырлы ел болды.

Бұл азаттық жолында жанын беріп, қаншама қиындықтар мен ауыртпалықты өткерген ерен ерлеріміз бен ұлы жеңістің жемісі. Ұлы Жеңіс жолында, 1 418 тәулікке созылған қанды қырғында жау оғына кеудесін тосқан батырларымыз бұрыннан келе жатқан батырлық дәстүрді жалғастырды. Өйткені біздің түбіміз мықты еді, оны тарихтан білеміз. Ендігі кезекте біздің атқарар басты ісіміз Тәуелсіздіктің даңқын асқақтатқандай, тәуелсіздікке жету үшін атсалысқан батырларды ұлықтау. Бұл өз кезегінде болашақ ұрпаққа төл-тарихымызды танып-білуіне қызмет атқарады. Біздің тәуелсіз елдің ұрпақтары ұлттық батырлық үлгіні жоғары қойып, еңсесін тік ұстап, көк байрағымызды төбеден түсірмеуі тиіс. Сондықтан аңыз адам, Ұлы Отан соғысының қаһарманы, Кеңес Одағының Батыры, өшпес өнеге мен із қалдырған Бауыржан Момышұлының бізге қалдырып кеткен сарқылмас мирасы мен ерен еңбектері әрдайым жас ұрпаққа айтылып жүрсе, талай жасты қанаттандырып, отансүйгіштік қасиетін қалыптастырары сөзсіз.

Бауыржан Момышұлы – Кеңес одағының батыры, жазушы, екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик. Батыс майданындағы 16 армияның 316 атқыштар полкінің және батальон командирі. Ұлы Отан соғысына генерал-майор И.В. Панфилов басқарған әйгілі дивизиясының құрамында 1941 жылдың қыркүйек айынан бастап қатысты.

Батальон командирі ретінде аға лейтенант Бауыржан Момышұлы Москва үшін шайқаста 207 рет ұрысқа қатысты. 1941 жылдың 16-18 қараша күндері вермахтың Мәскеу бағытында екінші мәрте жасаған жорығы кезінде аға лейтенант Момышұлы басқарған батальон дивизиядан қашықта, Матронино деревнясының жанында Волоколам тасжолында асқан ерлікпен ұрыс жүргізді. Білікті комбаттың

басшылығы арқасында 3 күн бойы фашистер шабуылын тойтарып, батальон үлкен шығынсыз, ұрысқа қабілетті жағдайда қоршаудан шығады [1].

Москваны қорғау ерлігінің шырқау биігі – Дубосеково разъезіндегі айқас. Небәрі 28 жауынгер жаудың 50 танкісі алдында айбат шегіп, аянбай шайқасты. Бұл – адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған, теңдесі жоқ жаппай ерлік болды. Бауыржан Момышұлы даңқты батыр ғана емес, өзіне тән стиль ерекшеліктері бар көрнекті жазушы. Ол қазақ әдебиетінде алғаш рет көптеген әскери терминдерді енгізіп, әскери ұғымдарды қалыптастыруға үлес қосқан бірден-бір тұлға.

«Москва үшін шайқас» атты кітабында Бауыржан Момышұлы былай жазады: «Ол күндер – қатал да қаһарлы күндер еді. Ұлы Октябрьдің жеңісі, ұлы халықтың намысы жолында қиян-кескі соғыс жүріп жатты. Социалистік революцияның, пролетарлық революцияның жеңісін осы бір қара түнек қауіптен қорғап аламыз ба, жоқ па? Әлде қалай болады деген арпалыстағы сағаты еді. Әр жүрек осылайша қинала соғып, әр жүзден мейірімсіз жауға қаһарлы айбат туды. Жұрттың бәрінің қабырғасы қайысты. Сондықтан да «жаным – арымның садағасы», деген ата дәстүрін ұстап, өлім қауіпіне бас байланды. Өйткені, «ар кіндігі – артымыздағы Москва еді» [2].

Сұрапыл соғыстың ауыр күндері, қатерлі қорғаныстағы ерлердің қайсарлығы, жау оғынан сескенбей шабуылға шыққан батырлардың ерлік істері бұл шығармада айқын көрсетіледі. Жастардың өнеге тұтар адамы көбейсін деп барлық қайтпас қайсарлық көрсеткен батырларды ұлықтады. Болашақ ұрпақ отаншыл, намысшыл болып батыр ағаларының жолын қуғанын қалады.

Батыр Бауыржан қазақ ауыз әдебиетімен сусындап, өлеңдерін қазақтың батырлық жырларына ұқсатып жазуға бейім. Сондай шығармаларының бірі «Досыма» поэмасы.

Қауіпке қарсы бел байлап,
Бес есе күшті фашистпен
Айқасқан жерде қарысып,
Табан тірей күрестік.
Халық үшін қан төгіп,
Қимылдады мың батыр...
Ата аруағы медет боп,
Мыңға татып бір батыр.
Атамекен, жер үшін,
Қасиетті ел үшін,
Болмай қалар кім батыр? [2]

Бұл поэмада Бауыржан Момышұлы Отанға деген сүйіспеншілікті уағыздап, күші басым жаудан жасқанбай, қасиетті Отан үшін, атамекен жер үшін арпалыса алысқан ерлерді мадақтайды. Майданда жүрген солдаттардың жаппай ерлік істерін, көкірегіндегі биік арман-мақсатын жыр етіп төгеді.

Момышұлы әскери адам болып қалыптасқанына қарамастан халық әдет-ғұрпын, халық өнегесін керемет білді. Өз шығармаларында халық нақыл сөздерін орайын тауып, орнымен орналастырып отыратын. Ол тіпті өзі мақал-мәтел шығаратын. «Отан үшін отқа түс, күймейсің», «Сен жаудан қашсаң, өмір сенен қашады», «Опасызда Отан жоқ, Отанда Опсызға орын жоқ», «Ердің туы – намыс», «Жауға жаныңды берсең де, сырыңды берме!» т.б. [2]. Әрине бұл сөздер майданда ауыр күндерді бастан өткізіп, алғы шепте қалың жаумен айқасып жатқан жауынгерлерге қаһармандық рух беріп, қанаттандырды.

Батыр Бауыржан туралы естеліктер ұшан-теңіз, солардың кейбіреуін назарға ұсынбасқа болмайды.

Тахауи Ахтанов: «Қалай дегенде де Бауыржан Момышұлының ел ұғымында толымды, жинақы, тұтас соғыс бейнесі қалыптасқан. Бұл – соғыс қаһарманы ғана емес, сонымен бірге жарқын да жалқы, қайта тумас азаматтың бейнесі. Оған енді жазушы Момышұлы деген атақты қосқанда алуан қырлы алып тұлғаның өзі шыға келер еді».

Дмитрий Снегин (майдандас досы): «Ол шыншыл, тік мінезді ашық-жарқын жан... Ол өз солдаттарын қатал, бірақ әкелік мейіріммен сүюші еді. Өз командирінің еркін орындау мен Отан алдындағы перзенттік борыштарын өтеу үшін гвардеецтер қажетті сәттерге өлімге барудан да тартынбайтынын білетін Бауыржан солдаттардың басын еш уақытта оққа орынсыз тосқан емес» [1].

Мамытбек Қалдыбаев: «Бауыржан аға өте сезімтал, жаны нәзік адам еді. Ол кісіні дөрекі дейтіндердің өзі дөрекі. Алла тағала неше қилы қасиеттерді үйіп берген табиғаттың таңғажайып перзенті. Жан-жақты болатын. Он алты қырлы десе де, артық етпейді. Суретші... Музыкант... Биші...Мергендігі өз алдына. Тастаяқты қалай ойнайтын еді! Сырт жұрт о кісіні қатал деп ойлауы мүмкін. Негізінде олай емес. «Мінезім бар көктемдей құбылмалы» деп өзі де айтып кеткендей, қайта өте мейірімді еді бұл кісі. Ал кейдегі «қаталдығы» надандық пен жалғандыққа, көлгірлік пен қулық-сұмдыққа жаны қастықтан туындап жататын. Сондай-ақ ондай мінезін қатігездіктен емес, қамқорлықтан туған қаталдық деуге болады» [3].

Бауыржан Момышұлының есімі Ұлы Отан соғысы майданында ерлік көрсеткен, от пен оқтың арасында жүрген қас батыр ғана емес,

жазушылық, ақындық, философиялық көзқарастарымен де танымал, аты шет елге де танымал аңыз адам.

Батыр Бауыржан өз халқының алдында, қаза тапқан майдандас достарының алдында мемлекеттік, адамгершілік парызын мүлтіксіз орындап, болашаққа үлкен үлгі өнеге мен аманат қалдырды.

Жас ұрпақ батырдың ерлік істері мен қалдырған өсиетін әрдайым жадында сақтауы тиіс. Ер есімі – мәңгі ел есінде!

Әдебиеттер тізімі

1. Тоғысбаев Б. Сужикова А. Тарихи тұлғалар. Танымдық – көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған.– Алматы. Алматы кітап баспасы, 2009.

2. Б. Момышұлы. «Москва үшін шайқас». Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1964.

3. Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.

ӘОЖ 37.017

*А. А. Сағатай, 1-курс магистранты
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті*

СОЦИАЛИСТІК ЕҢБЕК ЕРІ АЙТПАЙ БЕКБОЛАТҰЛЫ ҚҰСАЙЫНОВ

Адам баласын талай биіктерге жетелеп, өлшеусіз сый-құрметке бөлейтін, армандарының орындалуына себепші болатын нәрселердің бірі – еңбек. Қазақ халқы жастайынан тер төгіп, еңбек етудің, адал жолмен нан табудың маңызды екендігін балаларының құлағына құйып өсірген. Бұл жайлы ұлы ақын Абай Құнанбайұлы былай деген: «Адал еңбекпен мал іздемек – ол арлы адамның ісі».

Кішкентай кезінен адал іспен айналысып, елінің алдында жауапкершілікті сезіне білген баланың ел қамын ойлайтын азамат болып өсетіні сөзсіз. Бұл ретте Социалистік Еңбек Ері, Ақкөл ауданы Қараөзек ауылының тумасы Айтпай Құсайыновтың өмір жолы өскелең ұрпаққа үлгі болмақ.

Айтпай Бекболатұлының еңбек жолын тәрбие үдерісіне енгізе отырып, балаларға үлгі ету арқылы олардың адал, еңбексүйгіш,

жауапкершілігі жоғары тұлға ретінде қалыптасуына әсер етуге болады. Адамгершілікке жат әдет-қылықтар жайлаған қоғамда шынайы еңбекқорлықтың үлгісін өз ауылдастарының бейнесінде өсіп келе жатқан ұрпағына түсіндіру, насихаттау оқушылардың бойында еңбексүйгіштік сезімін, одан кейін еліне адал қызмет ету сезімін арттыратыны анық.

Айтпай Бекболатұлы Құсайынов 1936 жылы наурыздың төрті Ақмола облысы Ақкөл ауданындағы Қараөзек ауылында кедей шаруа отбасында дүниеге келген. Әкесі қайтыс болған кезде ол 14 жасқа да толмаған еді, ал анасы жиі ауыратын. Сол себепті бала кезден Ақмола облысы Алексеевка ауданының Калинин атындағы ұжымшарында түрлі жұмыстарды істеуге тура келді. Соғыстан кейінгі жылдары осы ауылдың бастауыш мектебінің төрт сыныбын бітірген. Мұғалімі Елеуов Карбай деген кісі болған.

Еңбек жолын он бес жасынан өгіз айдаушылықтан бастады. Кейін Қосқарағай тракторшылар курсы бітірген соң, тракторшының көмекшісі ретінде жұмысын жалғастырды. 1957 жылдан 1986 жылдың қазан айына дейін «Новорыбинский» совхозында механизатор болып еңбек етті. 1986 жылы денсаулығына байланысты зейнеткерлік демалысқа шықты. 1969 жылы ақпанның 12-і күні Қазақ ССР Жоғарғы Советі Президиумының № 5563 Жарлығы бойынша Айтпай Бекболатұлына Қазақ ССР социалистік ауыл шаруашылығының еңбек сіңірген механизаторы атағы берілген. Мемлекет А.Құсайыновтың еңбегін зор бағалап, ерен еңбегі үшін оған Социалистік Еңбек ері атағын берді. Ол «Ленин», екі «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі» ордендерімен және екі медальмен марапатталды.

А. Б. Құсайынов 1976 жылдан бастап КПСС қатарында жүріп, жастарды өз тәжірибесіне баулыды, сөйтіп 300-ден астам шәкірт тәрбиеледі. Өмірінің соңғы күніне дейін адамдарға қамқоршылық жасаумен болды.

А. Б. Құсайынов Алексеев аудандық партия комитетінің мүшесі, СССР Жоғарғы Советінің халық депутаты болып сайланды. Ол Қазақстан Компартиясының XV съезіне делегат болып қатысты.

1979 жылы қаңтар айында Целиноград облысының XIX партия конференциясына, осы жылдың 13 наурызында Алматыда өткен тың игеруінің 25 жылдығына арналған Қазақстан суретшілермен өткен кездесуге, 1982 жылы Москва қаласында өткен ауылшаруашылық кәсіподағының XI съезіне қатысты [1, б. 5].

Айтпай Құсайынов жары Күлшатай апамен бақытты шаңырақ құрды, елдің қамын ойлайтын, еңбектің қадірін түсіне білетін адал ұл мен қыз өсірді.

Еңбек жолын 1952 жылы «Новорыбинский» ұжымшарында, кейін кеңшарында бастайды. 1954 жылы тың және тыңайған жерлерді игеруге белсенді ат салысады. Қазақстанда кеңес дәуірінде тың жерлерді игеру 1920 жылдардан басталды. Тың жылдарында саяси, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық сипаттағы бірқатар өзгерістер жүзеге асты. 1953 пен 1958 жылдар аралығында Ақмола облысына 270 мыңға жуық адам келді. Тың игерушілер Кеңес Одағының әр түкпірінен – Мәскеуден, Ленинградтан, Украина, Эстония, Латвия, Белоруссия, Молдавиядан және т.б. келді. Ақмола облысы бұл жылдары халық мол шоғырланған аймақтың біріне, ауыл шаруашылық машина жасаудың ірі орталығына айналды. Тек қана 1953-1956 ж. облыста 3,5 млн га тың жерлер игерілді. 1958 ж. Ақмола облысы бойынша 221 млн 100 мың пұт дән, оның ішінде, 215 млн пұт бидай жиналды. 1958 жылдың қазанында Ақмола облысы Ленин орденімен марапатталды. Тың және тыңайған жерлерді игерудегі қаһармандық ерліктері үшін В.И. Акуленко, К. Алпысбаев, С.К. Галушак, С.А. Грузинцев, Г.Г. Зубков, Н.В. Карпухин, А.Б. Құсайынов, В. Ф. Макарин және басқалары Социалистік Еңбек Ерлері атағын алды. Тыңның игерілуі қаланың бұдан әрі дамуына ықпал етті [2, б. 8].

Айтпай Құсайынов 30 жылдан артық уақыт механизатор болып жұмыс істейді. Ол алдыңғы қатарлы механизатор бола тұра, өзінің еңбек жетістіктерін жылдан жылға жақсартып отырған: 1970 жылы ол 600 га, 1972 жылы 800 га, 1973 жылы 900 га бидай жинаған. Бес жылдың ішінде 15 тонна жанар-жағармай материалын, жөндеуде 2200 рубльді үнемдейді. Бүкілодақтық социалистік жарыста қол жеткізген жетістігі мен 1973 жылы қабылданған міндеттерді орындауда қажырлы еңбегі үшін Айтпай Бекболатұлы Құсайынов Социалистік Еңбек Ері жоғары атағына ие болды. ҚазКСР 9-шақырудағы Жоғары Кеңесінің депутаты, ордендермен және медальдармен марапатталған [3,б. 17].

Социалистік Еңбек Ері - шаруашылық пен мәдени құрылыстағы аса үздік жетістіктері үшін еңбекте ерекше көзге түсіп, өздерінің аса үздік жаңашыл қызметтерімен қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыруға, халық шаруашылығын өрге бастыруға, ғылым мен техниканы дамытуға, КСРО-ның күш-қуатын нығайтып, даңқын шығаруға ат салысқандары үшін ең жоғары құрметті атақ - Социалистік Еңбек Ері белгісін алған еңбеккерлер. Бұл атақ КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1938 жылғы 27 желтоқсанындағы Жарлығымен бекітілген [4, б. 102].

2000 жылғы 24 ақпанда Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, Қараөзек ауылы тұрғындарының және Ақкөл ауданының әкімі мен аудандық мәслихаттың ұсыныстарын, сондай-ақ облыстық

ономастикалық комиссияның шешімін негізге ала отырып, облыстық мәслихат және облыс әкімі Ақкөл ауданындағы Калинин орта мектебіне Социалистік Еңбек Ері Айтпай Бекболатұлы Құсайыновтың атын беруге шешім шығарды.

Еңбек тәрбиесі - тәрбиеленушілердің жалпы еңбектік біліктері мен қабілеттерін, еңбекке психологиялық дайындығын дамытуға, еңбекке және оның өнімдеріне жауапкершілікті қатынасты қалыптастыруға, мамандықты саналы таңдауға бағытталған тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің бірлескен іс-әрекеті. Еңбек тәрбиесі - жасөспірімдерді еңбекқорлыққа, еңбекті құрметтеуге, еңбек мәдениетін үйренуге бейімдеп, олардың еңбек ету шеберлігі мен дағдысын қалыптастыруға бағытталған тәрбиенің бір саласы. Педагогика ғылымы еңбек тәрбиесін жас ұрпақты отбасы мен мектепте тәрбиелеудің жалпы үрдісінің бір бөлігі ретінде қарастырады. Оқушыларды еңбек етуге, еңбекқорлыққа баулу, оларға кәсіптік бағдар беру қазіргі таңда барлық оқу жүйесінде оқушы әрекетінің белсенділігін қамтамасыз етудің бір тәсілі болып табылады [5, б. 42].

Қазақтың халық педагогикасында еңбек тәрбиесі ерекше орын алады. Сәби кезінен бастап баланы еңбекқорлыққа тәрбиелеу маңызды. Сол себепті Ақмола облысы Ақкөл ауданы Қараөзек ауылындағы А. Құсайынов атындағы орта мектеп оқушыларына адал еңбек етудің шынайы үлгісін көрсеткен Айтпай Құсайынов сынды қарапайым ауыл адамының өмірін насихаттау арқылы оқушылардың бойында еңбексүйгіштік сезімін тәрбиелеу мақсатында тәрбие үдерісіне бағдарлама ұсынар едім:

Кезеңдері	Мақсаты мен міндеттері	Күтілетін нәтиже
1. «Айтпай Құсайынов – адал еңбек адамының үлгісі»	Мақсаты: Оқушыларды еңбексүйгіштікке тәрбиелеу Міндеттері: А.Құсайыновтың еңбек жолын насихаттау;	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Оқушылар бойында патриоттық сезімді қалыптастыру; ▪ электронды кітапша жасау
2. «Ауылым – алтын бесігім»	Мақсаты: туған жерге деген сүйіспеншілікті арттыру. Міндеттері: Қараөзек ауылының тарихымен, көрікті жерлерімен таныстыру; Ауылдың көрнекті жерлеріне шағын саяхат жасау; Белгілі ауыл тұрғындары жайлы мәлімет жинау.	

3. Қараөзек ауылының белді тұрғындарымен дәстүрлі кездесу	Мақсаты: оқушылардың өзіндік ой-пікірі бар тұлға етіп қалыптасуына үлес қосу Міндеттері: Ауылдың тұрғындарымен сұхбат жүргізу	
---	---	--

«Айтпай Құсайынов – адал еңбек адамының үлгісі» бағдарлама кезеңі аясында оқушылармен бірге мектеп мұражайына экскурсия жасалады, дөңгелек үстел, сайыстар өткізіледі. А. Құсайыновтың өмірі мен еңбек жолын түсіндіре отырып, адал еңбек етуге, жауапкершілікті сезіне білуге үйретеміз.

«Ауылым – алтын бесігім» кезеңі балаларға ауыл тарихымен танысуға, ауылдың атақты адамдары туралы мәлімет жинауға мүмкіндік береді.

Қараөзек ауылының белді тұрғындарымен дәстүрлі кездесу ұйымдастыру арқылы үлкендерді құрметтеуге, қарым-қатынас жасауға, үлкендердің әңгімесін тыңдау арқылы жақсы мен жаманды айыра білуге, тұлға болып қалыптасуына әсер етеді.

№	Іс-шара атауы	Мақсаты
«Айтпай Құсайынов – адал еңбектің үлгісі»		
1	«Социалистік Еңбек Ері Айтпай Бекболатұлы Құсайынов»	өмірі мен еңбек жолы туралы еске алу кеші
2	Мектеп мұражайына саяхат	туған жерді сүйеге, туған ауылының адамдарын құрметтеуге тәрбиелеу мақсатында экскурсия
3	Айтпай Бекболатұлының еңбек жолы мен марапаттары	туған күніне орай еңбек жолы мен марапаттары туралы дөңгелек үстел
4	«Еңбек бәрін жеңбек»	Шығармашылық сайыс
«Ауылым – алтын бесігім»		
5	Ауылымның тарихы	ауыл тарихы туралы ауыл тұрғындарынан мәлімет жинау; жиналған мәліметтерді тіркеу
6	«Ер есімі ел есінде»	ауылдан шыққан соғыс ардагерлері туралы мәлімет жинап, электронды кітапша жасау
7	Қарттарым-асыл қазынам	ауыл ақсақалдарымен кездесіп, музыкалық кеш ұйымдастыру
Қараөзек ауылының белді тұрғындарымен дәстүрлі кездесу		
8	Ардагер ұстаздармен кездесу сұхбат	Оқушылардың ауыл адамдарымен сұхбаттасып, көкейінде жүрген

9	Ауыл ақсақалдарымен әңгіме-сұхбат	сауалдарын қою арқылы тұлға болып қалыптасуына әсер ету
10	Ауылдың белді адамдарымен кездесу	

Қазақ халқы талай қиын қыстау заманды басынан өткерсе, әр заман өз батырларын тудырып отырды. XX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген тынымсыз тер төгіп, үздіксіз еңбектің жемісін көрген Айтпай Құсайынов сияқты ерлерімізден алар өнегеміз мол.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Моншақтының інжу-маржандары // Ақкөл өмірі. – 17.04.2019 ж. – 8 б.
2. Қысқаша энциклопедия / Бас ред. Аяған Б. – Алматы, 1987.
3. Астана энциклопедиясы, 2012.
4. «Акмолинская область: их именами названы улицы» альманахы. – Көкшетау, 2012.
5. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Бас ред. Е. Арын. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. – 482 б.

ӘОЖ 882-1

С. А. Сағатаева, 1-курс магистранты
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

БАТЫРЛАР ЖЫРЫНДАҒЫ ТЕҢЕУЛЕРДІҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Қазақ халқы – сөз өнерін, тіл құдіретін жоғары бағалаған өр, шешен халық. Ал сөз өнеріне қойылатын негізгі талаптардың бірі – сөздің көркемдігі. Бұл тәсілді шебер меңгерген би-шешендер, жырау-жыршылар, ақын-жазушыларды халық құрмет тұтып, ерекше сый көрсеткен.

Сөз зергерлері сөзінің көркем, бедерлі болуы үшін әр түрлі көркемдегіш тәсілдерді орынды қолдана білді. Осындай көріктеу тәсілдерінің бірі – теңеу. Теңеу - ұқсас, ортақ белгілердің негізінде бір затты екінші затпен салыстыру арқылы көркем образ жасау құралы.

Теңеу дегеніміз – ұқсас, ортақ белгілердің негізінде бір затты екінші затқа салыстыру арқылы сипатталушы нәрсенің бейнелілік, көркемдік, эмоционалды-экспрессивтік сапасын күшейтетін, сол нәрсені жаңа қырынан, поэтикалық қырынан танытатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы [1, б. 7].

Тілтану, әдебиеттанудың алғашқы іргетасын қалаушы Ахмет Байтұрсынұлы 1926 жылы жарық көрген «Әдебиет танытқыш» еңбегінде теңеу туралы сөз еткен. Бұл еңбекте теңеуді шығарма тілінің өнді, ұнамды болуы үшін қойылатын бес шарттың (сөз дұрыстығы, тіл тазалығы, тіл анықтығы, тіл дәлдігі, тіл көрнектілігі) бірі тіл көрнектілігі әдістеріне жататын меңзеудің (көрнекілеу) бір түрі ретінде қарастырады. Ғалым теңеу туралы: «Көріктеу нәрсені айыра көрсетіп, айқын шығаруға жарағанмен, нәрсенің бейнесін сүгіреттеп көрсетуге күші жетпейді. Ондай орында белгісіздеу сипатты белгілі сипатқа, белгісіздеу нәрсені белгілі нәрсеге теңеп, көрнектеп, ашығырақ көрсетеміз» [2, б. 25], - деп, теңеуді екі түрге бөліп қарастырады: әншейін теңеу және әдейі теңеу. Күнделікті қолданылатын теңеулерді әншейін теңеулерге жатқызса, удай ащы, айдай жарық сөздеріндегі удай, айдай сөздерін әдейі теңеулер деп атайды.

Өзінің «Өлең сөздің теориясы» еңбегінде академик З. Ахметов бейнелі сөздер туралы айта келіп, теңеуге тоқталады да: «Поэзиялық шығармадағы теңеуді алсақ, мұнда мәселе салыстырылып отырған нәрселердің белгісіз немесе белгілілігінде емес, сол айтылған өзгешелік бұлардың бірінен екіншісінде айқынырақ, көрнектілеу екендігінде, салыстырудың өзінен көп мағына туатындығында» дейді [3, б. 189].

Ғалым М. Серғалиев «Теңеудің стилистикалық қызметі әр алуан. Бір ыңғайда, негізінен аз сөзге көп мағына сыйғызуды мақсат етсе, тағы бір жағдайда автордың астарлап сөйлеуіне мүмкіндік береді. Сол астарлап сөйлеудің өзі жинақылықтың арқасында болып отырады», - десе [4, б. 42], С.Негимов «Көркем теңеулер – көркемдік қиялдың жемісі. Қоршаған ортаны, табиғатты, тұрмыс – тіршілікті, шаруашылықты жетік білуде поэзия тілінің құлпыра түсуіне, оюлы, өрнекті сөздің, сырлы суретінің молая беруіне жойқын әсер етеді», - деп түйіндеген [5, б. 30].

Ғалымдардың барлығы да теңеудің семантикалық мәні, поэтикалық ерекшелігі бір затты немесе құбылысты екінші бір затқа немесе құбылысқа салыстыру екенін атап көрсетеді.

Теңеуді шығу тегінен бастап, стильдік қызметіне дейін зерттеп, тіл біліміне мол үлес қосқан А. Байтұрсынов, Қ. Жұмалиев, Т. Қоңыров, З. Ахметов, З. Қабдолов, М. Серғалиев, орыс ғалымдары А. Т. Рубайло,

А. Н. Веселовский, А. А. Потебня, Б. В. Томашевский т.б. еңбектерінің ғылыми маңыздылығы ерекше.

Профессор Т. Қоңыров теңеулердің структуралық жағынан үш элементтен тұратынын көрсетеді: предмет, образ, белгі. Мысалы:

Теңіздей әлем қанған орда болар.

Бұл мысалда «орда» - суреттеліп отырған зат, яғни предмет, «теңіздей»- образ, «әлем қанған» - белгі.

Теңеулердің жасалу жолына келетін болсақ, Академик Қ. Жұмалиев: «Теңеулердің көпшілігі зат есімге, есімше, етістікке жалғанған –тай, -тей, -дай, -дей, –ша, -ше, -дайын, -дейін жұрнақтары арқылы жасалады», - деп көрсеткен [6, б. 56].

Т. Қоңыров өзінен бұрын жазылған зерттеулерді негізге ала отырып, теңеулердің он түрлі жасалу жолын көрсетеді:

1) -дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін, -тайын, -тейін жұрнақтарының көмегімен;

2) -ша, -ше жұрнағының көмегімен;

3) Шығыс септігі жалғауының (-нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен) көмегімен;

4) Секілді, сияқты, тәрізді, іспетті сөздерінің көмегімен;

5) Бейне сөзінің көмегімен;

6) Тең сөзінің көмегімен;

7) Ұқсас сөзінің көмегімен

8) Параллелизм тәсілінің көмегімен;

9) Аралас тәсілдің (бейне және -дай, -дей; бейне және секілді) көмегімен;

10) Қосалқы тәсілдер көмегімен [1, б. 11].

Батырлар жырында бір затты екінші бір затқа, бір құбылысты екінші бір құбылысқа салыстыру, ұқсас және сәйкес заттар мен құбылыстардың қасиеттерін бір-біріне балау қолдану арқылы салыстыра зерттеу оқырманға өзінің бұрыннан таныс нәрсесінің, таныс құбылыстарын тағы бір қырын тереңірек білуге жәрдемдеседі.

Профессор Т. Қоңыровтың жоғарыда айтылған теңеулердің жасалу жолдары туралы айтқан пікірлерін негізге ала отырып, батырлар жырындағы теңеулердің жасалу жолына тоқталайық:

1) -дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін, -тайын, -тейін жұрнақтарының көмегімен; Мысалы:

Дауылдай жалы суылдап,

Құйрығы құйындайын шуылдап [10].

2) –ша, -ше жұрнағының көмегімен;

Қолындағы шоқпармен

Допша қағып тастады [8].

3) Сықылды, сияқты, сынды, іспетті сөздерінің көмегімен;
*Тілекті бермес болар ма,
Сіз сықылды асылдар! [10]*

4) Ұқсайды сөзінің көмегімен;
*Күнді байқай қарасам,
Күн жауарға ұқсайды,
Айды бұлт қоршайды.
Айды байқай қарасам,
Түн жауарға ұқсайды! [10]*

5) Аралас тәсілдің (бейне және ұқсайды; бейне және секілді) көмегімен;
*Әлемге жеткен даты бар,
Бейне Ораққа ұқсайды [8].*

Тіл білімін зерттеуші, ғалым Т. Қоңыров теңеуді синтаксистік құрылымы жағынан алты топқа топтастырады:

- a) Жалаң теңеулер;
- b) Күрделі теңеулер;
- c) Толымды теңеулер;
- d) Толымсыз теңеулер;
- e) Бірыңғай теңеулер;
- f) Болымсыз теңеулер.

Жалаң теңеулерге тек теңеу құрушы мүшелердің қосындысынан ғана тұрып, белгілі бір заттың яки құбылыстың суретін жасайтын теңеулерді жатқызады. Бұл теңеулерде күрделі ой да, образ да болмайды. Мәселен:

*Аш күзендей бүгілді,
Құртқа жаннан түңілді* [8].

Үзіндіде теңеу және теңеу элементтері ешқандай анықтауышсыз жалаң түрде келтірілген.

Күрделі теңеулерде не образ, не предмет немесе екеуі де өздеріне бүтіндей күрделі ойға негізделген теңеулік образдар жасалады. «Мұнда не образ, (көбіне образ) не предмет немесе екеуі де өздеріне бүтіндей күрделі ұғымды негіз етіп алады да, соның нәтижесінде күрделі ойға негізделген, шытырман суретке құрылған, эмоциялық-экспрессивтік әсері күшті теңеулік образдар жасалады», - дейді Т. Қоңыров [1, б. 23].

*Құбылып тұрған сағымдай
Шабылып Шұбар терледі.*

«Алпамыс батыр» жырынан алынған бұл үзіндіде образ бен предмет жалаң болып қолданылса, белгісі (*құбылып тұрған*) образдың күрделі суретін жасап тұр.

Теңеу сөздердің келесі бір түрі - бірыңғай теңеулер. Бұл теңеулердің өзге теңеулерден басты айырмашылығы - олар бірдей морфологиялық тұлғада тұрып, бірдей синтаксистік қызмет атқарады. Ал лексика-семантикалық жағынан қарасақ, бірыңғай теңеулер, негізінен, бір объектінің жай-күйін көрсетеді. Теңеудің бұл түрі батырлар жырында кейіпкерді жан-жақты суреттеу мақсатында жиі кездеседі. Мысалы:

Аузы үлкен ошақтай,

Азу тісі пышақтай.

Иегі бар сеңгердей,

Бір батыр болды сол күнде-ай [9].

Теңеуді толымды және толымсыз деп бөлушілердің пікірінше, ең басты мәселе - теңеуге тән конструкцияның барлық бөліктерінің яғни предметтің, образдың, белгінің түгел болуы немесе болмауы. Мысалы:

Қабағы тастай түйілген,

Лашын құстай шүйілген.

«Ер Тарғын» жырынан алынған бұл үзіндіде теңеудің үш құрамдас бөлігі қамтылған: «қабағы» - предмет, «тастай» - образ, «түйілген» - белгі. Бұл - толымды теңеу.

Толымсыз теңеуде теңеуге тән үш компоненттің бірі түсіріліп беріледі. Мәселен, *Белі қылдай, беті айдай, Құртқаны оған көргізді*, - деген жолдардан байқағынымыз, «қылдай», «айдай» - образ, «белі», «беті» - объект, белгі жыр өлшеміне, мазмұнына сай түсіріліп айтылып тұр.

Т. Қоңыровтың классификациясына сүйене отырып, батырлар жырындағы теңеулерді сезім мүшелерімен қарым-қатынасына қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

1) Көру теңеулері – заттардың, құбылыстардың сыртқы ұқсастықтарына байланысты теңелетін теңеулер. Мәселен,

Қарт бурадай қамданып,

Қас батырдай шамданып [10].

2) Есту теңеулері «суреттелміш заттың қандай дыбыс шығарғанын, ол дыбыстың қандай дыбысқа ұқсайтынын бейнелеп көрсетеді, дыбыс шығарушы объектінің ішкі мәніне үңіледі». Мысалы:

Алтынды тоны жылт етіп,

Саулы інгендей ыңқылдап [10].

3) Тері сезімі теңеулері - ауырлық пен жеңілдікті, қаттылық пен жұмсақтықты, суықтық пен ыстықты білдіретін теңеулер:

Бет ажарын қарасаң,

Жазғы түскен сағымдай [10].

4) Сезім-күй теңеулері адамның жан дүниесі арқылы

қабылданатын заттар мен құбылыстарға теңеу арқылы жасалады. Бұл теңеулер де бірнеше топқа бөлінеді:

а) образы да, предметі де деректі зат есімдер: *Екі көзі табақтай, Саптыаяқты қабақтай* [9].

ә) образы деректі, предметі дерексіз: *Бет ажарын қарасаң, Жазғы түскен сағымдай*. [10]

б) образы деректі қимыл-әрекетке негізделген теңеулер: *Бәйбіше келеді алаңдап, Жас бөрідей жалаңдап* [9].

Семантика-стилистикалық белгілері арқылы теңеулерді әр түрлі топтарға бөле қарастыру олардың бейнелі сөз ретінде тілдің басқа да осындай көркемдік құралдарымен, лексикалық бірліктерімен байланысу мүмкіндіктерінің мол екендігін байқатады, сондай-ақ теңеулердің семантика тудыру ерекшелігін, стилистикалық қызметін аша түсетіні сөзсіз.

Эпостық жырларда эпитеттік теңеулер, метафоралық теңеулер, градациялық теңеулер, гиперболалық теңеулер, литоталық теңеулер кездеседі.

«Метафоралық теңеулерде белгінің ауыс мағынада қолданылуы нәтижесінде жалпы теңеулік мағына өткірленіп, теңеулік образ айқындалып, теңеулік көркемдік ажарланып, құлпырып кетеді. Метафоралық теңеулерді дүниеге келтіретін нәрсе – ауыс мағынада қолданылатын белгі» [1, б. 439].

Т.Қоңыров метафоралық теңеудің басты белгісі ретінде теңеу белгілерінің көрсетіліп, олардың ауыспалы мағынада жұмсалып көрсетеді.

Метафоралық теңеулерге мысал келтірсек:

Әлемді алды айбаты,

Қабыландай арсылдап [9].

Теңеудің семантика-стилистикалық мәнін айқындайтын амалдардың келесі түрі - эпитеттік теңеулер. Олардың басты ерекшелігі теңеулердің құрамындағы эпитет теңеу болып тұрған сөздің бір белгісін, мөлшерін-қасиетін, түр-түсін, сынын айқындап тұрады да, жұрнақ жалғанбай не жекеше, не көпше түрде қолданылады. Образ не предмет, не белгіні көркем суреттеп көрсетеді. Мәселен, *Гүлбаршын сұлу айдай боп*. «Алпамыс батыр» жырынан алынған бұл мысалда теңеудің структуралық элементтерінің барлығы тура мағынасында жұмсалып тұр.

Теңеудің тағы бір түрі – градациялық теңеулер. «Бір теңеулік конструкцияның ішінде немесе бір образды ойдың бойында бірнеше теңеу болып, ол теңеулер суреттелміш заттың не оқиғаның қасиеттерін бірте-бірте асырып немесе бірте-бірте кемітіп, соның нәтижесінде оған

бейнелі сипат беріп, көркемдік ажар үстесе, онда мұндай теңеулерді градациялық теңеулер дейміз» [1, б. 143].

«Ер Тарғын» жырынан алынған үзіндіде:

*От орнындай тұяқтым,
Омыртқаң бар отаудай.
Жаурыныңа қарасам,
Сыпыра шапқан тақтадай.
Құйрығыңа болайын,
Қынаптан шыққан қанжардай!
Жалыңа сенің болайын,
Күлтеленген жібектей!
Шықшытыңа болайын,
Оралып жатқан түбектей!*

Құбылыстың күйін немесе заттың ерекшелігін ұлғайтып не кішірейтіп сипаттайтын гиперболалық және литоталық теңеулер шығармаға экспрессивті-эмоционалды реңк үстемелеп, стилистикалық мәнде жұмсалады.

*Күрек тісі кетпендей,
Кеңірдегінің тесігі
Жүгімен түйе өткендей.*

«Алпамыс батыр» жырындағы Ұлтан құлдың бейнесін дәл сипаттау мақсатында гиперболалық теңеулерді қолданылған.

Ғалым Т. Қоңыров: «...гиперболалық теңеулердің эмоционалды-экспрессивті әсері орасан күшті болады да, олар тым жаман немесе өте әдемі деген ұғымдарды өзгеше өрнекпен, әсермен бейнелеп беру үшін қолданылады» деп айтқан болатын [2, б. 52].

Қорыта айтқанда, А. Құнанбайұлы он тоғызыншы қара сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады» деген болатын. Сол себепті баланы сәби кезінен тәрбиелік маңызы жоғары халық даналығының кәусар бұлағынан, бейнелі сөз маржандарына толы батырлар жырынан сусындату керек. Сол кезде ғана әр бала ел қамын ойлайтын азамат болып қалыптасатыны сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. – Алматы: Мектеп, 1978. – 167 б.
2. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.

3. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы, 1973. – 210 б.
4. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Алматы: Мектеп, 1965. – 212 б.
5. Негимов С. Ақын-жыраулар поэзиясының бейнелілігі. – Алматы: Ғылым, 1991. – 199 б.
6. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы, 1960.
7. Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы. – Алматы: Мектеп, 1966. – 206 б.
8. Қобыланды батыр. – Алматы: Алматыкітап, 2017. – 191 б.
9. Алпамыс батыр. – Алматы: Фолиант, 2019. – 176 б.
10. ЕрТарғын. Алматы: Алматы кітап, 2019. – 104 б.

ӘОЖ 37.017

А. Тохтан, 2-курс студенті
ғылыми жетекші: Г. Б. Ахметова, тарих магистрі
Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті

ҚАЗАҚТЫҢ ТҰҢҒЫШ ӘЙЕЛ ҰШҚЫШЫ ХИУАЗ ДОСПАНОВА

Соғыс... Қару асынған боз жігіттер; ерлерше киінген бойжеткендер; отбасын ошақ қасына қалдырып, өзі бір қиянда от кешкен азаматтар; қолдары күстеніп, орамалы жолды тосқан әйелдер; әке мен шешеден тірі жетім сәбилер; жүздерін әжім басқан, көздері жастан, тілдері дұғадан құрғамаған кемпір-шалдар; қаралы қағаз үзілмеген қара ауыл; соғыс ережелерін білмесе де, бір-біріне ұрандаған солдаттар; елеусіз қалған батырлар. Бұл біз білетін, біз оқыған соғыстың бір көрінісі ғана. Ал соғыстың ерекше бір хикаясы "Түнгі мыстан" немесе "Қанатты қызды" естіген боларсыздар. Фашистер "түнгі мыстан" атап кеткен Хиуаз Доспанова – сұрапыл соғыс жылдарында әскери ұшақпен жауды жастандырып, Отан үшін от кешкен ержүрек, қайсар қыздардың бірі.

Қанатты апамыздың көзі тірісінде берген бір сұхбатында: "Мен мектепте комсомол ұйымында қоғамдық жұмыстарға белсене араластым. Қаламызда ұшқыштар дайындайтын курс ашылған болатын. Соған оқушылар іздеп келгенде, ешкім жазыла қоймады. Мен орнымнан атып тұрып, мені жазыңыздар дедім. Содан кейін біртіндеп басқалар да жазыла бастады. Сөйтіп ойда-жоқта осы мамандықты игеруге тура

келді» [1]. Тағдырдың өзі ойда-жоқта ұшақ пен Хиуаз апамыздың жолын бір арнада тоғыстырып қана қоймай бір майданға әкеп тастап: «Бірің оң қанат бол да, екіншің сол қанат бол» дегендей-ақ. Хиуаз Доспанова қызмет еткен полк Солтүстік Кавказ, Кубань, Қырым, Украина, Белоруссия, Польша, Германия аспанындағы шайқастарға қатысқан. Қазақ қызы қан майданда 300-ден аса жауынгерлік операция орындап, аса маңызды жау шебін талқандайды. Түн қараңғысында жауға қырғидай тиген Хиуаз Доспанова соғыс кезінде ұшақтан 14 рет құлаған екен. Төрт мәрте ауыр жарақат алса да, есін жиысымен ұрыс даласына қайта оралып отырған. Кеңес Одағының батыры атағын алған Марина Чечнева өзі Хиуаздың шеберлігі жайлы былай деп жазған еді: Хиуаз Доспанова ұшағын нысанаға ылғи да дәл апаратын және өз аэродромына дәл сондай дәлдікпен қайта оралатын. Иә, мықты қарумен қаруланған фашистерді қынадай қыру үшін де асқан батылдық мен жүректің батырлығы керек те. Әрине, қыз баласы үшін бұл өте ауыр. Қан майданда жаумен алысып, Отан үшін от кешкен қазақ қызы талай мәрте өлім аузынан аман қалғанының өзі неге тұрады. Бірде жау шебін талқандау үшін кезекті әскери тапсырманы орындау кезінде Хиуаз мінген ұшақ бір мая шөпке соғылады. Абырой болғанда, ұшақтағы бомба жарылмай қалады. Алайда қазақ қызының миы шайқалып, аяғы жараланып, бір ай госпитальда жатады. Емделіп шыққан соң, қызметіне қайта кіріседі.

1943 жылдың көктемінде Хиуаз Доспанова тағы да өліммен бетпе-бет келеді. Ұшқыш қыздардың алдына Кубаньды жаудан азат ету міндеті қойылады. Хиуаз Доспанова мен Юлия Пашкова кезекті тапсырманы орындап, аэродромға қайтып келе жатқанда, Макогон мен Свистунова басқарған ұшақпен соқтығысып қалады. Үш қыз мерт болады, ал Хиуаз қауіпсіздік белдігін тақпағанының арқасында аман қалған. «Бізді қыздар тауып алды. Мен ұшақ кабинасынан сыртқа ұшып кетіпмін», - дейді бір сұхбатында сол бір оқиғаны есіне алып [2].

Басында қаруластары Хиуазды да өліп қалған шығар деп ойлайды, бірақ кірпігі қимылдап жатқанын көріп, госпитальге апарып емдеген. Дәрігерлер Хиуаздың тұла бойын түгел гипстеп тастайды, аяқтарының сүйектерін сындырып, түзу біту үшін қайта салады. Жарты жыл госпитальда жатқан ол күздің аяғында полкке қайтып оралады. Осыдан кейін ұшқыш қызды майдандастары ұшаққа көтеріп әкеліп отырғызатын болған. Ұшаққа мініп-түсуі қиын болғандықтан, қыздарға салмақ салмау үшін талай мәрте кабинада түнеп те жүріпті. Алайда кейін денсаулығына байланысты оған әуеге көтерілуге тыйым салынады. Осындайда Хиуаз апамыздың мына бір сұхбаты еске түседі: «Соғыстың

қиындығын айтып тауысу мүмкін емес. Ойласам, түнімен кірпік ілмеймін, жаным түршігеді, ешкімге тілемеймін» [2].

Хиуаз бен оның ұшқыш құрбыларын немістер «Түнгі мыстандар» деп атап, олардың әуеден бағыттаған соққысын үрейлене күтіп, талай таңды көз шырымын алмастан қарсы алады. Тіпті Гитлердің өзі әрбір атып түсірілген әйел ұшқыштар экипажы үшін әрбір солдаттына темір крест беріп, аз күнге үйіне демалысқа жіберуге уәде берген деген әңгімелер сол кезде желдей ескен. «Түнгі мыстандар» жау шебіне жақындаған кезде, ұшу биіктігін төмендетіп, жауды үстінен бомбалайды. Әр ұшақта екі қыздан бір сағатта 120 шақырымды бағындыруы тиіс. Әрбір қыз бір түнде 5-10 рет жау тылына шабылдауға міндетті болған. «Біз түнде ұшатын болғандықтан, жау шебіне жақын орналасатынбыз. Біздің полктің өз қағидасы болды: ешқашан да әйел екенінді ұмытпа, ұшағыңды күтіп қара дегендей. Кейде тапсырманы орындап жатқанда, бізге қарсы оқ атылатын. Сондай кездері қыз баламын ғой, фашистерге тұтқынға түскеннен гөрі, ұшақпен жерге құлап, өртенгенім дұрыс еді деген ойлар келетін», - деген еді сұхбаттарының бірінде Хиуаз Доспанова [3].

Даланы түн қараңғылығы жайлаған кез. Алдымен жарық бергіш бомба тастапты. Себебі жау әскері мен техникасының қай жерде орналасқанын анықтап алу қажет болған. Сол сәтте төңірек жап-жарық болып кетеді. Звено командирі Е. Пескова мен Х. Доспанова бұйрық түсісімен жаудың атыс ұясын бомбалай бастайды. Қашанда сақ отыратын жау әскері есін жинап та үлгермепті. Неше мәрте бомбалап, даланың астаң-кестеңі шығып жатқанда ұшқыш қыздар аққан жұлдыздай көзден ғайып болады. Алғашқы әскери тапсырманы осылай сәтті орындаған қос қыз жан-жақтан қаумалап алған майдандастарының қошеметіне емес, өздерінің осындай маңызды іске дайын екенін сезініп, қуанғанды. Қаламгер Сара Латиева Хиуаз Доспановадан көзі тірісінде сұхбат алып, мынадай жазба қалдырады: «Баяғыда пионер, комсомолдың бар кезінде «Сіз соғыс ардагерісіз ғой, көмектесейік деп келдік, қандай көмегіміз қажет?» - деп жастар келіп жүретін. «Мүгедек дегенмен өзімді-өзім қарай аламын, шаруамды да атқарамын, соңыра күшім келмейтін заманда келіп көмектесесіңдер», - дейтінмін. Қазір олар да жоқ, менің де қолымнан ештеңе келмейді. Шал ана жақта, мен мында. Өзім жүріп-тұра алмаймын. Балам бар, құдайға шүкір, оған ешкімді теңгермеймін. Балам жаным сол, оны тірі жанмен – салыстырмаймын, сүйенерім де сол, қызығым да сол. Мұғалім ғой, ертеңнен кешке дейін тыным жоқ. Бір немерем бар. Ағайын - туған бар, бәрі де жастар, ішіндегі ең кәрісі мен. Майдың 15-не 86-ға толамын. Жалғыз інім бар туған, ел жақта, жақында келіп кетті. Мен телевизор

қарай алмаймын, бір көзім көреді ғой, экранның жыбырлап тұрғанынан басым ауырады. Газеттердің ірі әріптермен жазғандарын ғана оқимын (қырсық қылғанда біздің газеттер барған сайын әріпті ұсақтатып барады ғой).

Менің хабарласып, араласқаным Талғат Бигелдинов, Бауыржан Момышұлы, Сағынғали Сейітов, Мәлік Ғабдуллин, Жұбан Молдағалиев. Осы елдің ортан қолдай азаматтары ғой! Бауыржан Момышұлы елім деген, намыс деген азамат қой. Мәлік Ғабдуллин қандай еді? Сыпайы, білімді. Осы күнге дейін таң қаламын, мен бір шаруамен базарға ма, дәрігерге ме шығатын болсам ылғи алдымнан кездеседі. Ол кезде мына Комсомол (қазіргі Төле би) көшесіне шығатын арқа болушы еді. Содан шығып автобуска отырамын. «Амансыз ба, қайда барасыз? Жақсы, біздің де бағытымыз екен» деп бірге жүреді. Әңгімелесіп барып, қайтамыз. Үйге дейін шығарып салады. Арасында сен бізге керексің, сен жалғызсың ғой, сондықтан қымбатсың, әйелсің үй-ішінің жағдайын жақсы білесің ғой, кейінгі сіңлілеріңе, жастарға керексің деп қояды. Әйтеуір жалғыз жүргізбейді. «Халіңіз қалай, бізден көмек керек пе, бізді ағай жіберді?» - деп бір балалар сәлем беріп тұратын. Ағай дегенің кім десем, Бауыржан Момышұлы» - дейді [4].

Хиуаз Доспанованың ерлігі Кеңес Одағының батыры атағын алуға лайық болғанымен, одақ бұл атақты қазақтың ұшқыш қызына қимады. Халық жазушысы, соғыс ардагері Әзілхан Нұршайықовтың Хиуаз туралы жазбасында «Ұлы Отан соғысында Талғат Бигелдинов жау тылына - 305, Леонид Беда-211, Сергей Луганский 390 рет ұшып, жауынгерлік тапсырманы орындап, үшеуі де екі мәрте Кеңес Одағының батыры атағына ие болды. Олар қуаты күшті ұшақтарды басқарды. Жер бауырлап ұшатын ПО-2 ұшағының жау ұшағымен шайқасар қуаты жоқ...» - деп жаза келе, Хиуаз Доспанова кішене ғана фанера ұшақпен 300-ден астам рет әуеге көтеріліп, жауға ойсырата соққы бергенін айтып, қанатты қыздың ерлігі соғыс жылдарында бағаланбаса да, бейбіт өмірде бағалануы тиіс деп өз ойын ашық жазған еді. Кеңес одағы қанатты қыздың көзсіз ерлігін әділ бағаламағаны рас. Соғыс ардагері, профессор Қанапия Ахмет бір сұхбатында былай деген еді: «Хиуаз менімен кездескен кезде айтатын еді: егер де мен соғыста өліп қалсам, мені де көбірек білетін еді. Менің айыбым – тірі қалғаным дейтін».

Қазақтың тұңғыш әйел ұшқышы Хиуаз Доспанова 2008 жылдың 20 мамырында 86 жасында дүниеден озды. Бүгінде батыр апамыздың туған жері Атырау қаласында Хиуаз Доспановаға арналған ескерткіш бар. Атыраудағы спорт сарайына, Алматы қаласында өзі тұрған көшеге аты аңызға айналған ұшқыштың есімі берілді. Бұған қоса, «ЭйрАстана» әуе компаниясы Embraer 190 ұшағына Хиуаз есімін берді.

Қорыта келгенде, қанатты апамыздың есімі, ерлік істері ұмытылмақ емес. Мұны өскелең ұрпаққа жеткізу, дәріптеу ол біздің басты парызымыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәжитов Ғ. Қазақтың қанатты қызы жерлесіміз, «Халық қаһарманы» Хиуаз Доспанова туралы фильмнің тұсаукесері болды // Атырау.- 2006. - 28 қараша. - 1, 3 б.
2. Мұқашев Қ. Қазақтың ұшқыш қызына ескерткіш орнатылды.
3. Омарова Д. Қазақтың қанатты қызы - Хиуаз Доспанова.
4. Тастемірова, Р. Қазақтың қанатты қызы Хиуаз Доспановамен жүздесу.

ӨӘЖ: 93 (94)

¹ Э. Г. Шуматов, ² Е. Қ. Айткен

¹ ҚР ТЖМ Мәлік Ғабдуллин ат. Азаматтық қорғау академиясы

² Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті

БӨКЕНБАЙ БАТЫР ҚАРАҰЛЫНЫҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

XVIII ғасырда батырлардың тарих сахнасына шығуы және батырлар институтының дамыған кезі. Қазақ-жоңғар соғысының өршуі батырларды жеке таптық элита ретінде қалыптасуына ықпал етіп, батырлар енді жай ғана жеке әскери құрам басшысына ғана болмай, сыртқы саясатта дипломат және елші қызметінде атқарғаны туралы белгілі. XVIII ғасырда батырлардың жеке ықпалының өсуі, оларды даланың шын билеушілеріне айналдырды. Хан болып көтерілген тұлғалардың өзі де, тәуелсіз билеуші болмай батырлардың пікірімен санасуға мәжбүр болғандығы белгілі. Егер Қабанбай батыр Абылай хан заманында қазақ-қытай дипломатиясын дамытушы тұлға болса, Есет пен Бөкенбай батыр Әбілқайырдың орыс-қазақ дипломатиясына елеулі үлес қосқаны белгілі. Қазақ тарихында белгілі болатын 3 бірдей Бөкенбай бар. Олардың аттары Бөкенбай, Бөгенбай, Бүгенбай секілді бірнеше нұсқада жеткен. Алғашқы Бөгенбай Ақшаұлы Қанжығалы руынан шығып, Қанжығалы қарт Бөгенбай деп атанса, орта жүздің арғын-шақшақ руынан шыққан Бөгенбай Байқұртқаұлы Абылай ханның серігі болды [1]. Деректерде айтылған, үшінші батыр бұл кіші жүздің

батыры Табын Бөкенбай Қараұлы. Бұл тұлғаларды бір-бірінен ажыратып Табын Бөкенбай Қараұлыны жеке тұлға ретінде қарастыру осы мақаланың басты мақсаты болып табылады. Өкінішке орай, біздің заманымызға дейін бұл батырлардың бейнелері бір тұлғаға бірігіп, олардың жасаған істері тек бір тұлғаға Қанжығалы қарт Бөгенбаймен байланыстырған.

Бөкенбай батыр Қараұлы XVII ғасырдың соңғы ширегінде жетіру бірлестігінің табын руында дүниеге келген. XVIII ғасырдың 20 жылдарына дейін Арал маңында көшіп жүрді. Жас кезінен бастап жоңғарлармен соғысқа араласып, аз уақыт ішінде 4 бауырын жоғалтты. Жас кезінде шайқас барысында көрсеткен ерлік үшін ру ақсақалдарынан «батыр» атағын ие болды. 1710 жылы Арал маңындағы Қаракұмда өткен құрылтайға қатысып, қазақ қосындарының ірі жасағын басқарды. 1730 жылға дейін Әбілқайыр ханмен бірге жоңғар қосындарымен соғысып, Әбілқайыр, Сәмеке хандардың жанындағы әскери компанияға қатысты. Кіші жүздегі ең ықпалды батырлардың бірі, XVIII ғасырдың 30 жылдарына қарай үлкен саяси және әскери ықпалға ие болған тұлға [2].

1730 жылдың көктемінде Аңырақай шайқасындағы жеңіс қазақ жасақтарының рухын көтерді, дегенмен де Түркістанда аға хан ретінде отырған Болаттың өлімі оқиғаны өзгертті. Аға хан атағына үміттенген Сәмеке, Әбілмәмбет, Әбілқайырдың арасында араздық пен бәсекелестіктің күшеюі дала ақсүйектерінің бірлігін қайта әлсіретті. Оның басты себебі: Тәуке ханның ұрпағы болатын Әбілмәмбетті аға хан ретінде сайланды. Хан сайлауында жеңіліс, Әбілқайырды өзінің ордасына қайтып, Ресеймен жақындасуға итермеледі. Бөкенбай батыр Әбілқайыр хан секілді орталықтандырылған хандық билікті жақтаушысы болғандықтан, хан іске асырған айлада өз көмегін көрсеткен болатын. 1731 жылдың 5 қазан күні орыс елшісі А.И. Тевкелев Майтөбеде Әбілқайыр бастаған дала ақсүйектермен кездесті. Құрылтай барысында ханның бодандық қабылдау туралы хат жазғандығы белгілі болды. Жағдайды өз жағына шешу мақсатында Тевкелев А. И. және Әбілқайыр хан қашуға мәжбүр болды. 7 қазан күні Тевкелев А. И. өзінің шатырына жағдайды талқылау үшін башқұрт старшындары Алдарбай Исикеев, Таймаса Шайимов, батыр Кесеміш Бекқожиин, Оразай Ободанов, Кидрас Мулакаевті шақырды. Башқұрт старшындары кіші жүздегі Әбілқайыр ханнан кейін ең құдыретті адам Табын Бөкенбай батыр және оның күйеу баласы Есет-батыр мен інісі Құдайназар мырза екендігін жеткізді. Бөкенбай батырмен байланысты орнату үшін А. И. Тевкелев сол кісімен достық қарым-қатынаста болған Таймас Шайимов арқылы байланысқа шықты. Таймас Шайимовтың

арқасында А. И. Тевкелев пен Әбілқайыр хан Бөкенбаймен кездесу алды. Бөкенбай батыр Әбілқайыр ханмен кездесу барысында оған және орыс елшісіне көмек беруді уәделенді. Бөкенбай батырдың ұсынысымен, А. И. Тевкелев дала ақсүйектеріне жататын батыр, би, сұлтандарға бұлғын ішік, қылыш және т.б. сый-сияпаттар берілді [3].

10 қазан 1731 жылы Кіші жүз ақсүйектерінің құрылтай өтіп, бұл құрылтайда А. И. Тевкелев пен Әбілқайыр ханды саяси қыспаққа алды. А. И. Тевкелев ру старшындарына орыс патшайымының бұйрығымен және Әбілқайырдың сұрауымен кіші жүзді бодандыққа қабылдау туралы келгендігін жариялады. Старшындар ханға жабылып, оның далалық заңдарға сәйкес, өзінің хандық билігін асыра пайдаланғандығын айтты. Текті старшын әрі батыр болған Бөкенбай кіші жүзде ықпалды болған соң, құрылтайды келесі сөзді айтты: «Әбілқайыр ханмен орыс бодандығын қабылдаймын және осыған ант беремін». Осы сөзден кейін оны Әбілқайыр хан, Есет батыр, Құдайназар мырза және 27 старшын бодандық қабылдауда ант берді. Осылайша Бөкенбай батыр Әбілқайыр ханнан мықтырақ әрі беделдігі бойынша күштірек болғандығын дәлелдеп отыр. Демек, орыс-қазақ қатынастарының дамуында шешуші рөлді Әбілқайыр хан емес, Бөкенбай батыр ойнағанын білуге болады [4].

Орынбор өлкесіндегі әкімшілік қызметті қалыптастыру барысында А.И.Тевкелев Әбілқайыр хан және оның әйелі Бопай-ханым, Батыр, Нияз, Барақ сұлтандармен және табын Бөкенбай, Есет, Құдайназар батырлармен тығыз қарым-қатынаста болды. Бөкенбай батырдың ықпалы 1732 жылғы Гарбердің Хиуалық сауда керуеніне шабуыл жасалудың кезінде байқалды. Бөкенбайдың кеңесі бойынша Гарбер және оның адамдары тек өзіне тиесілі тауарды ғана талап етті. Бөкенбай батыр мен Тевкелевтің достық қарым-қатынаста болуын келесі мәлімет арқылы білеміз. Бөкенбай батыр қалмақ тайшысы Дорджи Назаровпен жақсы қатынаста болып, барымташылықпен бара жатқан қазақтар туралы алдын-ала ескертті. Дорджи Назаровтың ұйымдастырған бүлікте Бөкенбайдың қатысы болмағанын айтып оны қорғаштайды. Бөкенбай батыр А. И. Тевкелевтің қазақ даласында болу уақыты кезінде оның өміріне қол сұқпаушылықты ұйымдастырып, оны өзінің қорғауына алды. Ресей елшісі А.И. Тевкелев тіпті 1732 жылы шілде айында Бөкенбай батырдың баласының шілдеханасында болғаны туралы, сол тұста батыр 65 жаста екені жайлы нақты деректерді өзінің күнделігінде береді. Бұл деректі алға тартқан зерттеушілер (Ж. Қарылғашов, С. Әлиев, Т. Тәшен) батырды 1667 жылы туған дейді [5]. Бөкенбай Қараұлы жай ғана ықпалды батыр ғана емес, сонымен бірге табын руының старшыны кіші жүздегі ықпалды тұлға болғаны белгілі. Татар

мырзасы әрі патша елшісі А. И. Тевкелевпен достық қарым-қатынасты дамытудың арқасында қазақ-қалмақ, орыс-қазақ қатынастарының дамуында үлкен дипломатиялық үлес қосқан еді. Кіші жүз батыры Табын Бөкенбай Қараұлы 1742 жылы түрікмендермен болған бір шайқаста 75 жасында қаза болады. Деректерде Бөкенбайдың 500 сарбазбен түрікмендерге жорыққа барғаны, алайда бұл туралы алдынала біліп, көп әскермен дайындалып отырған олардың қазақтарды түгелдей қырып жібергендігі айтылады [6].

Осылайша қазақтардың жетекші саясаткерлерінің қатарында тұрған Табын Бөкенбай тек батыр ғана емес сонымен бірге ірі саяси қайраткер болғандығы және орыс бодандығының қазақ даласына таратушының болғандығын білуге болады. Осылайша Қанжығалы Бөгенбай батырдың мойнына қателікпен ілінген бұл істерді тағы бір Бөкенбайдың атқарғаны туралы ақпарат ашылды. Ескеретін жағдай Қанжығалы Бөгенбай Табын Бөкенбайдан біраз жылдарға кіші болды. Қанжығалы Бөгенбай өзінің ерліктерімен Абылай ханның заманында даңқы шығып, дәл осы сұлтанның кейінірек ханның айнымас серігі болғандығы барша қауымға белгілі болу керек.

Әдебиеттер тізімі

1. АВПР, ф. 122, 1748 г., д. 3, лл. 132-139 об. Копия
2. История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. Том III. Журналы и служебные записки дипломата А.И. Тевкелева по истории и этнографии Казахстана (1731-1759 гг.). – Алматы: Дайк-пресс, 2005.
3. АВПР, ф. 122, д. 1, лл. 141-143 об. С тайнописи. // В. Лебедев. Из истории сношений казахов с царской Россией в XVIII в. Красный архив». 1936, том 5 (78). – С. 205-208.
4. АВПРИ. Ф. 122/1. 1733 г. Д. 1. Л. 8-37 об. Подлинник; ЦГА РК. Ф. 544. Оп. 1 б. Д. 305. Л. 1-260. Ксерокопия с оригинала. Оpubл.: КРО-1. Док. № 33. – С. 48-86 (неполный текст).
5. «Сыр бойы» газеті. 7 желтоқсан. 2010 ж.
6. История Казахстана в русских источниках. 4-том. А., 2007. – 33 с.; Казахско-русские отношения... 205 с.

**3 секция. МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘСКЕРИ ҚАУІПСІЗДІГІН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН
БОЛАШАҚҚА КӨЗҚАРАС**

UDC 35 (351/354)

M. Yerdenov
Shokan Ualikhanov Kokshetau State University

**ACTUAL PROBLEMS OF ENSURING STATE MILITARY
SECURITY: A LOOK INTO THE FUTURE**

Since each country is obliged to ensure its security in the name of prosperous development, after gaining sovereignty, Kazakhstan approved and began to pursue its own national security policy. As a result of geopolitical changes in the modern world, the concept of "security" has also changed, becoming more complex and multifaceted. So, if in the 90s of the last century security was understood as the actual state of protection of the state from possible threats, it was most often regulated by the use of armed forces to resolve conflicts and threats. At present, the development of new military science, technology and international legislation makes it possible to resolve the most acute world conflicts by political rather than military methods.

Thus, the category of national security has become a kind of symbiosis of economic, political, military and other security elements depending on the state, its problems and national security interests. Kazakhstan also did not stand aside, and also developed both a national security system and a legal framework governing the process of implementing the country's national security policy [1]. In Kazakhstani legislation, national security is defined as "the state of protection of the country's national interests from real and potential threats."

In the process of analyzing the content of the concept of national security, two main legal foundations of security can be distinguished - these are national interests and real or potential threats to the state. But the mere presence of interests and threats is not enough to build a national security system. The presence of the third element is necessary - this is the hierarchy of interests and threats of the state. This building security element was originally used in the United States. Thus, in the 1950s, the United States ranked the Soviet Union and China among the aggressors, since these

countries had nuclear weapons capable of destroying all life around the world. And as a country's nuclear weapons weaken, at the same time, the hierarchy in the category of US national threats shrinks. But for the hierarchy, interests and threats play a major role, because without real and potential threats, it would be impossible to apply the hierarchy [2].

The state legal mechanism for ensuring national security includes:

1. The President of the Republic of Kazakhstan as a senior official, the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the Government of the Republic of Kazakhstan, the courts of the Republic of Kazakhstan, the Security Council. Thus, the most important powers of the President of the Republic of Kazakhstan are to ensure coordinated actions of all branches of state power in the field of protecting the national interests of the country, issuing acts to ensure national security; formation of the Security Council, definition of its tasks and powers, approval of the Concept of National Security of the Republic of Kazakhstan.

Among the most important powers of the Parliament of the Republic of Kazakhstan in matters of national security are the adoption of laws on national security, resolution of issues of war and peace; adoption, at the suggestion of the President of the Republic of Kazakhstan, a decision on the use of the Armed Forces of the Republic to fulfill international obligations in support of peace and security;

2. Armed forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan;

3. Bodies of national security, internal affairs, foreign intelligence, military and tax police, the Security Service of the President of the Republic of Kazakhstan, tax and customs services, emergency services.

An important link in the general system of ensuring the national security of the Republic of Kazakhstan is the Security Council, created in the early 1990 s, which is an advisory body under the President of the Republic of Kazakhstan. Its organization and order of activity is determined by the head of state.

The main goal of ensuring national security is the safety of citizens. Based on this, while ensuring the national security of all bodies involved in this system, it is important to respect the guarantees of the rights and freedoms of citizens. The most important guarantees of rights and freedoms are enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law on National Security and other regulatory legal acts. While ensuring national security, human and civil rights and freedoms can be limited only by law and only to the extent necessary to protect the constitutional order, protect public order, human rights and freedoms, health and morality of the population; at the same time, citizens and organizations, in accordance with the procedure

established by law, have the right to receive explanations from subjects of national security regarding the restriction of rights and freedoms; officials who have exceeded their powers to ensure national security are liable as prescribed by law. It was also established that citizens and organizations that provide assistance in ensuring national security are guaranteed state support, including their legal protection in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

To ensure the national security of the Republic of Kazakhstan, it is important to carry out a whole range of measures in advance, including: forecasting and identifying threats to national security; development and implementation of a set of operational and long-term measures to prevent and neutralize threats to national security; creation and readiness of forces to ensure national security; participation in ensuring general and regional security in accordance with international treaties of the Republic of Kazakhstan.

The entire historical experience of the development of human civilization testifies to the fact that the security of its nation and the preservation of statehood are the starting point of all the necessary conditions under which the progressive and steady growth of a state takes place. This is the first strategic priority for the development of Kazakhstan until 2030.

The second component of the strategy is strengthening ties with major democracies, including the United States. Creation of an independent and prosperous Kazakhstan in their national interests.

Thirdly, the assistance and assistance of international institutions and forums, such as the UN, the World Bank, the Asian-European and Islamic Development Bank, will be used all over the world, providing Kazakhstan with support from the international community.

The fourth element of the strategy is the development of rich natural resources, which can become a reliable basis for protecting the national sovereignty and territorial integrity of the country.

When our collective security is ensured, each person earns significantly more than when only his personal interests are satisfied, and the security of society is on the verge of risk.

The best weapon to ensure the protection of national interests and the parity of forces in the short and long term should be the policy of integration, first of all, the strengthening and development of the Central Asian Union between Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, and not interference in the affairs of other countries, the prevalence of acts of consent, and not confrontation [3].

In the field of ensuring the national security of the country, a strategy has been developed and a military doctrine has been approved. The military

doctrine of the Republic of Kazakhstan is a system of basic views on ensuring the military security of the state, preventing wars and armed conflicts, military construction, as well as using the armed forces, other troops and military formations for this purpose. to protect national interests and fulfill international obligations of the Republic of Kazakhstan. This document became a turning point in the Russian army. The main reasons for the adoption of the doctrine were the imperfection of the earlier adopted doctrine of 1993, taking into account new geopolitical changes, as a result of which it lost its effectiveness in ensuring the national security of the country.

It should be noted that the first doctrine of 1993 has played a positive role in ensuring security since Kazakhstan gained its sovereignty. This doctrine was aimed, in particular, at the formation of a military system for ensuring national security; Thanks to this doctrine, the country's armed forces were created and military-political security in Kazakhstan was ensured just at the time of the formation and formation of Kazakhstan as a sovereign state. All this required the adoption of appropriate measures by the leadership of Kazakhstan. It was necessary to change the basic settings since the days of the USSR, when the army was preparing for large-scale wars, but now local conflicts pose a great danger. The rest of the settings had to be changed. And now, in the modern doctrine, they correlate with the tasks facing the armed forces of Kazakhstan.

It was necessary to bring and adapt to new market conditions and the military organization of the state. The previous doctrine appeared in a transitional period, when the new economic conditions of government had not yet formed, which led to the financial instability of the army.

The strategy helped to fully expand and structure both the system and the concept of national security. Until now, very little attention has been paid to all of the above types of security, with the exception of military and political security. In developing the strategy, the experience of foreign countries was used in the field of construction and strategic planning (forecasting), identification and assessment of the potential of threats to national security. It is assumed that during the period of the strategy, all the main problems and tasks outlined in the strategy will be solved, which will ensure real stability in the national security system. An important aspect of the strategy is that it highlights the most serious threats to our security.

Therefore, it is necessary to prevent these manifestations that threaten the security of the parties by pursuing a security policy both by joint efforts and by the state's own forces. That is why this problem is today in many countries as one of the first tasks of ensuring national security. As noted above, the strategy identifies six areas of national security [2].

Speaking about ensuring military security, the very concept of military security must be considered in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. Military security means the state of protection of the Republic of Kazakhstan from real and potential threats and encroachments of a military nature on the independence and territorial integrity of the country. Thus, the main goal of ensuring the military security of the Republic of Kazakhstan is to protect the sovereignty and territorial integrity of the country, economy, state institutions, citizens from military claims from other countries, as well as to prevent aggression and create favorable conditions for the development of the Republic of Kazakhstan [4].

As for the regulations for ensuring military security, several conceptual documents have been developed: the doctrine and strategy of national security. According to these documents, Kazakhstan ensures its security with all the forces at its disposal, relying on the military organization of the state. The main tasks for ensuring national security are, first of all:

1. Improving the mechanism for the formation and implementation of a unified state policy in the field of military security;

2. Maintaining defense capability at a level adequate to the most probable military threats and corresponding to the country's economic capabilities; comprehensive support and qualitative improvement of the Armed Forces, other troops and military formations in order to increase their readiness for concerted actions to prevent and suppress external and internal threats; identification and suppression of attempts at provocations and encroachments on sovereignty, territorial integrity military and other vital interests of the Republic of Kazakhstan;

3. Comprehensive preparation of state bodies, organizations and the population of the country for solving problems of ensuring security, for participating in civil and territorial defense;

4. Ensuring the mobilization readiness of the economy.

Collectively, this undermines military security. As already noted, the crisis of low defense capability is a consequence of the country's economic difficulties. This problem usually destroys the foundations of not only the organization of the armed forces, but also affects the entire spectrum of relations in the state, in connection with which economic stability in the state depends on the economic security of the state [5].

In order to ensure economic security and protect the national interests of the Republic of Kazakhstan, including the preservation and strengthening of industrial potential, the state, in accordance with the guarantees provided to foreign investors, exercises control over the condition and use of areas of the territory. The Republic of Kazakhstan economy of Kazakhstan, which are controlled or owned by foreign organizations with foreign participation. In

addition, the requirements for ensuring national security should be taken into account when concluding contracts for the use of strategic resources of the Republic of Kazakhstan, implementing these contracts and monitoring their implementation.

Based on the example of the facts, we can conclude that today for Kazakhstan the problems of external security are becoming more and more urgent and fundamental, taking first places in the category of problems of national security. But taking into account the current legislation, as well as measures to organize bodies to combat terrorism and extremism, Kazakhstan has a real chance to reduce potential threats [6].

In the field of international cooperation in the fight against terrorism and extremism, Kazakhstan has ratified the "Shanghai Convention on the Fight against Terrorism, Extremism and Separatism," and a system has been created in the country to counter possible terrorist acts.

Environmental safety is now becoming one of the main strategic components (directions) of national security and the most important aspect of state priorities, since the environment is, first of all, a mirror of the health of our people, given such dangerous problems for environmental safety [7].

It can be concluded that with the further development of such an ecological crisis, in a few years there will be no healthy population in Kazakhstan. Within the framework of this problem, the state has set a number of priority tasks to restore the country's ecological balance.

A number of normative legal acts have been created to regulate the ecological state of the country. One of such acts was the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 1996 "On the concept of the country's environmental safety." According to this concept, the tasks of ecological safety include adequate consideration of the peculiarities of the ecological state of the country and ensuring the advanced development of scientific research on the most important problems of ecological safety and rational use of natural resources. Also, effective interaction with relevant business entities and public associations is carried out in order to ensure environmental safety and environmental protection.

To ensure information security in the context of global informatization of society, Kazakhstan adopted the Law "On State Secrets". This Law defines the legal framework and a unified system for protecting state secrets in the interests of ensuring the national security of the Republic of Kazakhstan, regulates public relations arising in connection with the classification of information as state secrets, their classification, destruction, protection. and declassification. The Concept of Information Security and the State Program for Ensuring Information Security were also adopted. But since the most pressing problem for Kazakhstan is the growing gap between the information

development of Kazakhstan and a number of other countries, the state is bridging this gap by changing the legal framework and improving the investment situation in the country [8].

Thus, from the above, we can conclude that when developing a national security policy, the state is primarily obliged to take into account both potential and real threats, the solution of which should not violate the interests of the source. The power itself is people. And in order to guarantee the interests of society, we need our own independent democracy with a developed economy, the path to which must be independent.

References

1. The Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" dated June 26, 1998 No. 233-1. – Almaty: Daneker, 2004.
2. Problems of the Far East, No. 1, 1999.
3. Izvestia, April 25, 1997.
4. Kazakhstanskaya Pravda, July 3, 1998.
5. Search. Humanities Series.No.3, 2001.
6. Nazarkulova L.T. Problems of ensuring security and sustainable development of the statehood of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Parity, 2004.
7. Law enforcement agencies. The textbook is in 2 parts. – Almaty: Zhety Jargy, 2000.
8. Program of Cooperation between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China for 2003-2008 (Astana, June 3, 2003)

УДК 004.3

А. С. Лян

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

КИБЕРУГРОЗЫ В УСЛОВИЯХ УДАЛЕННОГО РЕЖИМА РАБОТЫ

По мере того, как организации готовятся к тому, как будет выглядеть жизнь в пост-пандемическом мире, одна из многих проблем, которые им придется решать, – это ИТ-безопасность для работников, работающих в удаленном режиме. Удаленная работа связана с

множеством опасностей, поскольку сотрудники полагаются на свои домашние сети, а иногда и на свои собственные устройства для выполнения задач. И если у сотрудников, работающих удаленно, не имеется технических навыков, то при возникновении каких-либо технических проблем, оказать помощь в решении этих проблем будет затруднительно [1]. Согласно отчету, об исследовании рынка интеллектуальных технологий Velocity за 2021 год, 70 % удаленных сотрудников заявили, что у них возникли проблемы с ИТ во время пандемии, а 54 % пришлось ждать до трех часов, пока проблема не будет решена [2]. Тем не менее, хорошо это или плохо, удаленная работа никуда не денется, а ее преимущества слишком привлекательны. Как показал опрос Gartner, 47 % организаций предоставят сотрудникам возможность работать удаленно на постоянной основе после завершения пандемии, а 82 % заявили, что сотрудники могут работать из дома как минимум один день в неделю [3].

Работа в сети увеличивает риски кибербезопасности.

Без средств защиты, которые предоставляют нам офисные системы - таких как брандмауэры и IP-адреса, занесенные в черный список, мы гораздо более уязвимы для кибератак. Самый очевидный риск заключается в том, что большинство наших задач выполняется в Интернете. В конце концов, если что-то есть в Интернете, то всегда есть вероятность того, что киберпреступник сможет использовать это для кибератаки [4]. Облачные документы, электронные письма и вложения, клиенты для обмена мгновенными сообщениями и сторонние сервисы – все это уязвимо, а при таком большом объеме информации, передаваемой в цифровом формате, значительно расширилась область для возможной атаки киберпреступника.

Между тем, согласно отчету, CISO Benchmark Report 2020, организациям сложно отслеживать использование телефонов и других мобильных устройств удаленными сотрудниками. Многие сотрудники используют свои личные устройства для двухфакторной аутентификации, и у них вполне могут быть версии мобильных приложений для клиентов обмена мгновенными сообщениями, такие как Teams и Zoom. Эти размытые границы между личной и профессиональной жизнью увеличивают риск попадания конфиденциальной информации в небезопасную среду. Действительно, согласно отчету CISCO, 52% респондентов заявили, что мобильные устройства представляют собой серьезную проблему, когда речь идет о кибербезопасности [5]. Еще одна угроза, с которой сталкиваются удаленные сотрудники, – это возможность рассылки фишинговых писем злоумышленниками. Это мошенничество, предназначенное для

того, чтобы обманом заставить людей передать ваши данные или загрузить вредоносное вложение, содержащее кейлоггер. Для того, чтобы защититься от данных рисков, всю работу, где это возможно, следует выполнять на корпоративном ноутбуке с соблюдением мер безопасности удаленного доступа. Необходимо использовать, по крайней мере, двухфакторную аутентификацию, которая снизит риск получения доступа к учетной записи сотрудника злоумышленником. Наличие необходимых инструментов для защиты, таких как антивирусное программное обеспечение или другие современные приложения, обеспечит защиту от потенциальных рисков.

Накопленная усталость повышает количество ошибок.

Исследование, проведенное Обществом управления человеческими ресурсами, показало, что 35 % сотрудников сообщили, что чувствуют усталость или у них мало энергии при работе из дома [6]. Аналогичным образом, Отчет об исследовании рынка интеллектуальных технологий Velocity за 2021 год показал, что половина британских работников указали на отсутствие мотивации при работе удаленно. Это должно стать серьезной проблемой для организаций, потому что уставшие или немотивированные сотрудники склонны совершать небрежные ошибки - будь то качество их работы или неправильное решение, которое ставит под угрозу безопасность конфиденциальной информации. Два из факторов, способствующих этому, являются неотъемлемой частью удаленной работы. Во-первых, сотрудники с большей вероятностью будут отвлекаться. Особенно, если у них дома есть супруги или дети, но также отвлекающими факторами могут служить бытовые вопросы, к примеру, грязная посуда, стирка вещей и т.д. Отвлекаясь от работы, работники становятся менее внимательными к мелким деталям. В спешке, существует возможность отправить электронное письмо не тому человеку или отправление конфиденциального документа не в то место. Вторая проблема заключается в том, что, отвлекающие факторы, влияющие на удаленных сотрудников, влекут за собой увеличение времени, проведенного за работой. Бюроуправления национальной статистики, провело исследование, которое показало, что удаленные сотрудники работали в среднем на пять часов в неделю больше, чем те, кто работал в офисе. Скорее всего, это результат того, что удаленные работники либо чрезмерно компенсируют предоставленный им гибкий график работы, либо у них появляется желание потратить свободное время на решение рабочих вопросов. Ведь работая удаленно, нет необходимости ехать до рабочего места и возвращаться обратно домой. Работая из дома, можно работать допоздна, или на выходных. Но подобные переработки

повышают шансы совершить критические ошибки, которые могут испортить всю работу, сделанную за день. Независимо от того, над какой задачей вы работаете, вы должны уделять ей то внимание, которого она заслуживает - даже если для этого нужно выключить ноутбук в конце дня и вернуться к нему, только после отдыха, со свежей головой.

Контроль рисков.

Любая организация, в которой сотрудники работают из дома, должна создать политику удаленной работы для управления рисками. Она должна включать в себя руководство по безопасному хранению устройств, созданию и поддержанию надежных паролей, а также политику допустимых для посещения веб-сайтов, не связанных с работой. Организации также должны объяснить технические решения, которые они внедрили для защиты конфиденциальных данных, и то, что должны делать сотрудники для соблюдения этих требований. Например, мы рекомендуем применять двухфакторную аутентификацию к любой сторонней службе, которую вы используете. Во время локдаунов и прочих запретов данный вопрос стоит не так остро, но все же, политика удаленной работы также должна учитывать риски, связанные с тем, что сотрудники работают с конфиденциальной информацией в общественных местах. Например, когда бизнес возвращается в нормальное русло, сотрудники вполне могут использовать устройства компании в таких местах, как поезда и кафе, где могут скрываться киберпреступники, не привлекая к себе внимания. Инциденты с информационной безопасностью столь же вероятны, даже если нет злоумышленника. Ведь не редки случаи, когда сотрудники теряют ноутбук, USB-накопитель или документы.

Независимо от того, работают ли сотрудники в офисе, дома, в общественных местах или где-либо еще, необходимо контролировать риски, связанные с безопасностью.

Возможные риски при удаленной работе:

- Фишинговые атаки. Большинство вредоносных программ распространяются при помощи вложений либо ссылок в фишинговых письмах. Работа в удаленном режиме затрудняет своевременное обнаружение фишинговых атак.

- Использование личных девайсов для работы. Если сотрудники используют свои собственные устройства, то их настройка для защиты от потенциальных угроз будет затруднительной задачей, что может поставить под угрозу, к примеру, корпоративную сеть при следующем подключении к ней.

– Отсутствие средств технической защиты. Независимо от того, используют ли сотрудники свои собственные устройства или рабочие, им необходимо обеспечить их безопасность. Начиная от физического уровня, заканчивая поддержанием программного обеспечения (обновление антивирусного программного обеспечения и т.д.)

– Wi-Fi и удаленный доступ. При использовании сотрудниками общедоступных Wi-Fi или домашней сети для подключения к интернету, не всегда могут быть доступны используемые организацией функции безопасности для сетевой защиты.

– Пароли и аутентификация. Использование простых или часто используемых паролей, зачастую является слабым местом в безопасности, которым могут воспользоваться злоумышленники.

Список литературы

1. Жангисина Г. Д. Вычислительные системы и технологии. – М.: Эпиграф, 2016. – 235 с.

2. <https://www.velocity-smart.com/velocity-hub/blog/research-report-2021>

3. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-07-14-gartner-survey-reveals-82-percent-of-company-leaders-plan-to-allow-employees-to-work-remotely-some-of-the-time>

4. Зайцев А. П., Шелупанов А. А., Мещеряков Р. В. Технические средства и методы защиты информации - М.: ООО «Машиностроение», 2009. - 508 с.

5. <https://blogs.cisco.com/security/a-20-20-vision-for-cybersecurity>

6. https://shrm.org/hr-today/trends-and-forecasting/research-and-surveys/Documents/SHRM%20CV19%20Mental%20Health%20Research%20Presentation%20v1.pdf?_ga=2.10192565.168771826.1589296672-20404228.1588356218

*М. С. Мубарак, Ж. Даниярулы, Д. Ә. Түлкібай
Научно-исследовательская лаборатория
Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, г. Нур-Султан*

МОДЕЛИ И МОДЕЛИРОВАНИЕ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Каждое научное исследование, обладающее целью изучение природы, подразумевает формирование определенного образа исследуемого явления, свойства которого и вытекающие из них следствия, в том числе практические, позволяют экспериментальную проверку. Фактически постоянно речь идет о формировании определенной модели явления, вне зависимости от того формулируем мы свою задачу в этих определениях или нет. В науках, которые привыкли называть точными и к когорте которых примыкает все больше наук, ранее считавшихся гуманитарными, результат исследований формулируется на языке математики.

Основные итоги экспериментатора – итоги этих либо других измерений. Результаты измерений, как правило, представляем в виде определенных зависимостей. Следующий шаг состоит в попытке разъяснить данные зависимости. Для этого нужно понять, как проходит исследуемый процесс либо развивается исследуемое явление. К примеру, обладая зависимостью сосредоточения продуктов определенной взаимодействия с периода ее протекания, осуществляем предположения об механизме химического процесса, о последовательности его стадий, о воздействии на каждую из них наружных условий. Наши «догадки» дают возможность нам сформулировать физико-химическую модель изучаемого процесса. Данную модель можем изложить во варианте формул и других математических соотношений. Находясь сформулированными подобным образом, наши «догадки» преобразуются в математическую модель процесса. Теперь средства математики предоставляют нам вероятность проанализировать все возможные следствия, вытекающие из модели и сравнить их с экспериментом. Проверив функциональность модели в пределах, исследованных экспериментально условий, можем пойти дальше и прогнозировать то, что еще никак еще не наблюдалось экспериментально. Если модель работоспособна, она обладает прогностическими качествами и представляет собой действительный

шаг в познании исследуемого явления. Все вышеупомянутое имеется явный путь научного познания, и здесь лишь подчеркнуть, что данный путь целесообразно характеризовать на языке формирования и применения моделей. Мы сознательно отделили модель физико-химическую от математической модели. Математические модели, которые в наше время больше всего анализируются способами дискретной математики с помощью автоматизированных рабочих мест, приобрели крайне существенную независимость. Их подчас возможно анализировать как автономные. Возникла проблема скоординированного развития классического опыта и компьютерного моделирования.

На самом деле, для получения знаний в наше время недостаточно средств натурального эксперимента. Как бы ни была сформирована прецизионная оборудование исследований, способы натурального эксперимента не всеисильны. Их познавательное влияние ограничено. В первую очередь, это связано с тем, что измерения, как правило, никак не считаются непосредственными. Косвенные сведения, полученные из измерений, требует количественной обрабатывания и интерпретации. Однако данная работа может быть выполнена только лишь на основе математических моделей, которые должны адекватно отображать итоги эксперимента.

К сожалению, в настоящее время не имеется математических моделей, описывающих с нужной точностью все без исключения многообразие замечаемых в эксперименте явлений [1].

Моделирование – это способ научного исследования явлений, действий, предметов, приборов либо систем (обобщенно – объектов исследований), базирующийся на построении также исследовании моделей с целью получения новейших знаний, совершенствования характеристик предметов исследований либо управления ими.

Данное научный метод исследования, при котором изучается не сам объект познания, но его изображение в виде так называемой модели, но результат исследования переносится с модели на объект. Единственный способ познания, когда исследование того или иного объекта выполняется с помощью исследования другого объекта, в каком-то взаимоотношении подобного первому, с последующим переносом на первый объект результатов изучения второго. Данный второй объект и называют моделью первого. Подобным способом, моделирование есть процесс построения модели или исследование объектов познания на их моделях.

Термин «модель» (с латинского *modulus*) вступило в повседневный язык. Модель – мера, пример, норма. Именно таким

образом называем мысленный, знаковый или материальный образ оригинала, то есть модель – «заместитель» оригинала в познании либо в практике.

Присутствие в исследовании сложных явлений, действий, предметов не получается учитывать полную совокупность всех компонентов и связей, характеризующих их качества. Модель возможно вообразить, как материальный объект либо образ, который упрощенно отображает наиболее значительные качества объекта исследования.

Таким способом, каждая модель постоянно проще реального объекта и отображает лишь доля его наиболее существенных черт, ключевых компонентов и связей. По этой причине для одного объекта исследования существует множество различных моделей. Тип модели зависит от выбранной цели моделирования.

Моделирование подразумевает создание и исследование моделей действительно существующих предметов, явлений, объектов с целью:

- определения либо усовершенствования их характеристик;
- рационализации методов их построения;
- управления также моделирования.

При помощи модели возможно определять и характеризовать компоненты исследуемого объекта и взаимосвязь между ними, предоставлять сведения об управлении объекта и прогнозировать его формирование.

Модель в чем-то схематизирует действия реальности, отвлекает от каких-то определенных качеств, по этой причине она постоянно применима для описания только отдельных сторон конкретных явлений при конкретных обстоятельствах. Одно и то же педагогическое явление возможно представить с помощью некоторых моделей.

Как известно, модель имеется разработанная либо выбранная исследователем система, воспроизводящая значительные для данной цели познания стороны исследуемого объекта также в силу этого находящаяся с ним в таком взаимоотношении замещения и сходства, что изучение ее служит опосредованным способом получения знания о данном объекте [2].

По цели использования

Согласно цели применения модели классифицируются:

- общенаучный исследование, в котором осуществляется исследование модели с использованием различных средств получения сведений об объекте, возможности влияния на ход процесса, с целью получения новых данных о предмете либо явлении;

- комплексные испытания и производственный эксперимент, использующие натурное испытание физического предмета для получения значительной достоверности об его свойствах;
- оптимизационные, связанные с нахождением подходящих характеристик системы.

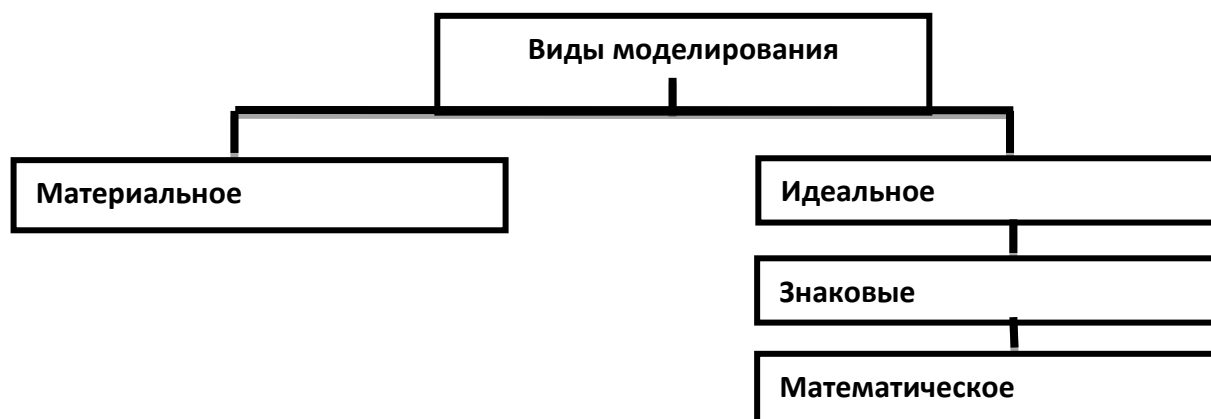
По области применения

Модели				
Учебные	Опытные	Научно-технические	Игровые	Имитационные
наглядные пособия, обучающие программы, различные тренажеры	Модели - это уменьшенные или увеличенные копии проектируемого объекта. Их называют также натурными и используют для исследования объекта и прогнозирования его будущих характеристик: модель корабля испытывается в бассейне для определения устойчивости судна при качке.	создают для исследования процессов и явлений: ускоритель электронов, прибор, имитирующий разряд молнии, стенд для проверки телевизора	военные, экономические, спортивные, деловые игры	модели не просто отражают реальность с той или иной степенью точности, а имитируют ее. Эксперимент либо многократно повторяется, чтобы изучить и оценить последствия каких-либо действий на реальную обстановку, либо проводится одновременно со многими другими похожими объектами, но поставленными в разные условия. Подобный метод выбора правильного решения называется методом проб и ошибок

Учет фактора времени

Виды моделирования

Материальным - установлено называть моделирование, при котором действительному объекту противопоставляется его повышенная либо уменьшенная копия, допускающая исследование с помощью последующего перенесения свойств исследуемых действий и явлений с модели на объект на основе теории подобия.

Идеальное моделирование - базируется никак не на материальной аналогии предмета и модели, а на аналогии идеальной, мыслимой.

Знаковое моделирование – моделирование, применяющее в свойстве моделей знаковые переустройства какого-либо типа: схемы, графики, чертежи, формулы, наборы символов.

Математическое моделирование - данное моделирование, при котором изучение объекта выполняется с помощью модели, сформулированной на языке математики [3].

Итогом научного исследования считаются неизвестные ранее объективные знания о сущности наблюдаемого явления. Практические исследования проводятся с целью отражения реальности, включая описание явления, анализ и прогноз в целях выработки оптимального решения. В силу многоотраслевой структуры науки единые вопросы методологии получения знаний целесообразно рассматривать через категории философии, науки о бытии и познании, и прежде всего такие категории, как онтология, гносеология и логика. Подчеркнем, что целостность данных областей философии обогащает сущность метода научного исследования: онтологическая логика описывает связи явлений объективной реальности, гносеологическая – связи понятий, применяемых в познании сущности, также, в конечном итоге, сам термин логика формально устанавливает взаимосвязи в рассуждениях независимо к модели сущность-истина.

Абстрактную базу методологии является пункт философии, известный как онтология, изучающий бытие, его структуру и

закономерности. Онтологические понятия об объекте и есть окончательный итог познания действительности – новые знания, которые, однако, могут эволюционировать: они истинны в том смысле, что конкретны и относительны.

Модель онтологии официально можно представить в виде $O = \langle X, R, F \rangle$, где X – конечное множество понятий предметной области, R – конечное множество отношений между понятиями, F – конечное множество функций интерпретации. Содержательный анализ структуры взаимосвязи, как правило, осуществляют специалисты конкретной предметной области, но этого часто недостаточно: необходим формальный анализ, по эмпирическим сведениям, математическими способами.

Научная интерпретация.

Под научной интерпретацией подразумевают совокупность связываемых с этим определением значений, смыслов. В моделировании, в частности, отражение онтологических представлений о действительности выражается через замещение познаваемой конкретности адекватной абстракцией, доступной научному осмыслению. Во следствии онтологической интерпретации предмету ставится в соответствие совокупность смыслов за исключением несущественных сторон объекта, его признаков. В качестве предмета может выступать само бытие и его формы, а также структура бытия, связи и свойства. Идеализация предмета на известных допущениях о действительности имеет новейший результат, обладающий своей сущностью, отличной от исходного объекта.

В общем виде процесс моделирования можно представить 4 этапами:

Первый этап построения модели подразумевает присутствие определенных знаний об объекте-оригинале. Познавательные способности модели обуславливаются этим, что модель отображает какие-либо существенные черты объекта-оригинала.

Второй этап характеризуется этим, что модель представляет, как самостоятельный объект изучения, когда одной из форм такого исследования считается осуществление «модельных» экспериментов. При этом изменяются требования использования модели и фиксируются приобретенные данные.

На *третьем этапе* исполняется перемещение знаний с модели на оригинал, исполняется корректировка знаний о модели с учетом свойств оригинала.

Четвертый этап – это фактический контроль получаемых с помощью моделей знаний и их применение для построения

обобщающей теории предмета, его преобразования или управления им [4].

Способы информационного моделирования были изобретены и в первый раз применены для построения прогнозов, связанных с научно-техническим прогрессом. В наше время эти способы все более и более используются при прогнозировании экономических процессов. Модель считается один с основных инструментов экономического прогнозирования, научного познания исследуемого процесса. Содержанием процесса моделирования считается конструирование модели на основе предварительного изучения объекта или процесса, выделения его существенных характеристик или признаков, теоретический и экспериментальный анализ модели, сопоставление итогов моделирования с фактическими сведениями об объекте или процессе, корректировка и уточнение модели. Система экономико-математических моделей экономического типа предназначается для описания относительно сложных процессов экономического или социального характера. Она предполагает собой систему формализованных соотношений, описывающих основные взаимосвязи элементов, образующих экономическую систему. Таким образом, под экономико-математической моделью подразумевается методика доведения до абсолютного, исчерпывающего описания процесса получения и обработки исходной информации и правил решения рассматриваемой задачи в достаточно широком классе определенных ситуации [5].

Список литературы

1. Максимов А.И., Методология научных исследований: учебное пособие [Электронный ресурс] – 18.10.2021. Режим доступа: <http://www.isc-ras.ru/sites/default/files/resourcessite/387/lecture2.pdf>.

2. Моделирование как метод исследования [Электронный ресурс] – 18.10.2021. Режим доступа: https://studme.org/198764/pedagogika/modelirovanie_metod_issledovaniya.

3. Моделирование как метод познания. Классификация и формы представления моделей [Электронный ресурс]. – 18.10.2021. Режим доступа: <https://www.altstu.ru/media/f/Tema-15-Modelirovanie.pdf>.

4. Моделирование как метод научных исследований [Электронный ресурс] – 18.10.2021. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-kak-metod-nauchnyh-issledovaniy/viewer>

5. Евразийский Союз Ученых [Электронный ресурс] – 18.10.2021.
Режим доступа: <https://euroasia-science.ru/ekonomicheskie-nauki/nauchnye-issledovaniya-na-osnove-model/>

ӨӘЖ: 004.3

Д. Ж. Өтепбай

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

БҰЛТТЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Бұлтты технологиялар – өркениет игіліктерінің бірі. Әлемнің әр екінші ғаламтор қолданушысы бұлтты технологияны деректерді сақтау және алмасу үшін қолданады, бірақ іс-жүзінде қалай және қаншалықты қауіпсіз екендігін көп адам біле бермейді.

Мысалға 1993 жылы Нью Йорк қаласында, Халықаралық сауда орталығына террористік шабуыл жасалған болатын. Террористердің жоспары бойынша ғимарат жарылып мыңдаған адамның көзі жойылу керек еді. Қуанышқа орай ғимарат жарылысқа шыдап орнында қалды. Теракт салдарынан 6 адам көз жұмып, мыңдаған адам жарақат алды. Сол жарылыс кезінде ғимарат ішінде 350 компания жұмыс жасап жатты. Жарылыстан кейін 150 компанияның бизнестері тоқтады. Себебі жарылыс салдарынан компаниялар серверлері біраз уақытқа тоқтап, жұмыс тоқтатылды. Дер кезінде ақпарат пен деректерге қол жеткізе алмаған компаниялар жұмысын тоқтатуға мәжбүр болды.

Бүгінде белсенді ғаламтор қолданушылары бір гаджетпен шектелмейді. Әр қайсысында смартфон және ноутбук немесе компьютер мен планшет бар. Кез-келген уақытта қандай да бір файл керек болған жағдайда, ал флеш-құрылғыларын немесе басқа да сақтау құрылғыларын алып жүргің келмеген кезде өте ыңғайлы. Дәл сондай жағдай жеке компьютерге қандай да бір ақпаратты, файлдарды, құжаттарды енгізу, өңдеу кезінде керек болады.

Бұлтты технологиялар – бұл компьютерлік программалар, есептегіш программалар, деректер, ақпараттар, құжаттар және т.б файлдарды нақты керек кезінде алу үшін өңделген деректер қоры.

Сондай-ақ виртуалды қоймаларға әлемнің кез-келген нүктесінен кіру мүмкіндігі. Ол үшін тек қана ғаламторға қосылу мүмкіндігі бар кез-келген құрылғы болса болғаны.

Қарапайым мысал электронды пошта секілді. Егер пошта қосымшасы компьютерге орнатылса, онда деректер компьютер жадысында сақталады. Егер қолданушы поштаны браузер арқылы қолданса, онда ол – бұлтты сервис.

Техникалық және де басқа да ақаулар кезінде сервиспен байланыс мүлдем жоғалады. Бұл оның басты кемшіліктерінің бірі болып саналады. Екінші кемшілік – ол тек қана ғаламтор желісімен ғана қолдана алуы. Артықшылығы әлдеқайда көп.

1. Виртуалды сервистер арқылы көптеген флеш-құрылғыларды қолданбайсыз. Флеш-құрылғыларда сақтауға болатын шектеулі орын болады, ол әрине әрдайым жетіспейді.

2. Лицензионды бағдарламалық қамтасыздандыруды сатып алудың қажеті жоқ.

3. Сервис бір мезгілде бір файлмен бірнеше жұмысшылардың жұмыс жасауына мүмкіндік береді.

4. Қолданушы қандай да бір ақпаратты кез-келген форматта сақтауына болады және сол ақпаратқа кез-келген құрылғы арқылы қол жеткізе алады. Арнайы құрылғыға тәуелділік жоқ.

5. Дәл осындай виртуалды сақтау қоймаларын қолдану арқылы, қатқыл дискте көп орын алмайды, компьютер жылдамдығын арттырады.

6. Виртуалды кеңселердің жұмысын әлдеқайда жеңілдетеді, шығындарды азайтады, қиын техникалық мәселелерді автоматты түрде шешеді.

7. Оларды әртүрлі платформаларда қолдануға болады.

Бұлтты технологиялар тарихы 1970 жылы американдық ғалым Джозеф Ликлайдер өз ойын айтқаннан басталды. Оның ойынша ғаламтордағы қолданушыларға ақпараттардан бөлек, программаларға қол жеткізуіне мүмкіндік жасау керек. Ұқсас ойды Джон Маккарти де ұсынған болатын, алайда бұл ойы жүзеге аса алмай 20 жыл уақытқа тоқтаған. 90-шы жылдарда ғаламтор желісінің өткізу қабілеті ұлғайды, бірақ профильді компаниялардың дайынсыздығынан жетістікке жете алмады. Уақыт өте келе бір фирма, қолданушыларға сайт арқылы бағдарламаларына қол жеткізуіне мүмкіндік берді. Сол фирма бірінші болып бағдарламалық қамтамасыздандыруға сервис ретінде кіруге мүмкіндік берді. 2002 жылы жаңа мүмкіндіктердің тиімділігін байқап, Amazon компаниясы қолданды. Оның веб-сервистері ақпараттарды сақтап және есептеу жүргізетін болған. 2006 жылы Amazon компаниясы қолданушыларға өзіндік бағдарламаларды қолдануға мүмкіндік берді. Келесі кезең болып Microsoft компаниясы ұсынған Google Apps платформасының іске қосылуы болып табылады. Техникалық даму,

бағдарламалық қамтамасыздандыру ашық код арқылы технологиялық шешімдердің ұлғаюына ықпал етті. Ресей мемлекетінде бұлтты технологиялар 2010 жылы пайда болды. Бастар алдында нарықтың жылдық көлемі:

- 15 млн. доллар – қоғамдық бұлттық жүйеде

- 5 млн. доллар – жеке бұлттық жүйеде

4 жылдан кейін бұл сандар 125 және 33 млн. доллар болып өзгерді.

Бұлтты жүйенің сұранысына қарай, баға тек қана өсуде.

Қазіргі таңда бұлтты жүйе нарық бағасы 1 млрд долларға жетті.

Түрлеріне тоқталып өтсек:

- Көпшілік. Бұл сервис түрі көптеген қолданушылар мен компанияларға қол жетімді. Қолданушылар бұлтты жүйені өзгертіп, басқара алмайды. Ол тек бұлтты жүйенің иесіне тиесілі.

- Жеке. Сервис бір ғана ұжымның басқарылуы мен қадағалануында. ИТ-инфрақұрылымы провайдер немесе тапсырушының меншігінде орналасқан.

- Гибридті. Бұл түрге жоғарыда айтылған 2 түрдің артықшылықтары тиесілі. Бұл сервис түрін, әдетте маусымдық белсенділігі бар ұжымдар қолданады. Өзіндік қуаты жетпегендіктен, арнайы бір уақытта сыртқы ресурстарды қолданады.

Бұлтты технологиялардың қолданылуы, қазірде бұлтты жүйе көптеген қызмет түрлерінде қолданысқа ие. Оның ішінде білім беру жүйесі, медицина, логистика, бизнес, банк саласы және т.б.

Қарапайым мысал ретінде алсақ ол – Google бұлттық технологиялық жүйесі. Google Drive орнатылғаннан кейін қолданушылар қандай да бір деректерін сақтау үшін қойма беріледі.

Google Doc және Word Online – документтермен жұмыс жасауға арналған толыққанды редакторлар.

Бұлтты технология білім беруде, компьютер мен жылдам интернет білім беру жүйесін, материалдың берілуін және басқа да тапсырмалардың шешілуін жетілдірді. Мысалы:

- Бұлтты жүйені пайдаланып қашықтан білім алу мүмкіндігі.

- Бірнеше оқушының немесе топтың ортақ бір проектпен айналыса алуы, ақпарат қоса алуы, өзгерте алуы, пікір қалдыра алуы.

- Электронды күнделіктер.

- Үйде білім алатын балаларға, үй жұмысының берілуі мен тексерілуі.

Медицинада, нақты әрі тез диагностика, дұрыс емдеу жолын таба білу, шынайы уақытта әріптестермен пікір алмасу. Бұл бұлтты жүйенің барлық мүмкіншіліктері емес.

Келешекте бұлтты технологиялар денсаулық сақтау бөлімінде жаңалық ашады деген үміт бар. Бұлтты жүйе арқылы науқас туралы ақпарат жинап, зертхана нәтижелерін диагностика жасайды. Қарапайым тілмен айтқанда науқастар әр ауруханада карта толтырмай, барлық ақпараттар бір жерде сақталатын болады.

Логистика саласындағы бұлтты жүйе жіберуші, қабылдаушы, тасымалдаушы, оператор сынды жұмыскерлерді бір тізімге біріктіреді. Сервис жол маршрутын бақылауға, бір-бірімен хабар алмасуға, қай жерде болмасын жедел түрде мәселелерді шешуге мүмкіншілік береді. Онлайн-сервистер де тендер алаңы, мердігер таңдау алаңы, қалған тауарға анализ жасап, тасымалдау ақпараттарын сақтау ретінде қолданылады.

Банктер саласында бұлтты жүйенің қолданылуы арқасында, қаржылық жұмыстарды автоматты түрде шешуге және жоғарыда айтылған есептерді аз шығынмен шығаруға тиімді.

Бизнес саласы жаңашылдыққа ашық және белсенді түрде жедел желі орталықтары мен виртуалды кеңселерді ашуда. Виртуалды кеңсе қызметкерлері белгілі бір жерге немесе компьютерге байлаулы емес, соның арқасында кеңсені жалға алуда немесе коммуналды қызметтерде ақша үнемделеді. Барлық дисктер, папкалар, программалар және басқа да деректер бұлтты жүйеде сақталады.

Мысал ретінде ғаламтор-дүкендерді айта кетсек болады. Ғаламтор-дүкендермен тағы да басқа сервистерге тұтынушылар тарапынан келген жүктемені көтере алмауда. Сонымен қатар жүктеме уақытын алдын ала болжау мүмкін емес. Жыл бойы маусымдық өзгеріс бола тұрып, кенеттен сұраныстың азаюы немесе көбеюі орын алып қалады. Оған қоса арнайы болып тұратын біркүндік акциялар мен жеңілдік күндері, оңайлықпен сайттың құлауына себеп болады. Мысалға 2018 жылы сайт жұмысы Walmart, Lululemon мен Ulta брендтерінде бұзылған. Ал J. Crew бренді 5 сағат тұрақсыздықтың салдарынан 775 мың доллар шығынға ұшырады.

Өзіндік орталықтарда үлкен жүктемелерді қабылдай алатын инфрақұрылым құру қиын әрі қымбат. Ол үшін сатылым күндері ұлғайған кездерге арнап, қосымша серверлер сатып алу керек. Ол серверлер тек сатылым күні күшейген кезде ғана жұмыс істейді, бірақ сервер қызметін жай күндері жасалуы керек, алайда оның өзі де шығын. Сонымен қатар, қосымша серверлер инфрақұрылымның құламауына кепілдік бере алмайды, өйткені алдын ала қай кезде қандай сатылым болатынын болжау білу керек, ал ол әр кезде бола бермейді.

Бұл мәселенің шешімі бұлтты жүйеде бар. Ол - автоматты ұлғаю. Бұлтты жүйелер тұтынушы тапсырыстарын бөлек-бөлек орталықтар

арасында бөледі. Сонымен қатар виртуалды ресурстардың қуатын провайдерлерден тұтынып, жүктеме күшіне қарай автоматты түрде ұлғайып, кемиді. Қарапайым тілмен айтқанда, жеңілдік күндері ғаламтор-дүкендер тоқтаусыз тапсырыс қабылдай береді. Жай күндері тұтынатын қуат күші азайып, компания тұтынбайтын қуат күші үшін артық шығын төлемейді.

Мысалы Lamoda ғаламтор-дүкенінде жеңілдіктер кезеңіндегі жүктеме, жай күндерге қарағанда 5 есе ұлғаяды. Data Insight агенттігінің санағы бойынша жай күндері Lamoda күніне 30 мыңға жуық тапсырыс қабылдайды. Компанияда бірқалыпты жұмыс күнін қамтамасыз ету үшін, қуат қоймасы керек екенін түсінді.

Қауіпсіздік, бұлтты жүйенің қауіпсіздігі – әр провайдердің ерекше назар аударатын тұсы. Кері жағдайда тұтынушыларынан айырылып қалады. ИТ – инфраструктурасы көптеген деректерді немесе жеке адамның ақпараттарын сақтау үшін қолданатындықтан, сенімді түрде қорғалу керек. ИТ-мамандары деректерді сақтайтын неғұрлым көптеген қиын сақтау әдістерін құрастырған сайын, соғұрлым жаңа кибершабуыл түрлері шығып жатыр.

Қауіпсіздік сервер түріне байланысты: виртуалды немесе белгіленген.

Виртуалды серверлер деректерді бір орта салада сақтайды. Жасырын кодты дұрыс термеген жағдайда, басқа адамдардың деректеріне түсіп қалу ықтималдығы бар.

Белгіленген серверлер одан да жақсы қорғалған және функционалды ортаны құруға мүмкіндік береді. Операциондық жүйе мен программалық қамтамасыздандыруды өз қалауымен таңдап, орнатуға мүмкіндік береді.

Сервер қызметшілері арнайы криптографиялық софт арқылы ақпараттарды шифрлайды. Деректерге тек пароль арқылы қол жеткізуге болады. Парольды қолданушының өзі ойлап табады.

Деректердің сақталу кепілдігі ретінде, әр күн сайын көшірім жасалады. Серверден компьютерге немесе керісінше жіберілетін каналдар, бұзып кіре алмас үшін бірнеше сенімді программалармен қорғалған.

Қорыта келе, бұлтты жүйелер – электронды құжаттармен заманауи және перспективалық тұрғыда жұмыс жасау мүмкіндігі. Шет елде және де біздің елімізде белсенді түрде дамуда.

Бұл мақалада бұлтты жүйе туралы жалпы түсінік туралы қарастырдық, оның артықшылықтары мен кемшіліктері туралы да қозғадық. Құжат жұмысы барысындаға қауіпсіздік, әр түрлі қорғау әдістерін қарастырдық.

Бұлтты жүйелер көптеген артықшылықтары арқасында құжаттармен жұмысты жеңілдетеді. Бұл өте ыңғайлы, тез әрі дұрыс жұмыс істейді, бірігіп жұмыс жасау мүмкіндігі және де кез-келген жерден және кез-келген құрылғы арқылы жұмыс істей аламыз.

Ұзақ мерзімді болжау бойынша, компаниялардың бұлтты жүйеге ауысуы, бәсекелестерін озып кетіп, нарық сұранысына тез орнығуына көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер

1. <https://qwizz.ru/облачные-технологии/>
2. <https://www.kaspersky.ru/resource-center/threats/what-is-cloud-security>
3. <https://mcs.mail.ru/blog/oblachnyj-rynok-v-2020-godu>
4. Explain the Cloud like I'm 10 кітабы – автор Тодд Хофф

ӘОЖ 35.378.61

Ж. Халидолда, әскери ғылыми докторы, профессор

А. Т. Бердибеков, (PhD) философия докторы

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы

Ұлттық қорғаныс университеті, Нұр-Сұлтан

АЗАМАТЫМЫЗДЫҢ ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ ҚАМТЫМАТСЫЗДАНДЫРУДЫҢ БІР БӨЛІГІ

XXI жаһандану ғасырында дүниежүзілік үрдісте көшбастаушы деген кей елдер өз мәдениеті болып басқа негізгі шешуші факторларын басқа елдерге үстемдетіп ықпалдандыру саясатын жүргізуде. Әр ел бұл үрдіске өз бетінше қам-қарекет жасау үстінде. Бұл «Отан» деген киелі ұғымды түсіну әр адамның өз еліне деген сүйіспеншілігі, жауапкершілігінен бастау алады кешенді ұғым, бойға сіңген тән қасиеттің ең-ең жоғарғы көріністің қортындысы болып табылмақ. Бүгінде біздің санамызда Отан сүйгіштік пен патриотизм бір-бірімен егіз ұғымдар болып қалыптасты. Сондықтан ең әуелі Патриотизм ұғымына басты назар аудару лайықты.

Патриотизм - [грек, *patris* - отан, атамекен] - өзінің жеке және топтық мүдделерін жалпы елдің мүдделеріне бағындыратын, оған адал

қызмет етіп, өз Отанын қорғауды мақсат тұтатын, Атамекеніне деген терең сүйіспеншілік сезімі [1].

Ал әскери тәрбиелік патриоттық сезім жалпы тәрбиелікпен ұштасып іске асатын терең ұғым. Осыған байланысты жастар мен жасөспірімдер арасында экстремизм, терроризм болып басқа қайшы ұғымға әлектеушіліктің алдын алып оны бойға сіңіруге жол бермеу үшін Отанға деген құрмет пен өзара сыйластықты, патриоттық сезімдер мен жауапкершілікті насихаттауымыз және рухани тәрбие беруге бағытталған іс-шараларды көптеп ұйымдастырып нәтижелі бағыттау ауадай қажеттілікті талап етуде. Сонымен қоса, Отан алдында әскери борышын өтеуге дайын, болаттай денсаулығы бар, шынайы патриот жас ұрпақты тәрбиелеу және жастарымыздың бойында әскери-патриоттық тәрбие қалыптастыру, отансүйгіштікке баулуымыз ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жолдарының бірі.

Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, Республикамыздағы ұлттар мен ұлыстардың ешқайсысын ала алмай, бәрінің де толық дамуына нақты жағдайлар туғызып, көп этносты елдегі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету сияқты жүйелі іс шаралардың қосындысы «қазақстандық ерекшелік патриоттық қалыптасу» болып табылады. Ұлтына қарамастан Қазақстанда тұратын әрбір азамат Қазақстанды өз отаным деп түсінуі қажет. Қазақстан азаматы жүрегінде қазақстандық патриотизм сезімі, өз отанына деген перзенттік мақтанышымен тамырлануы патриоттықтың негізінің қалануын жетілдіру алғы мақсаттың бірі болады. Нағыз патриоттық сезім жан ұялық от басының тәлім тәрбиеден басталып қоғамдық жүйе арқылы қалыптасатын ұзақ, терең процесс. Азаматтардың биік отаншылдық сезімі бүгінге ғана емес, ертеңге, болашаққа сілтенетін жол куәсі.

Патриотизм отбасына, туып-өскен ортасына, топырағы мен табиғатына, еліне деген құрметтен бастау алады іс жүзіндегі ең терең ұғым. Патриотизмді дамытудың басты шарты, отандастар бір жұдырық болып жұмылып, бірлік пен татулықты сақтап, әр тектес миллиондаған отандастар бір-біріне байланып бірлікті сақтап жүргені нақтылы патриоттық, Отанға деген сүйіспеншілікке байланысты. Сол үшін ұлтымызды ұйыстырып, бірлігімізді сақтап тұрған патриотизм біз үшін өте маңызды, басты мәселе.

Бірақ патриотизм жасанды болмаған жағдайда ғана өз жемісін береді. Патриотизмнің объектісі, қайнар көзі Отан. Ал оның мазмұны табиғаты, оның байлықтары, жері, тарихы, тілі, т.б. Сондықтан біздегі патриотизмде ұлттық мазмұн болуы шарт. Ол өз тарихын біліп, қазақ тарихын өз тарихы ретінде тануы және қабылдауы басқа ұлттың

түсніктікпен бейімделетін көрініс. Себебі өзге диаспоралардың солай қабылдауы қалыпты жағдай жәнeде «Отан» болған жер үшін, өмір сүрулеріне жасалған жағдай үшін құрмет көрсетуі азаматтық парызы болмақ. Патриотизмді халықтың табиғатына жақын, өмір сүру салтымен ұштастырғанда ғана ол сіңімді әрі әсері мол болады. Халқымыздың ғасырлардан бергі тарихы, қалыптасқан салт-санасы бар, патриотизм сонымен үйлескенде ғана Қазақстан жетістікке жетеді. Ата-бабаларымыз Отанды қорғауда жанын-тәнін аямай, патриотизмнің керемет үлгісін көрсетете білді. Ол ұлттық табиғи, ұлттық тәрбиеден берілген табиғи, ұлттық патриотизм. Қазақ елінің тарихын насихаттап, өскелең ұрпақты ұлтжанды етіп тәрбиелейтін, әрқашан мемлекеттік мүддені көздеп, мемлекеттік тәуелсіздігіміздің мәңгі баянды болуын насихаттау жолында болуымыз шарт [4].

Елбасы Н. Назарбаевтың: «Әрбір адам біздің мемлекетімізге, оның бай да даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс-қимыл жүйесін талдап жасауы қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуы тиіс. Әрбір адам бала кезінен Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей істеген жөн», – деуі патриотизмге баулудың жарқын үлгісі іспетті. Қазақстандық патриотизмнің анықтамасы да осынау парасатты ойдан бастау алатындай [2].

Ұрпағын өз халқының патриоты етіп тәрбиелеу қай халықтың болса да тәрбиелеу жүйесінің негізгі талаптарының бірі. Ал біздің халқымызда бұл талап әрдайым жоғары болған. Ата-бабаларымыз кең далада өмір сүрген де, сондықтан оларға «Атамекен, туған жер» ұғымы - әрдайым қастерлі де қасиетті ұғым болып жалғасып келеді.

Бізде ата-бабамыздан жалғасып келе жатқан патриоттық ұлттық сезім рухымызда, оны асқақтату әр азаматқа тән қасиет. Сондықтан ендігі маңызды мәселе патриоттық сезімді ұлттық сипатта насихаттау, ұлттың табиғатына, мәдениетіне, болмысына жақын табиғи болғаны өміршең болмақ. Бұл тәсіл халықтың жүрегіне жақын, ақылға қонымды болып келеді. Мемлекеттік саясаты сол ұлттың өкілі екеніне мақтан тұтатындай сезім қалыптастыруға бағыталуы әлемдік озық тәжірибеге сәйкеседі. Халықтың санасына «Ұлы дала елі», «Ұлы Қазақстан», «Мәңгілік елі» деген терминдерді бұқаралық ақпарат құралдарында қолданып, халықтың санасына қалыптастыру патриотизмі жетілдірудегі мемлекет саясатының арқауы болмақ. Ұлттардың ұлттық ерекшеліктерін мемлекеттік ұлттық патриоттық саясатпен ұштастырып ары қарай жетілдіру өмірге тән.

Дамуға ұмтылған елдердің бәрі де ұлттық патриотизмді дамыту арқылы жетістікке жеткенін тиек етсек артық болмас. Ұлттық патриотизмсіз ешқандай ел жетістікке жете алмайды. Сондықтан патриотизм дегенде өз тамырынан, тарихынан бастау алған патриотизмді айтуымыз керек [3].

Тарихтың тәлкегінде қазақ халқы Отан үшін не көрмеді, елін, жерін қорғау үшін кескілескен соғыстарда болды, қорлық пен зорлықтың сан түрін бастан кешірді. Тәуелсіздікті аңсаумен қаншама адам өмірден өтті. Сонша ғасырлар бойғы ата-бабамыздың арманы болған тәуелсіз Отанды қорғай алмасақ не болмақ, халқы алдындағы перзенттік парызымыз қайда кетпек. Қазақ халқы тарихта ешқандай елге зәбірін тигізбеді, тек ұстанған саясаты тәуелсіздікті, егемендік еркіндікті қорғау ғана болды.

Осыларды ескере келе халқымыздың сезім-сеніміне ұлттық патриотизмді сіңіруде қандай саясат ұстауы, мемлекеттік саясатың тірегі болған ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің орны бөлек екенін ескере алға басу басты мақсатымыз. Сондықтан патриоттық тәрбиені ең әуелі жанұяда, одан балабақшада, мектептерде, жоғарғы оқу орындарында, қоғамдық әрсалада қалыптастыруды мемлекеттік саясат болдырған жөнді.

Сонымен қатар төменгілер талап етілуі мүмкін:

- білім беруде ұлтына, тіліне қарамастан білімнің қай саласы болмасын міндетті түрде мемлекеттік тілді, әлемдік дейгейдегі тілдерді қатар үйрету, Отаны Қазақстанға сүйіспеншілігін арттыру және оны қорғауда бір жұдырық болатындай бірлігін арттыруды көздеу;

- Отан үшін құрбан болған тұлғалардың ерлігін ұлттына қарамай еске алу, патриоттық шараларға жастарды сонымен қатар өзге диаспора жастарын көптеп тартып тарихи тұлғаларды көптеп таныту, Отанды қорғау жолындағы даңқты жеңістерімізді, батырларымызды әспеттеп, жастарға үлгі етіп, санасына сіңіру, қазіргі таңдағы Отан үшін жасалған барлық ерліктерді ұлықтап отыру, Отан қорғау әр адамның абройлы міндеті екенін нақтылы түсіндіріп, соған деген ынталықты тудыру;

- Адамның табиғаты ақпаратты қабылдап, сол ақпарат бойынша әрекет етуге бейім екендігіне сәйкес ақпарат құралдарын тиімді пайдаланып патриоттық сезімін жетілдіру арқылы негізгі ұлттық патриотизмді насихаттау;

- Сонымен қатар Әскерилер билікті ғана қорғайтын құрал емес халықты, мемлекетті қорғайтын күштік құрылым екенін насихатап, оған халықтың сүйіспеншілігін оятып, әскериге құрмет көрсетіп, әскерилер осы міндеті атқару жолын мақтанышты деңгейге алып жүруі қадірменді міндет екендігіне баулуы;

- Тәуелсіздік, Отан ұғымдарын түсіндіретін, насихаттайтын материалдарды көптеп шығару, халықтың санасын оятатын, патриотизмге баулитын ақпарат, материалдарды барлық тиімді жолдармен тарату;

- Отанды тек қарумен ғана емес ақылмен білімділікпен де қорғау жағын насихаттауымыз керек. Ол үшін дарынды, талантты жастарды патриотизмге баулып, мемлекеттік қолдауға алу;

Сондықтан Әскердегі жастарды «Қазақстандық патриотизм» жан ұядан бастау алу арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, мемлекет, туған өлке, халқы туралы түсініктер оқутәрбие үрдісінде, сабақтан тыс ісшараларда Отансүйгіштік сезімді дамыту, ұлттық салт дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, ана тілін қадірлеу сияқты сезімдерді қалыптастыру жүзеге асырылады. Бұл ұғымның педагогикалық жүгіне келер болсақ, ол болашақ Қазақстан азаматтарын тәрбиелеумен тығыз байланысты. Қазақстандық патриоттық тәрбие бүгінгі өмірден оқшауланбайды, қайта жаңа өмірмен қауышып ұлттық тәрбиеге жаңа мән берумен жағасады. Ұлттық тәрбие дегеніміз ол оқшаулану емес, керісінше ұлттық тәрбие үлгілерімен әлемдік идеяларды қабылдап, ненің тозық, ненің озық екенін тани білу, өрісі, дүнитанымы кең азаматтарды, отан қорғаушыларды тәрбиелеуге мүмкіндік беріледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Уикипедия – ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет akorda.kz/ru/official_documents/the_constitution/the_constitution

2. Проект государственной программы по патриотическому воспитанию граждан Республики Казахстан на 2006-2008 годы.

3. Абдығалиев Б. Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. - Астана - Март. - №1 (1). - С. 69.

Секция 4. ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

ӘОЖ 37.017

А. М. Абдулова

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ: МӘНІ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Қазіргі экономикалық жағдайда бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесі әлемдік экономиканың барлық салаларының кәсіпорындары үшін өзекті болып табылады.

Бүгінгі таңда өз жұмысының тиімді нәтижелеріне қол жеткізу үшін кәсіпорындар үнемі өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделуі керек, бұл өз кезегінде кәсіпорынды дамытудың инновациялық тұжырымдамаларын әзірлеуді және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды талап етеді. Осы тұжырымдамаларды әзірлеу үшін бәсекеге қабілеттіліктің экономикалық санатын, оның ерекшеліктері мен белгілерін мұқият зерделеу қажет. Тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің күрделі тетігі туралы қажетті теориялық және практикалық білімнің болмауы көбінесе бағаны белгілеу кезінде елеулі қателіктерге әкеледі, бұл кейбір жағдайларда айтарлықтай шығындарға, кейде кәсіпорындардың банкроттығына әкеледі.

Бәсекелес фирмалардың болуы экономикада бәсекелестік сияқты құбылысты тудырады. Автор Г.Л. Азоевтың пікірінше экономикалық тұрғыдан алғанда, бәсекелестік - бұл өзара әрекеттесудің экономикалық процесі, өнім сатудағы өндірушілер мен жеткізушілердің күресі арасындағы қарым-қатынас, жекелеген өндірушілер немесе жеткізушілер арасындағы тауарлар мен қызметтер өндірістің ең қолайлы жағдайлары үшін бәсекелестігі. Осылайша, бәсекелестік бір мақсатқа жетуге мүдделі жеке адамдар мен экономикалық бірліктер арасындағы бәсекелестік ретінде анықталуы мүмкін [1].

Елдің ұлылығы оның аумағының көлемімен, табиғи ресурстарының байлығымен, әскерінің қуаттылығымен ғана емес, сонымен бірге өндірілген тауарлар мен қызметтердің бәсекеге

қабілеттілігімен де анықталады. Бұл категориялар өмір сапасының негізі – ұлттың қадір-қасиетінің өлшемдері болып табылады.

Микроэкономикалық тұрғыдан алғанда, бәсекелестікте жеңіске жету кез келген фирманың түпкі мақсаты болып табылады. Оның үстіне, жеңіс бір реттік емес, кездейсоқ емес, компанияның тұрақты және сауатты күш-жігерінің табиғи нәтижесі. Оған қол жеткізілді ме, жоқ па, бұл фирманың тауарлары мен қызметтерінің бәсекеге қабілеттілігіне, яғни олардың әріптестерімен – басқа фирмалардың өнімдерімен және қызметтерімен салыстырғанда қаншалықты жақсырақ болуына байланысты. Нарықтық экономиканың бұл категориясының мәні неде? Бұл өте көп қырлы ұғым, ол тауардың нарықтық жағдайға, тұтынушылардың нақты талаптарына өзінің сапасы, техникалық, экономикалық, эстетикалық сипаттамалары бойынша ғана емес, сонымен қатар оны жүзеге асырудың коммерциялық шарттары жағынан да сәйкес келетінін білдіреді.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі бәсекеге қабілеттілік теориясында шешуші орын алады, осыған байланысты осы тұжырымдаманың көптеген түсіндірмелері бар.

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің құрамдас бөліктеріне сүйене отырып, бірқатар авторлар кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін тұтынушының нақты талаптарын қажетті мөлшерде, қажетті мерзімде және ең қолайлы жағдайларда (сервистік қызмет көрсету, тауардың бағасы, жеткізілімнің негізгі шарттары, төлемді кейінге қалдыру мүмкіндігі, жеңілдіктер және т. б.) қанағаттандыратын өнімді ұсыну мүмкіндігі ретінде тұжырымдайды. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін зерттей отырып, экономистер П. С. Завьялов, О. С. Олейник бәсекеге қабілетті нарықта тиімді өндірістік және экономикалық қызмет пен оны практикалық тиімді іске асыру мүмкіндігіне назар аударады.

Қаржылық, өндірістік және еңбек әлеуетін тиімді пайдалану мүмкіндігі кәсіпорынның сәтті жұмысының жалпылама сипаттамасы болып табылады [2].

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін анықтауға факторлық тәсіл де дамуда. Сонымен, И. Н. Герчикова, Н. К. Моисеева, Ю. Г. Анискин кәсіпорынның (фирманың) бәсекеге қабілеттілігі оның салалық нарықтағы (ұлттық немесе әлемдік) жағдайын анықтайтын экономикалық сипаттамалардың үлкен жиынтығын қамтитынын атап өтті. Бұл кешен тауардың сипаттамаларын, сондай-ақ кәсіпорынның (фирманың) тауарларын өндіру мен өткізудің жалпы экономикалық жағдайларын айқындайтын факторларды қамтуы мүмкін [3].

Осылайша, бәсекелестік позициялар кәсіпорын табысының негізгі факторларын көрсетеді: қаржылық жағдайы, тауарлардың ассортименті,

олардың сапасы, өзіндік құны, рентабельділігі, коммерциялық жағдайлары, өткізу желісін ұйымдастыру және өнімге техникалық қызмет көрсету, кәсіпорынның беделі (имиджі), конъюнктураның нарықтағы жағдайына даму үрдістерінің әсері, кадр саясаты мен кадрлық құрам, прогрессивті технологиялардың болуы немесе болмауы, мемлекет тарапынан қолдау.

А. Г. Мокроносов [4] кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалауға өзінің негізгі әдістемелік ережелерін ұсынады, олар мынадай қағидаттарда қамтылған: жүйелілік; үздіксіздік; кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне әрбір фактордың әсерін кешенді бағалау қағидаты; функционалдық басқару бағытының принципі; өндіріс ерекшелігін есепке алу принципі; көрсеткіштердің иерархиялық принципі; бағалау көрсеткіштерін есептеуді ақпараттық қамтамасыз ету принципі; көрсеткіштердің салыстырмалылығын қамтамасыз ету принципі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін зерттеудегі жүйелілік принципі талданатын категорияның өзінен туындайды. Бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалау және тиісті ұсынымдарды әзірлеу үшін негіз интерфакторлық қатынастарды және одан туындайтын синергетикалық әсерді ескере отырып, кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасы факторларының әсерін жүйелі талдау нәтижелері болуы мүмкін. Алғы шарт - бұл әсер етудің екі жақты сипатын ескере отырып, факторлардың әсерін зерттеу. Бір жағынан, шаруашылық жүргізуші субъектінің бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейінің объективті алғы шарты кәсіпорынды өндірістік ресурстармен қамтамасыз ету болып табылады: табиғи ресурстар, негізгі және айналым капиталы, еңбек ресурстары және т.б. Екінші жағынан, бұл ресурстарды пайдалану тиімділігі.

Жүйелілік принципі. Бұл принцип жүйенің тұжырымдамасына негізделеді, оның әр элементінің мінез-құлқы тұтас мінез-құлыққа әсер етеді. Мұндай тұтас мінез-құлық-бұл бәсекелестіктің сыртқы және ішкі жағдайларының кешенінің өзара әрекеттесуі нәтижесінде көрінетін кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік факторларының жүйесі. Кейбір жағдайларда белгілі бір фактор шешуші мәнге ие болуы мүмкін, бірақ бұл барлық басқа факторлар мен параметрлердің белгілі бір үйлесімінде ғана болады. Сондықтан кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру процесі сияқты күрделі құбылысты бағалау үшін осы процестің әртүрлі аспектілерін сипаттайтын көрсеткіштер жүйеге енгізілуі керек.

Үздіксіздік принципі. Зерттеу объектісі немесе оны қоршаған бәсекелестік орта туралы жаңа деректердің түсуіне қарай көрсеткіштерді ықтимал түзетуді ескереді. Сонымен қатар, мұндай

түзету дискретті болуы керек және оның қажеттілігі әзірленген көрсеткіштер жүйесін практикалық қолдану нәтижелері бойынша ғана белгіленуі мүмкін. Үздіксіздік қағидаты зерттеу объектісі туралы жаңа деректердің түсуіне қарай қандай да бір көрсеткіштердің ықтимал түзетілуін есепке алуды көрсетеді (қажеттілік әзірленетін көрсеткіштер жүйесін іс жүзінде пайдалану нәтижелері бойынша ғана белгіленуі мүмкін).

Факторларды кешенді бағалау принципі. Жүйенің әрбір көрсеткіші фактордың немесе факторлар тобының қарастырылып отырған процеске әсерін сандық бағалау болғандықтан, бір-бірімен логикалық байланысқан және бірін-бірі толықтыратын көрсеткіштердің бүкіл жүйесі кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің өсуін анықтайтын факторлар жиынтығына сәйкес құрылуы керек. Бұл аталған индикаторлардың дамуы зерттелетін процестің дамуын анықтайтын факторлардың бүкіл кешенін зерттеуден бұрын болуы керек дегенді білдіреді.

Функционалды басқару бағыты принципі. Әзірленген көрсеткіштер жүйесін құрудың мақсаты Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру процесін басқару болып табылатындығына байланысты, мұндай жүйеде әр түрлі басқару функцияларымен байланысты көрсеткіштер болуы керек: жоспарлау, ұйымдастыру, есепке алу және бақылау, ынталандыру және ынталандыру, үйлестіру және реттеу.

Өндіріс ерекшелігін есепке алу принципі. Әзірленетін жүйе өндірістің өзіндік салалық ерекшеліктерін көрсететін және олардың кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсерін ескеретін көрсеткіштерді қамтуға тиіс.

Көрсеткіштердің иерархиялық принципі. Қарастырылып отырған жүйені толтыратын көрсеткіштер маңыздылығына қарай реттелген болуы керек. Зерттелетін процестің жетекші буындарын таңдау кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттарының барынша толық, мүмкіндігінше интегралды сипаттамасын қамтамасыз ететін жиынтық, жалпылама көрсеткіштермен ықпал ету керек. Жүйенің жеке көрсеткіштері зерттелетін процеске кәсіпорын қызметінің ерекше белгілерінің әсерін ескере отырып, жалпы көріністі толықтыруға арналған.

Ақпараттық қамтамасыз ету принципі. Құрылатын жүйеде есептің және статистикалық есептіліктің қолданыстағы нысандарындағы ақпаратпен есеп айырысу қамтамасыз етілуі мүмкін көрсеткіштер болуға тиіс. Сондай-ақ, олар қабылдаудың толықтығы, сенімділігі, дәлдігі және уақтылығына ие болуы керек.

Салыстыруды қамтамасыз ету принципі. Жүйені құру олардың көлемдік сипаттамалары, бағалау мерзімдері, ақпарат алу әдістері, өлшем бірліктері және есептеу тәсілдері бойынша көрсеткіштердің салыстырмалылық шарттарының сақталуын ескере отырып жүргізілуі тиіс.

Өндірушілерге бәсекелестік артықшылықтар беретін жалпы принциптер:

1. Барлық және әр қызметкердің іс-әрекетке бағытталуы.
2. Әрекеттерді соңына дейін жеткізу.
3. Кәсіпорынның клиентке жақындығын жеңілдететін, оның клиенттері арасында кері байланыс орнату.
4. Кәсіпорында еркін және шығармашылық атмосфера құру.
5. Жұмысқа деген ықылас пен олардың қабілеттерін тиімді пайдалану арқылы өнімділіктің өсуі.
6. Өз орнында берік тұра білу.
7. Ұйымдастырудың қарапайымдылығы, басқару деңгейлері мен кеңсе қызметкерлерінің минимумы.
8. Ең маңызды мәселелерді қатаң бақылауда ұстай білу және бағыныштыларға маңызды емес мәселелерді беру [5].

Осы мәселелерді өзара байланысты шешу және жоғарыда аталған қағидаттарды пайдалану кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Тұжырымдалған принциптерді ескере отырып, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін зерттеудің жалпы схемасы келесі кезеңдерден тұруы керек [6]:

1. Кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасының әсер етуші факторларын анықтау, сонымен қатар олардың маңыздылығын бағалау факторлары.
2. Факторларды топтастыру, олардың топ ішілік және топ аралық байланыстарын талдау.
3. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік деңгейіне зерттеу үшін таңдалған факторлардың (немесе факторлар топтарының) әсерін бағалау және осы деңгейді сандық анықтау.
4. Сыртқы және ішкі орта жағдайларының өзгеруі әсерінен модельге кіретін факторлардың өзгерістерін болжау.
5. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік деңгейін болжау.
6. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру жолдары мен әдістерін анықтау.
7. Анықталған резервтерді іске асыру бойынша шаралар кешенін әзірлеу.
8. Әлеуетті шығындарды ескере отырып, әзірленген шараларды жүзеге асыруға байланысты тікелей және жанама шығындарды бағалау.

9. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру шараларының тиімділігінің критерийін таңдау.

10. Әзірленген шаралардың тиімділігін анықтау және реттеуші шаралардың оңтайлы кешенін таңдау.

11. Тиісті басқару шешімдерін қабылдау.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін зерттеу мен бағалаудың әзірленген принциптерін жүзеге асыру факторлық-функционалдық тәсілді қолдануға негізделуі керек. Осыған сәйкес әрбір жеке фактордың және олардың топтарының әрекеті, интерфакторлық қатынастарды ескере отырып, сәйкес функциялар арқылы жүзеге асырылады, олар әрбір нақты уақыт кезеңінде кәсіпорынның ішкі және сыртқы ортасының жағдайларына байланысты, түпкілікті нәтижеге жету тұрғысынан пайдалы, зиянды, бейтарап немесе қажетсіз болуы мүмкін.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің ішкі жүйелеріне фактордың әсер ету сипатына байланысты оның әрекеті бірнеше функцияларды қолдану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Мәселен, мысалы, шикізат пен материалдардың сапасын арттыру кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне екі жақты әсер етеді: бір уақытта өнімнің өзіндік құны осындай ресурстарға бағаның сәйкес өсуіне байланысты өседі, бірақ оның тұтынушылық қасиеттері айтарлықтай жақсаруы мүмкін, бұл өткізу нарығының кеңеюіне, сату бағасының өсуіне және соңында - пайда массасын және бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға ықпал етеді. Факторлық-функционалдық талдаудың схемалық диаграммасы талданатын фактордың әсер ету дәрежесін ғана емес, сонымен бірге тиісті басқару әрекеттерінің тиімділігін де бағалау мүмкіндігін болжайды.

Сонымен, басқарушылық әрекеттердің тиімділігін нәтиженің осы факторды реттеуге байланысты шығындарға қатынасымен сипаттауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.

2. Завьялов П. С. Конкурентоспособность и маркетинг // Российский экономический журнал. – 1995. – №12. – С.50–55.

3. Моисеев Н. К., Анискин Ю. П. Современное предприятие: конкурентоспособность, маркетинг, обновление. – М.: Внешторгиздат, 1993. – Т.1. – 222 с., – Т.2. – 304 с.

4. Мокроносов А. Г. Конкуренция и конкурентоспособность: уч. пособие / А. Г. Мокроносов, И. Н. Маврина. – Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 2014. – 194 с.

5. Касьянова В. Е. Функции и инструменты развития специальной инфраструктуры сферы образовательных услуг: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Адыгейский государственный университет. – Краснодар, 2013.

6. Философова Т. Г. Конкуренция и конкурентоспособность: уч. пособие для студентов вузов [Текст] / Т.Г. Философова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 271 с.

ӘОЖ 37.017

С. К. Байжанова

*Ж. Т. Жакаев, күндізгі оқу факультетінің 3 курс курсанты
ҚР ТЖМ Мәлік Ғабдуллин ат. Азаматтық қорғау академиясы*

«ПАТРИОТ» МАҒЫНАСЫНЫҢ ӨЗГЕРУ ТАРИХЫ

«Патриот» сөзінің қазақ тілінде аудармасы баршаға мәлім. Ол шетел сөзі, тілімізге орыс тілінен енген сөз. Мысалы, орысша-қазақша сөздіктерде «Патриот - өз Отанын адал сүйетін, қызмет ететін, өз мүддесін ел мүддесі жолында құрбан қылатын, басқа ұлттар мен ұлыстарға кеңпейілділікпен қарайтын адам; өзінің Отанына берілген, оның мүдделеріне қызмет ететін адам» [1] деп жазылған. Оны бір сөзбен - Отанға деген сүйіспеншілік сезімі деп те атайды. Бірақ біз оны аудармай, сол түрінде қолданғанымызға байланысты, шетелде оны қалай түсінетінін білу қажет.

Патриот сөзі римдік патриот («отандас») сөзінен шыққан, ол өз кезегінде грек πατρις («Отан») сөзінен шыққан.

Жалпы айтқанда бұл сөздің жиі қолданылуы оның саяси мағынасына байланысты болды және ол уақыт сайын өзгеріп жатты. Ең бірінші рет «патриот» сөзі 1720 жылдардан бастап ағылшын саяси риторикасында «патриотизм» термині ретінде пайда болды, ол басынан бастап «ортақ игілікпен» байланысты болды, бірақ сонымен бірге үкіметке қарсы оппозициялық сипатқа да ие болды. XVIII ғасырдың екінші жартысында Британдық Парламенттегі радикалдар мен консерваторлар патриоттық риториканы қолдану құқығы үшін күресті. Мысалы жаңа пайда болған Патриоттар партиясы ағылшындық

үкіметтің тираниясымен күресті, сондықтан олар үкіметке, сотқа, сондай-ақ азаматтық бостандықтарға қарсы келетін монархқа қатысты оппозиция ретінде «патриот» ұғымымен өзін байланыстырады. Кейіннен американдық отарлаушылар тәуелсіздік үшін күресте патриотизмді осы мағынасында қолданыды.

1774 жылы Сэмюэл Джонсон «Патриот» атты эссе жариялады, онда ол патриоттың кім екендігі туралы сол кездегі жалпы идеяларды сипаттайды және сынайды. Патриоттың бірінші ерекшелігі, ол монархқа қарсы тұру деп белгілейді. Сондай-ақ, патриот халықты біртұтас біртектес қауымдастық ретінде көреді, бұл Джонсонның пікірінше дұрыс емес, өйткені бай бар және кедей бар, патриот халықтың қай бөлігіне жүгінетінін нақты түсіну керек. Егер ол алдануға оңай болатын кедейлер мен білімсіздерге жүгінсе, онда мұндай патриотизмді өз еліне деген махаббат деп атауға болмайды. Нағыз патриот көпшіліктің еркіне сөзсіз бағыну мүмкін емес екенін түсінеді, өйткені ол өзгермелі болады. Бұл эсседен кейін нағыз патриот және жалған патриот деген ұғымдардың пайда болуына әкеледі. Бірақ бұл жерде есте сақтайтын нәрсе, сол уақытта саяси сайлау өтті және Джонсон «патриот» сөзін арнайы саяси мағынасында қолданды.

Сонымен бірге Францияда «патриот» әлі идеологияға айналмады. Қазіргі заман ғалымы Питер Кэмпбелл айтуынша Францияда «патриот» тек риторикада қолданған еді. Ұлы француз төңкерісі кезінде патриоттық риторика саяси насихаттың негізгі құралдарының бірі болды (революцияның ең танымал ұрандарының бірі - «Отанға қауіп төніп тұр!»). «Отанға деген сүйіспеншілік» - құқықтары бірдей ұлт үшін күрес ретінде танылды [3].

Франциямен болған соғыстың жиырма екі жылында, 1793-1815 жылдар аралығында ағылшындықтар патриоттық тілді үгіт-насихаттауда қажетті міндеттерге қол жеткізу үшін белсенді қолданды. Наполеон билікке келгеннен кейін, ағылшын үкіметі халықты тиранға (бұл сөз, әсіресе ағылшындықтар үшін жағымсыз естіледі) қарсы тұруға шақырды. Осылайша, үкімет бір уақытта либерализмнің патриотизммен байланысында ойнап, енді «патриот» – отанды сүю, монархқа қарсы емес, жауға қарсы күресуін күшейтуге тырысты.

М. Одесский мен Д. Фельдман XVIII ғасырдың аяғына дейін «патриот» термині Ресейде кең таралмағанын атап өтті. Ресей интеллигенциясы «патриот» деп патшаға қызмет ететін адамдарды атады.

Х. Каннингэм «патриот» XIX ғасырда да өзінің бірінші либералды мағынасында тілде өмір сүруді жалғастырды деп санайды [4]. Бұл тұжырымдама 1830 жылдары жұмысшы табының чартистік қозғалысы кезінде негізін табады. Енді радикалдар әлеуметтік құлдыққа қарсы

шыққандарды нағыз патриоттар деп санайды. Бірақ «патриот» бұл контексті көп уақытқа болған жоқ және 1840 жылдан кейін «патриот» үкіметке оппозиция ретінде танылуын тоқтатты.

XIX ғасырдың екінші жартысында радикалдардың патриотизмі Халықаралық жұмыс қозғалысында, сондай-ақ АҚШ азаматтық соғысында Солтүстікті қолдауда көрініс тапты. Сонымен бірге радикалдардың патриотизмі назарды ішкі саясаттан сыртқы саясатқа аударды.

1877-78 жылдары британдық саяси риторикада патриотизмнің мүлдем жаңа түрі пайда болды - «джингоизм». Бұл атау Лондон пабтарында айтылатын сол жылдардағы патриоттық әндердің бірінен, Ресей туралы жағымсыз пікірлерден шыққан. Джингоизм «консервативті русофобия» деп те аталатын. Джингоизм толқыны либералды және демократиялық ортада алаңдаушылық туғызып, Ұлыбританияның қоғамдық саясатын біраз уақытқа алды. Патриотизм енді премьер-министр Бенджамин Дискраэлидің милитаристік саясатымен байланысты болды. Осы кезден бастап, тек Англияда ғана емес, барлық жерде империалистік консервативті патриотизм орнады.

Ресейде М. П. Одесский және Д. М. Фельдман Кеңес кезінде «патриот» идеологиясын егжей-тегжейлі қарастырады. Азаматтық соғыс кезінде большевиктік үгіт-насихат Ұлы француз революциясының өзгертілген ұранын қолданды: «Социалистік Отанға қауіп төніп тұр!». «Социалистік» сөзі жасырын риторикалық маневрді білдірді. Осылайша патриотизм туралы консервативті және либералды ұғымдар біріктірілді.

XX ғасырдың екінші жартысында патриотизмнің патшаға емес, Отанға қызмет ету мағынасы қайтарылды. Одан кейін Л.И.Брежнев кезінде Ресей зиялылары екіге бөлініп кетті «ұлттық-патриоттық» және «либералды». Олардың қарама-қайшылығы «қайта құру» дәуірінде күрт күшейе түсті.

1970-80 жылдардағы кеңестік журналистика контекстіндегі «патриотизм» термині шовинистік, этнонационалистік мағынаға ие болады. Оған қарамастан М.П. Одесский және Д.М. Фельдман патриотизмнің олай түсінетіндер аз болғанын және көпшілік патриотизм терминін ең алдымен Отанға деген сүйіспеншілік және өз елін шетелдік басқыншыдан қорғауға дайын болу деп түсінгенін атап өтті.

Список литературы

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. - 569 б.
2. Одесский М. П., Фельдман Д. М. Поэтика власти - М.: РОССПЭН - Можайск. Полиграфкомб, 2012. – 264 с.
3. Campbell, Peter (2007) The language of patriotism in France, 1750-1770. e-France: an online journal of French studies, 1. pp. 1-43
4. H. Cunningham The Language of Patriotism 1750–19141 History Workshop Journal, Volume 12, Issue 1, AUTUMN 1981, Pages 8–33
5. <https://theoryandpractice.ru/posts/829>

УДК 37.017.4

*С. К. Байжанова, старший преподаватель
Академия гражданской защиты им. М. Габдуллина МЧС РК*

ВОПРОСЫ ПАТРИОТИЗМА В ПСИХОЛОГИИ

Пропаганда патриотизма обозначена как одно из приоритетных направлений, поддерживаемых государством в сфере образования, воспитания и социализации в Казахстане [1].

В связи с этим возникает необходимость изучения патриотизма, в виде объекта исследования, а также его механизмов воздействия и развития.

Тема патриотизма изучается недавно, причиной является сложность и многогранность этого явления. Если раньше человеку невозможно было и представить изучение, а именно «расчленение» на составные части, такого высокого чувства, как патриотизм, то теперь учитывая всю важность этого явления для общества, его изучение переросло в необходимость.

Сейчас патриотизм активно изучается в рамках многих наук: социологии, философии, истории, педагогики и психологии. Естественно, полное исследование в рамках одной науки невозможно, поэтому исследования разных отраслей науки дополняют друг друга.

Чтобы наиболее точно определить понятие патриотизма, необходимо рассмотреть его с разных сторон. Так, например, в социологии патриотизм понимается как «любовь к родине, преданность

своему отечеству, своему народу» [2], в философии «нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к отечеству, преданность ему, гордость за его прошлое и настоящее, стремление защищать интересы родины» [3].

В психологии патриотизм изучается как многокомпонентное явление. Оно относится к нескольким психологическим категориям: установкам, ценностям, чувствам, поведению и др. Возможно также рассмотрение патриотизма как потребности в самоидентификации. То есть разработанность и изучение патриотизма в контексте психологии находится на ее начальном этапе. Однако уже можно рассмотреть первые обозначенные компоненты патриотизма. Например, в своей работе А.Л. Журавлев определили основные составляющие патриотизма [4]:

- любовь к Родине;
- готовность отказываться от личных интересов в пользу общественных;
- соответствующее поведение;
- идентификация со своей страной, ее историей и народом.

В. А. Кольцова и В. А. Соснин отметили еще несколько компонентов:

- верность Родине;
- духовное развитие;
- активная гражданская позиция, готовность отстаивать интересы своей Родины, сохранять и развивать ее благополучие;
- жертвенность, проявляющаяся в пренебрежении личными интересами, даже жизнью;
- определение Родины как наивысшей ценности личности;
- гордость, но в тоже время и критическая оценка своей культуры, достижений народа, его истории, обычаев;
- проявление к другим народам и их культурам чувства уважения.

Вместе с определением компонентов явления, психологами рассматривались уровни патриотизма (индивидуальный, общий), степени (патриоты, квазипатриоты, антипатриоты), уровни сформированности патриотизма (высокий, средний и низкий), а также степени взаимосвязи с другими структурами личности.

Эмпирические исследования по патриотизму проводятся посредством тестов. Стандартизированных методик по оценке «патриотизма» в психологии нет, но психологи опираются на методики исследования индивидуально-типологических особенностей личности, ценностной ориентаций, мотивов и т.д. Помимо психологических исследований, в учет берутся социальные исследования, такие как,

«Молодежь Казахстана», проводимый научно-исследовательским центром «Молодежь». Данную работу центр проводит третий год и в списке вопросов значится тема патриотизма.

Интересны результаты опроса, так за последние три года молодые люди в большей степени понимают патриотизм как уважение, любовь и гордость к своей стране. В 2018 году так считали 59,7 % респондентов, в 2019 году – 60,4 %, в 2020 году – 53,3 % (за 2021 год доклад еще не был опубликован). Возможно это связано с пандемией и экономической ситуацией в стране.

38,9% молодых людей ассоциируют патриотизм со службой в армии, готовностью защищать Родину. У 32,1 % респондентов патриотизм связан с честностью и порядочностью. Для 28,3% участников опроса патриотизм это честная, хорошая работа, идущая во благо государства.

В ответах молодые люди указали, что считают себя более патриотичными в сравнении с людьми среднего возраста и пожилыми. Исследователи выделили несколько социально-демографических групп, для которых любовь, уважение и гордость за страну являются ключевыми определениями патриотизма. Чаще это казахстанцы 14-18 лет (54,5 %) и 24-28 лет (55,1 %) [5]. То есть наиболее «восприимчивый» слой населения. По исследованиям возрастной психологии именно в этот период жизни, происходит становление человека как личности в обществе, он наиболее ориентирован на изменения в окружающей среде, и помимо семейных ценностей, происходит определение национальных ценностей, культуры и традиций.

Вместе с тем, по итогам следования эксперты считают, что молодежь более привержена «пассивному» патриотизму. Поэтому государством так много внимания уделяется на консолидацию общества, укреплению национальных ценностей, патриотическому воспитанию.

Несмотря на то, что патриотизм исследуется в рамках разных наук, еще не в полной мере определена его структура, не изучены пути формирования. Однако психология сама по себе наука относительно молодая, поэтому исследования продолжаются, и ответы на вопросы будут найдены.

Список литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 2021 год: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>

2. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В.Осипов – М.: Издательская группа ИНФРА. М.-НОРМА, 1998 – 488 с.

3. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

4. Журавлев, А.Л., Юревич, А.В. Патриотизм как объект изучения психологической науки // Психологический журнал. - 2016. - Т.3. №3.

5. Социологическое исследование «Молодежь Казахстана» / Руднева Е.А., Кожабекова Д.А., Туреханова Б.К. – привлеченный эксперт: НИЦ «Молодежь», НурСултан, 2020. – 105 с.

УДК 796.77.01.01

А. А. Байсбаев

Военный институт Национальной гвардии Республики Казахстан

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО

В современных условиях роль физической культуры как неотъемлемой части общей культуры актуализируется, все более значимым становится выявление широкого аспекта ее социальных функций. Поэтому методологическая и теоретическая разработка проблем формирования физической культуры личности рассматривается как приоритетная в анализе данного социального феномена [1].

Научный подход к определению физической культуры личности военнослужащего предполагает рассмотрение данного феномена через призму отношения субъекта у своей социально-биологической сущности и развертывания данной сущности в конкретных формах двигательной деятельности в процессе ратного труда. Кроме того, физическая культура как социальное явление представляет собой совокупность связей и отношений, в которые вступают индивиды, проявляя свою сущность в общественно полезной деятельности, разновидностью которой выступает воинская деятельность [2].

Опираясь на уже накопленные знания по определению понятия физической культуры представляется возможным сформулировать следующее определение физической культуры личности воина. Физическая

культура военнослужащего – это достигнутый конкретным человеком уровень физического состояния, обусловленный соответствующими знаниями, убеждениями и организацией его жизнедеятельности, способствующий выполнению военнослужащими, своего гражданского долга как члена общества и вооруженного защитника его интересов [3].

Содержание физической культуры личности включает в себя материальные и духовные компоненты. К материальным компонентам физической культуры военнослужащего относятся: необходимый объем двигательных навыков и умений, определенный уровень развития физических качеств и функциональных возможностей организма. Именно они составляют материальную основу жизненных сил каждого человека, фундамент его работоспособности, выступая в качестве обязательного средства выполнения воином своего служебного долга по защите Отечества.

К духовным компонентам физической культуры военнослужащего относятся: совокупность специальных знаний в области всестороннего физического развития, идеал физического совершенства, спортивного мастерства, к которым стремится конкретный человек, представления о способах их достижения, знание особенностей того или другого вида физкультурно-спортивной деятельности, правил спортивных соревнований [4].

Характеризуя критерии развития физической культуры личности, надо учитывать биологические и социальные особенности развития военнослужащего. Так, выработка критериев в биологическом плане может быть основана только на возможностях человеческого организма переносить те или иные физические нагрузки. Явные перегрузки организма ведут к постепенному разрушению последних. Потребность в трудовой деятельности выдвигает в социальном плане необходимость поиска многообразных потребностей в физическом развитии и должны лежать в основе разработки критериев физической культуры личности военнослужащего.

В качестве таких критериев выступают:

1. уровень физического образования, знания в области физической культуры, системность и глубина усвоения научно-практических знаний, необходимых для понимания сущности, особенностей биологических и социальных процессов функционирования физической культуры, умения их творчески применять на практике;

2. убеждения в высокой роли физической культуры в общественной и личной жизни;

3. уровень двигательной активности, привычки к регулярным занятиям физкультурой и спортом;

4. владение средствами, методами формирования собственного физического совершенства, организации физкультурно-спортивной деятельности личного состава воинских частей и подразделений;

5. способность выполнять различные виды деятельности, связанные с реализацией военнотружущим задач по созданию и поддержанию благоприятных внешнеполитических условий для мирного созидательного труда народа своей страны [5].

Учет указанных критериев физической культуры может дать возможность объективно оценить содержание и уровень ее развития у военнотружущего.

Используя эти критерии, можно выделить три уровня физической культуры личности военнотружущего.

Высокий уровень – глубокие теоретические знания и твердые убеждения в области физической культуры и их активная пропаганда; активные, устойчивые привычки к регулярным физическим упражнениям; сознательно творческое отношение к занятиям по физической подготовке; наличие полного объема высокоразвитых двигательных навыков и умений, функциональных возможностей организма, обеспечивающих успешное выполнение деятельности, связанной с защитой Родины и быстрое овладение различными видами военно-профессионального труда.

Средний уровень – различные, но недостаточно системные знания и убеждения в области физической культуры и спорта преимущественно описательного характера (с недостаточными элементами творчества), находящиеся в стадии дальнейшего развития и углубления; осознанное и ответственное отношение к занятиям по физической подготовке при недостаточной инициативности и отсутствии устойчивых привычек к регулярным физическим упражнениям; наличие необходимого объема оптимально развитых двигательных навыков и умений, функциональных возможностей организма, обеспечивающих достаточно успешное выполнение конкретной деятельности и овладение избранным видом военно-профессионального труда.

Низкий уровень – преимущественно обычные знания в области физической культуры и спорта, отсутствие убеждений в ее высокой социальной значимости; формальное отношение к занятиям по физической подготовке (лишь периодическое выполнение отдельных физических упражнений), пассивное отношение к спортивным соревнованиям; относительно ограниченный объем двигательных навыков и умений, физических качеств и функциональных возможностей организма, обеспечивающий овладение лишь

отдельными видами заданий военно-профессиональной деятельности, исключая в ряде случаев сложные виды военного труда, например оперативного профиля [6].

Заключение

В физической культуре личности главенствующую роль играют социальные факторы, раскрывающие её общественную значимость, необходимость и возможность физического совершенствования; исторический процесс возникновения, функционирования физической культуры, её гуманистический характер; закономерности развития в условиях современного общества; педагогические, психологические, правовые аспекты становления физической культуры личности военнослужащего. Однако формирование физической культуры военнослужащего в определенной степени обусловлено также и генетическими, природными задатками человека, механизмами двигательных навыков, физиологических изменений, происходящих в его организме при выполнении физических упражнений и т.д. Поэтому в физической культуре личности социальное и биологическое выступают в тесном диалектическом единстве, взаимодействии, взаимопроникновении, при безусловном приоритете социальных компонентов.

Физическая культура личности военнослужащего характеризуется перечисленными выше чертами и требованиями, но с определенными специфическими акцентами в ряде критериев её уровня, выходящих за пределы физической культуры обычного гражданина, применительно к развитию физических и психомоторных, общих и специальных качеств, профессионально важных для овладения военными профессиями, значимыми в учебно-боевой и боевой деятельности, формировании двигательных навыков к военной службе, нравственных норм, имеющих отношение к физической подготовке военнослужащих. Имеются особенности и в правовых нормах физической культуры личности военнослужащего современной армии, заключающиеся в обязательности, а не добровольности занятий физическими упражнениями, регламентированными должностными обязанностями личного состава воинских частей и подразделений Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Список литературы

1. Григорьев В. И. Физическая культура студентов вузов Санкт-Петербурга как объект социально-педагогического исследования. – СПб.: Изд-во СПб ГУЭФ, 2000. – 84 с.

2. Закон Российской Федерации ФЗ-329. О физической культуре и спорте в Российской Федерации. (04.12.2007 г.).

3. Зюкин А.В., Романенко Н.В. Основы философии физической культуры и спорта: Монография. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2015. – 171 с.

4. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта. – М.: «Академия», 2004. – 240 с.

5. Романенко Н.В., Зюкин А.В., Пономарев Г.Н. Философия науки: Монография. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2018. – 359 с.

6. Физическая культура: учебник / под ред. М.Я. Виленского. – М.: КНОРУС, 2013. – 424 с.

ӘОЖ 93 (94)

М. Н. Балтабай

*Ғылыми жетекші: Ш. Н. Дурмекбаева, биология ғылымдарының
кандидаты, профессоры*

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ КУРСЫН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қашықтықтан оқу дегеніміз – білім берумен, біліктілік дағдыларын меңгеріп алу үдерісі, осы уақытта оқыту үдерісінің толық немесе арнайы бір бөлімі мұғалім мен оқушының аумақтық алыстығына қарамай жаңа ақпараттық технологияларды және телекоммуникациялық технологиялардың көмегі арқылы жүзеге асыру болып келеді.

Қашықтықтан оқытудың технологияларының кейс және желілік деп аталатын ерекше түрлерін атап айтуға болады.

Қашықтықтан оқытудың басты жетістіктерінің қатарына – мұғалімнің қатысуынсыз білім алушылар көңілін өзінен тыс қалдырмау шеберлігіне тікелей байланысты. Жаңадан өтілетін материал бойынша ұсынылатын жоспарлар баспаға шығарылған түрде қашықтықтан оқу курсына электронды түрде немесе электронды құжат түрінде беріледі. Қашықтықтан оқыту барысында жаңа тақырыпты баяндауда сабақтың басты көзі видео конференция және чаттар болып келеді. Айтылатын материалдар алдын ала дайындалып, алдын ала тағайындалған жоспар арқылы өткізіледі. Сабақ үдерісіне мұғалім әрқашан белсенділікпен

қатысады. Қашықтықтан оқу барысында әдетте сабақ жоспарын баяндау және талқылау бір уақытта жүргізіледі [1, 7 бет].

Қашықтықтан оқыту жүйесін әрқайсысы өз кезегінде бірнеше бөлімден тұратын үш компоненттің жиыны ретінде қарауға болады. Олар:

- дидактикалық жүйе;
- қамтамасыз ету жүйесі;
- технологиялық жүйелер.

Қашықтықтан оқыту үшін оқытуда жалпы дидактикалық 5 әдістерді ұсынуға болады:

1. ақпараттық-рецептивтік;
2. репродуктивтік;
3. мәселелі мазмұндау;
4. эвристикалық;
5. зерттеушілік.

Соңғы кездері елімізде білім беру жүйесі барысында ерекше өзгерістер орын алып келеді. Оқу мен білім технологиялары қаражат қорының байыбына жетіп түсінудің, нарықты өркендету барысында күресудің қолайлы құралы ретінде көзделіп отыр. Осы орайда қазіргі заманғы технологиялық жетістіктерге негізделген қашықтықтан білім беру өте ерекше рөл атқарады. Коммуникациялық жаңалықтарды ауқымды түрде бөлісу курсы маңызды міндеттерді ойдағыдай жүзеге асыруға өз септігін тигізеді [2, 21 бет].

Білім беруде қашықтықтан оқудың негізгі мақсаттарының бірі болып білім берудің біртұтас ақпараттық жүйесін құру арқылы білім алушылардың білімін жоғарылату саналады.

Білім беру саласында қашықтықтан оқытудың басты міндеттері:

- бір-бірімен тығыз ара қатынаста бола отырып, мемлекеттік деңгейдегі қашықтықтан оқытудың құрамына кіруі;
- маңызды түрде құру кезінде стандартты талаптарды сақтау.

Қашықтықтан оқытудың жергілікті жүйесі белгілі бір білім және жекелеген қала аясында жұмыс атқарады, оның құрамына тек жоғары оқу орындары ғана емес, мектептер, гимназиялық мектептер мен колледждер де жатады. Осындай жүйенің үдерісінде жұмыс атқарудың алғашқы бөлімінде зиялылық потенциалын, компьютерлік техниканы ыңғайлы етіп қолдана отырып, үздіксіз білім беру принциптері нәтижелі түрде іске асырылады. Осыған қарай, мектептерде және жоғары оқу орындарында жергілікті және аймақтық желіні пайдаланып, шығармашылық жұмыстарын таратып, оқыту үдерісінде әдістер бойынша сынамамен алмасуы қерек болып табылады [3, 36 бет].

Қашықтықтан оқытудың мүмкіншілігі мынада: ауқымды және жергілікті жүйелерін ойлағандай қолдана білудің нәтижесінде білімнің базалық және деректердің банкілік материалдарына, клиент - сервер, мультимедиа, компьютерді оқып-үйренуші жүйелерге, электронды оқулықтарға, оқу-әдістемелік материалдарға, қашықтықтан оқыту жүйесінің технологиясымен үйлесімді болып табылатын, алдағы кезеңде оқыту тәсілдерінің арасында кең тараған бес аспап әрі өміршең түрлері бола алатындай жайлы оқулықтарға, бағдарламаларға еркін кіруге болады [4, 35 бет].

Осы сияқты алуан түрлі жағдайларды жүзеге асыруда білім берушінің атқаратын орны орасан зор болып келеді. Мұғалімге өте ауыр, әсіресе жауапты міндеттер жүктеледі: ол курстың барысының құрылысын дайындап, оны қашықтықтан білім беру жүйесімен астастырып бейімдеуді, оқу үдерісінің барысын қадағалап, тапсырмаларды орындау үдерісінде, өз ойымен бақылап-пысықтап жұмыстарын атқару туралы ұсыныстар береді. Бұндай кезде қашықтықтан оқыту жүйесінің әдістерінде көрсетілгеніндей, көңіл-күйі, психологиялық қарым-қатынасы бой көрсетеді. Қашықтықтан оқыту тәсілі бойынша жұмыс атқаратын оқытушы оқытудың жаңа технологиясын, оқытудың компьютерлі және тараптық жүйелерін жоғары дәрежеде біліп, олармен іс жүргізу ісін орындауы шарт [5].

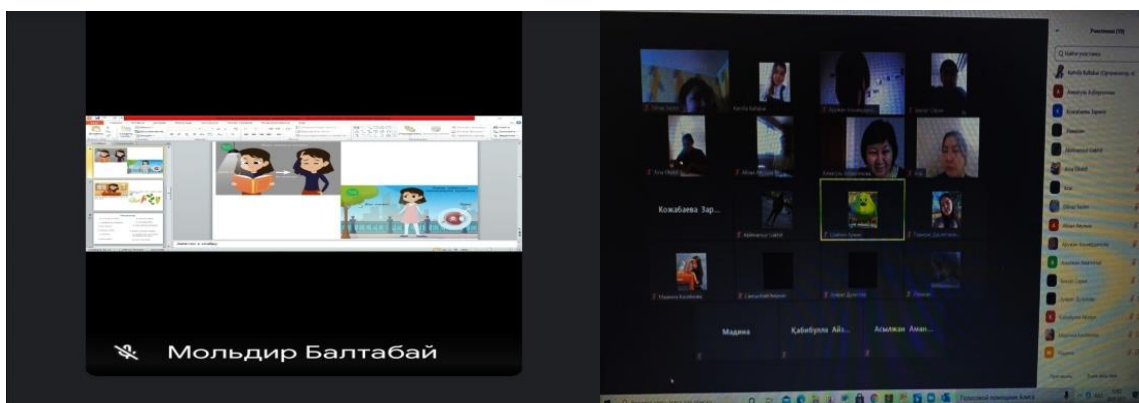
Қашықтықтан оқыту әдісімен оқытатын оқытушыларға қойылатын негізгі талаптар:

- мұғалім ақпараттық құралдармен жоғары дәрежеде жұмыс жасай алуы қажет;
- қашықтықтан оқытуда мақсаттар мен міндеттері, оның алдағы уақытта ақпараттық технологияларды және коммуникация құралдарының негізінде дамуы туралы білуі қажет;
- қашықтықтан оқыту технологиясын жетік білетін, білім саласындағы қызметкерлерді, оқушыларды таныстыра білуі қажет;
- мұғалімнің ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге іс жүзінде дағдылануы қажет;
- қашықтықтан білім беруде ақпараттық құралдарын қолдану ісіне үйренуін қалыптастыру, қолданушылар арасында материалдармен алмасу және ақпараттық жүйелердегі ресурстарды пайдалану дағдыларын қалыптастыруы қажет;
- жинақталған түрде оқу бағдарламасын құрайтын белгілі бір тәртіптегі модульдік курстардың әдістемелерін баяндап және курстарды өткізуді ұйымдастыра алуы керек;

- білім нәрімен сусындату үдерісін қашықтықтан оқыту жүзінде жүргізу ісіне жан-жақты даярлану, қашықтықтан оқыту жүйесі барысында сабақты өткізу үдерісінде үйлестіруші болуы қажет [6; б. 40].

Қазіргі таңда елімізде эпидемиологиялық жағдайларға байланысты білім беру мекемелері қашықтықтан өз жұмыстарын жүргізіп жатыр. Солардың бірі Көкшетау қаласында орналасқан Әл - Фараби атындағы ІТ мектеп лицейі. Атаулы мектеп 2018-2019 оқу жылынан бастап оқушыларды білім нәрімен сусындатуда. Мен қазіргі уақытта «Биология» пәні бойынша педагогикалық тәжірибемді осы мектепте өтіп жатырмын. Тәжірибе өтуге барғаннан күннен бастап, бізді өз ісінің білікті мамандары қарсы алып, өз тәжірибелерімен бөлісті. Мектептерде қашықтықтан оқытуды жүргізу үшін бірнеше онлайн платформалар бар.

Мектепте kundelik.kz, google meet, google classroom, zoom, online мектеп платформалары арқылы сабақтар жоспарлап өткізудемін.

1 – сурет - 7 «Ә» сынып оқушыларымен Google meet платформасы арқылы сабақ өту барысы

Педагогикалық тәжірибе кезінде 7 сыныпта «Биология» пәнінен «Орталық жүйке жүйесі бөлімдерінің құрылысы мен қызметі. Жұлын» тақырыптары бойынша қашықтықтан сабақты google meet және google classroom платформалары арқылы жоспарлап өткіздім. Бұл платформалар арқылы бейне – конференцияларға шығып балалармен тікелей жұмыс жасауға мүмкіндік бар. Онлайн платформалардың артықшылықтары оқушының уақытын үнемдейді. Мұғалімнің онлайн платформаға жүктеген тапсырмасын орындау барысында оқушы бірден өз қателерін көріп, қатемен жұмыс жасауға мүмкіндігі бар.

Қорытындылай келе, қашықтықтан оқыту қазіргі заман талабына сай білім беру жүйесінің жаңартылған көздерінің бірі. Қашықтықтан сабақты жоспарлау және онлайн платформалармен жұмыс жасау мұғалім үшін де оқушы үшін де ыңғайлы оқытудың бір түрі.

Қашықтықтан оқыту кезінде оқушының үлгерімі төмендемейді. Ең бастысы баланы жалықтырып алмай ынталандырып отыру маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Тихомиров В. П. Дистанционное образование в России // Дистанционное образование. – 1996. - № 1. – 7 с.

2. Карпухин Н. В., Миронов С. В. К вопросу организации системы дистанционного обучения руководителей и служащих подразделений Федерального казначейства // Дистанционное образование. – 1998. – № 4. – 21 с.

3. Виштынецкий Е. И., Кривошеев А. О. Вопросы применения информационных технологий в сфере образования и обучения // Информационные технологии. – 1998. – № 2. – 36 с.

4. Вайндорф-Сысоева М.Е., Грязнова Т.С., Шитова В.А., Методика дистанционного обучения. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 194 с.

5. Шарипов Ф.В., Ушаков В.Д., Педагогические технологии дистанционного обучения. – М.: Издательство: Университетская книга, 2016. – 180 с.

6. Мукашева З.У. Қашықтықтан оқыту жағдайындағы білім алушыларға арналған анықтама-бағыттаушы - Орал: М. Өтемісов атындағы БҚУ РБО, 2020, – 40 б.

УДК 94.574

*А. С. Барчан, магистрант кафедры педагогики и психологии
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова*

КАЗАХСТАН КАК СОВРЕМЕННОЕ СУВЕРЕННОЕ ГОСУДАРСТВО

После распада СССР Республика Казахстан выходит на мировую арену как новое суверенное государство. Многие политические процессы, которые повлияли на нашу страну, имеют общие исторические корни и социально-экономические основы, взятые из государственного строя и политической системы бывшего Советского Союза.

«Современное государство», в научной литературе трактуется, как тип государственной системы, для которой свойственны:

- 1) четкие территориальные границы;
- 2) наличие профессионально подготовленной армии;
- 3) развитый институт гражданства;
- 4) разветвленная система демократических институтов власти;
- 5) разделение светской и религиозной власти;
- 6) наличие современных инструментов технического менеджмента [1].

На территории евразийского континента, в начале 1990-х годов произошел переход от одной государственно-политической системы, носившей название социалистической, другой которая, как бы мы не хотели сказать иначе, называется капиталистической. Во время бурных политических волнений на территории крупнейшего государства конца XX века в течение короткого периода произошли два масштабных события положивших начало новой истории. Во-первых, это прогремевшее на весь мир событие, распад союзного государства, которое считалось могущественной сверхдержавой. Вторым крупным событием стало, создание вместо одного федеративного государства 15 независимых государств. Таким образом, современное государство Республики Казахстан – мы можем назвать, продуктом уникальных исторических событий. В результате распада СССР, Казахстан стал независимым суверенным государством.

Впоследствии начали происходить очевидные законы слома старого и формирования нового типа государства и нового политического устройства. В 1991–1995 годы шел процесс свержения социалистической государственной машины и образование новой политической системы.

Формирование главных институтов современного государства началось с новой Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. С обретением независимости и принятием новой Конституции в Казахстане началась активная многоуровневая работа по укреплению новых принципов государственного устройства и деятельности. За годы независимости государства были решены главные вопросы:

- 1) об этнонациональной характеристике государства;
- 2) о форме правления;
- 3) о структуре государства;
- 4) о функциях государства.

Согласно Конституции 1995 года новая государственность создается на исконной казахской земле и единственным истинным

источником власти здесь является - народ Казахстана [2]. Данный подход к характеристике социально-этнической основы государства соответствует реалиям и служит фундаментальным началом всего общества. Вопрос о форме правления в Казахстане решался поэтапно. В силу советских традиций коллективного управления изначально была ориентация на парламентскую республику советского типа, но практика первых лет становления нового государства и его институтов, показала исторический застой, всю противоречивость этого направления развития. Сильная президентская форма правления постепенно развивалась и со временем обретала вес.

Конституция Казахстана определяет основные принципы, как государства в целом, так и всех институтов политической системы общества.

В первую очередь, это принцип общественного согласия. Закрепление такого, на наш взгляд, общедемократического, универсального гуманистического принципа связано с тем, что в силу объективных социально-экономических факторов общество делится на разные слои, народности, классы, религиозные объединения, этносы, демографические группы, конфессии. Такое разделение общества говорит о том, что в нем существуют разные общественные интересы, мировоззрения, взгляды, идеи и убеждения, иногда, к сожалению, не совпадающие, временами даже несопоставимы между собой. При научно обоснованной, правильно выверенной политике институтов власти государства эти различия не должны служить причиной публичных ссор, конфликтов и споров. Таким образом, усилия всех институтов на всех уровнях в Казахстане сохраняют и обеспечивают в своей повседневной практической деятельности общественное одобрение и будут продолжаться на протяжении всего периода независимого развития Казахстана как суверенного государства.

Еще один фундаментальный принцип Конституции Казахстана - установление политической стабильности. Подобно общественному согласию, политическая стабильность также достигается за счет многогранной и постоянной активной работы всех институтов политической системы.

Одно из важнейших достижений нашей страны, как современного цивилизованного государства – это обеспечение социальной гармонии и политической стабильности. Экономическое развитие должно занимать лидирующее место, среди направлений деятельности Республики Казахстан. Этот принцип, является основополагающим в силу определяющего места экономики, как для прогресса страны, так и для человеческого развития. С одной стороны, усиление этого принципа в

Конституция свидетельствует об особой ответственности государства за экономическое развитие. Государство не может занимать нейтральную позицию, по отношению к экономическим процессам, как в рыночных отношениях, так и в преобладающем характере частной собственности. Государственные власти не могут стоять в стороне относительно рыночной стихии. Экономический прогресс невозможен без всестороннего контроля над регулирующей деятельностью государства. Это уже доказала экономическая активность Правительства Казахстана в 2008-2009 годах. Из всех стран бывшего союзного государства, Казахстан вышел из этого кризиса с наименьшими потерями.

Конституция признает роль гражданского общества в установлении экономических отношений и развитии экономики. Это вытекает из положения Конституции о двух формах собственности, государственной и частной собственности, как основах экономики Казахстана. Частный сектор экономики, представленный его участниками, должен не только заботиться о своем благосостоянии, но и нести ответственность за развитие экономики. Это не благое пожелание, а конституционное требование [3].

Также важный принцип, отраженный в Конституции патриотизм по отношению к своей стране. Патриотизм - это идея, чувства и действия граждан Казахстана, выражающие в любви и верности Родине, способствующий ее успеху в любых сферах: политической, экономической, социальной, культурной, защиты, укрепления власти на международной арене. Казахстанский патриотизм - это понимание общих интересов людей разных национальностей и религий, проживающих в Казахстане на протяжении десятилетий, уважение исторического прошлого своей страны, почитание традиций и обычаев, активная созидательная деятельность по созданию и укреплению нового государства.

Он не признает национальный нигилизм, основанный на принижении национальной истории, национальных обычаев и традиций. Патриотизм родной земли не приемлет ложного патриотизма, искаженных представлений о своей нации, сопоставления его другим этносам. Так как, этот принцип объединяет все этнические и социальные группы, он не соотносится ни с национализмом, ни с шовинизмом, ни с сепаратизмом.

При определении новой стратегии развития Казахстана учитывались следующие глобальные вызовы XXI века: обострение глобального демографического дисбаланса, угроза острого продовольственного дефицита, дефицита воды, энергии, истощаемость природных ресурсов, нарастающая социальная нестабильность, угроза

новой мировой дестабилизации. Таким образом, нынешнее положение отличается от того, что было в нашей стране на этапе становления государства. Характер и глубина происходящих в мире преобразований, глобальная взаимозависимость требует долгосрочного устойчивого развития. На сегодняшний день Казахстан - это образец успеха, у которого есть свое лицо, особенности и собственная позиция. Страна уже 30 лет работает над укреплением своего суверенитета и политического влияния. Сильное государство занимается не политикой выживания, а политикой планирования, долгосрочного развития и экономического роста [4].

Делая вывод, можем с уверенностью сказать, наше государство в 1991 году выбрало независимость, свободу и открытость миру. Казахстан, на пути своего становления как современного и конкурентоспособного государства, за короткий срок, прошел тернистый путь и преодолел немало трудностей. Наша страна осуществила тройную модернизацию: построив современное суверенное государство, совершив огромный прорыв в рыночную экономику, заложив основы социального государства, перестроив сознание общества [5]. Являясь многонациональной и полиэтнической страной, мы сумели сохранить стабильность и мир. Казахстан стал родным домом для представителей около 130 национальностей и 18 конфессий. Главная ценность нашего государства - гражданский мир и межнациональное согласие. Неслучайно мир и согласие, диалог культур и религий в нашей многонациональной стране признаны мировым эталоном.

Список литературы

1. Бредихин А. Л. Суверенитет как политико-правовой феномен: Монография. - М.: Инфра-М, 2012.
2. Конституция Республики Казахстан. // Akorda. kz. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 1995 г.
3. Рогов И. И. Конституция Казахстана – основа поступательного развития общества и государства // Право и государство. – 2015. - № 3 (68). – С.6-11.
4. Казахстанская правда, 12 декабря 2019 года.
5. Послание Первого Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: Глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года.

А. Б. Байсбаева, Н. С. Сайдуова
Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

ҚАЗАҚТЫҢ ҒАРЫШКЕРІ

*Батыр – елдің айнасы, елдің бет-әлпеті,
ұлттың найзасы, халықтың қалқаны.
(халық нақылы)*

«Батыл болмай батыр болмас» осы мақалмен мақаланы бастауды жөн көрдік. Себебі, қандай ер азамат болмасын, еліне қызмет етіп, биіктерге шығып, жетістікке жетуі, бойындағы асыл қасиеттеріне байланысты келеді. Оның қайсарлығы, батылдығы, шыдамдылығы, ерік-жігері, ар-намысы әрқашанда биік тұрады.

Жер бетіндегі батырлықтың жөні бір бөлек. Ал аспанда, тартылыс күші жоқ ашық ғарышта жұмыс жасау – нағыз ерлік болып табылады. Осындай бекзадаларымыздың бірі, еліміздің көкігіндегі қаһарманы, батыры Тоқтар Әубәкіровтің ерең ерлігіне, ғарышқа сапар аттанғанына 2-қазан күні 30 жыл толып отыр.

Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіров 1946 жылы Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, 1 Май ауылында дүниеге келген. Қазақ халқының тұңғыш ғарышкері. Техника ғылымының докторы, профессор, авиация генерал-майоры. Кеңес Одағының батыры және Қазақстан Республикасының Халық Қаһарманы.

Армавир жоғары әскери ұшқыштар училищесін, Мәскеу ұшқыш-сынақшылар мектебін, Мәскеу авиация институтын бітірген Тоқтар Әубәкіров тарихта КСРО-ның 72-ші, әлемнің 256-шы ғарышкері болып саналады.

Мәскеудегі А.И. Микоян атындағы Тәжірибелік конструкторлық бюроның ұшқыш-сынақшысы ретінде бүкіл кеңестік әскери ұшқыштардың ішіндегі ең таңдаулылардың бірі болып, мүмкін еместі мүмкін қылып, тоғыз балдық мұхит толқынындағы кемеге ұшақ қондырған азамат.

Кеңес Одағында тұңғыш рет әуеде жоғары шапшаңдықпен ұшып бара жатып, бірнеше рет май құю арқылы солтүстік полюске ұшу сапарын ерлікпен орындаған. Ол реактивті ұшақтың 50-ден аса ең соңғы техникамен жарақталған түрін сынақтан өткізген. Аса қымбат алып ұшақтарды игеріп, көкке көтерілу үшін батырлықпен бірге зор білім керек. Отар мемлекеттің азаматын сол уақытта КСРО атынан ашық

ғарышқа жіберу ойлау түгілі түсте те адам сенгісіз еді. Бірақ Тоқтар Оңғарбайұлының біліктілігі, теориялық білімі, мықты денсаулығы басшылық тарапты бей-жай қалдырмады. Оны елдің ең таңдаулыларының қатарына қосқаны - оның батырлығы мен білімінің бір жерде ұштасқанының көрсеткіші болды [1, б. 366].

Ғарышкер болу - бірнеше ай дайындық арқылы жүзеге асатын қадам емес. Бұл дәреженің биігіне шығу үшін, алдымен, бірнеше жылдық теориялық және практикалық білім, тәжірибе керек. Осындай жаттығулардың барлығын өткерген адам нағыз спортшыдан кем түспейді. Осы жолдардың барлығынан өткен Тоқтар Әубәкіровке де Қазақстанның спорт шебері деген атақ берілген еді. Бұл атақты Тоқтар Оңғарбайұлына Тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда сол уақыттағы еліміздің спорт саласының басында жүрген Темірхан Досмұхамбетов берген болатын.

Тоқтар Әубәкіров Гагарин атындағы ғарышкерлер отрядының бір жарым жылдық бағдарламасын бір жылға жетпей үздік орындап, Отан алдындағы ғарышкерлік үлкен мақсатына абыройлы жетіп, оған бүкіл әлем куә болған еді, бұл Тоқтар Оңғарбайұлының өз мамандығын құлай сүйетінін танытады.

Тоқтар Оңғарбайұлы 1990 жылы ғарышкерлер құрамына алынып, 1991 жылы 2 сәуірде Кеңес Одағы Ғарышкерлер даярлау орталығында ұшу дайындығына кіріскен болатын. 1991 жыл 2 қазан Алматы уақыты 11 сағат 59 минутты көрсеткенде, қазақ жігіті Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіров Халықаралық экипаждың құрамында «Союз ТМ-13» кемесімен сегіз тәулік ғарышқа ұшты. Бұл барша қазақ халқының мақатынышына айналған тарих саханасында орын алған елеулі оқиғалардың бір болды [1, б. 367].

Тоқтар Әубәкіров өзге ғарышкерлермен бірге биотехнология, металлургия, медицина салалары және Арал теңізі аймағы бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Зерттеу нәтижесінде Арал үстіндегі тұзды шаң борамасының пайда болу үдерісі, сол зиянды аэрозольдардың Қазақстан мен Ресей аймақтарына таралуының ғарыштық суреттері алынған. Сондай-ақ Қазақстан аумағындағы атмосфераны және жер бетін зерттеу, жұлдызды аспанды астрофизикалық бақылау жұмыстары да өткен болатын.

«Союз ТМ-13» кемесі 1991 жылы 10 қазанда жерге оралды. Осылайша Тоқтар Оңғарбайұлы күллі халықтың ғасырлар бойы аңсаған азаттығының көзайымындай болып, ғарышқа барып қайтқан еді.

Тоқтар Әубәкіров Қазақстандағы ғарыштық зерттеулердің негізін қалауға, отандық Қарулы күштердің әскери даярлығын жетілдіруге,

әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарын жолға қоюға белсене араласқан азаматтардың бірі болды.

1992-1993 жылдары Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 1-орынбасары, кейіннен Қазақстан Республикасы Ұлттық Аэроғарыштық агенттігінің бас директоры, Ғылым және жаңа технология министрінің орынбасары қызметтерін атқарып, Қазақстан Республикасы Жоғары Кеңесінің депутаты – Қорғаныс және қауіпсіздік комитетінің төрағасы болды. 1996 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі болып, 2004 жылы Қызылорда облысынан Парламент Мәжілісіне депутат болып сайланған еді [2, б. 694].

Тоқтар Әубәкіровтің еңбегі елеусіз қалмай Кеңес Одағының бірнеше марапаттарына ие болды. Соның ішінде ең елеулі марапаттарының бірі ол «Кеңес Одағының Батыры» атағын алуы болды, бұл қажырлы еңбек пен төзімділіктің, білім мен қайсарлықтың, батылдықтың арқасы болған еді.

Қазақтың намысын, қазақтың ұлттық рухын бойына сіңіріп, түпсіз ғарышқа түңілмей бет алған батырға тәуелсіздігіміздің туы желбірегенде Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Тоқтар Оңғарбайұлына «Халық қаһарманы» атағын берген. Батырдың мәртебесін халқы осылайша аспандатып көтерді.

Осыған орай Назарбаев Зияткерлік мектебінің кітапханашылары ретінде, жас ұрпаққа үлгі болатындай, батырларымыздың ерең еңбегін дәріптеу мақсатында түрлі іс-шаралар өткіземіз.

Тоқтар Оңғарбайұлы туған халқының мәртебесін сан ғасыр алға оздырып тастады. Халықтың маңдайына жүз жылда бір бітетін Ұлы тұлға - Ғасыр адамы атанды.

Батырын төрге шығарып, еркелігін ауырсынбай көтеріп келе жатқан қазақ халқының дәстүрлі қағидасы бүгінгі күні де бұзылмауы

тиіс. Себебі, батыр – елдің айнасы, елдің бет-әлпеті, ұлттың найзасы, халықтың қалқаны. Батырының даңқын көтерген халықты ешбір жау ала алмасы хақ!

Әдебиттер тізімі

1. Тоғысбаев Б., Сужикова А. Тарихи тұлғалар. – Алматы: Алматы кітап, 2012. – 384 б.

2. Жақып Б.Ө. Айбын. Энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 880 б.

ӘОЖ 2428

А. Б. Есенбекова

ҚР ТЖМ М. Ғабдуллин атындағы Азаматтық қорғау Академиясы

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ӘСКЕРИ- ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰҢЫ

Соңғы жылдардағы қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени және басқа да салаларындағы дағдарыстық құбылыстар өскелең ұрпақты тәрбиелеу жөніндегі қызметтің негіздерін бұзды. Осыған байланысты курсанттарды әскери-патриоттық даярлау саласында жинақталған проблемалар кешенін фундаменталды және жан-жақты қарау міндеттерін шешу шұғыл болып отыр. Біздің қоғамымыз бен оның әскери ұйымы дамуының аса маңызды үрдістеріне сәйкес келетін курсанттармен жұмыстың сапалы өзге де негіздерін жасаудың принципті жаңа тәсілдерін әзірлеу басым мәнге ие.

Түсіндірме сөздіктерге сәйкес, патриот (грек тілінен аударғанда "жерлес, отандас") – өз Отанын сүйетін, өз халқына адал, Отан үшін әрекет ететін адам.

Патриотизм курсанттарды оқыту, әлеуметтендіру және тәрбиелеу процесінде қалыптасады. Алайда, патриотизмді дамытудың әлеуметтік кеңістігі оқу орынмен қабырғаларымен шектелмейді. Мұнда отбасы және қоғамның басқа да әлеуметтік институттары үлкен рөл атқарады, мысалы: бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар, мәдениет және спорт мекемелері, қосымша білім беру, діни ұйымдар, денсаулық сақтау мекемелері, құқық қорғау органдары, әскери ұйымдар, халықты әлеуметтік қорғау мекемелері, корпоративті бірлестіктер, қандас,

диаспоралық байланыстар мен қатынастар. Мұның бәрін курсанттарды тәрбиелеу процесінде оқытушылар ескеруі керек.

Патриотизм мыналарды қамтиды: адам туып өскен жерлерге деген сүйіспеншілік сезімі; өз халқының тіліне құрметпен қарау; Отан мүддесіне қамқорлық жасау; Отан алдындағы борышын сезіну, оның арнамысы мен қадір-қасиетін, бостандығы мен тәуелсіздігін қорғау (Отанды қорғау); азаматтық сезімдердің көрінісі және Отанға адалдықты сақтау; өз елінің әлеуметтік және мәдени жетістіктері үшін мақтаныш; Отан үшін, мемлекет рәміздері үшін, өз халқы үшін мақтаныш; Отанның, өз халқының тарихи өткеніне, оның салт-дәстүрлеріне құрметпен қарау; Отанымыздың және өз халқының тағдыры, олардың болашағы үшін жауапкершілік, өз еңбегін, Отанның күші мен гүлденуін нығайтуға деген ұмтылыста көрінеді; гуманизм, мейірімділік, жалпыадамзаттық құндылықтар.

Патриотизмнің бірнеше деңгейлері бар: Биологиялық, Л.Н. Гумилев және әлеуметтік-демографиялық ғарыш теориясының басқа жақтаушыларының анықтамасы бойынша, осы аумақтық-географиялық аймаққа ғарыштық сәулеленудің әсерінен гендік-жасушалық деңгейде қалыптасады; патриотизмнің психологиялық деңгейі И.П. Павлов сипаттаған екінші сигнал жүйесі негізінде қалыптасады. Психологиялық патриотизмнің негізгі компоненттері негізгі мәдениет ретінде ұлттық тәрбие процесінде кіші және орта балалық шақта қалыптасады. Патриотизмнің әлеуметтік деңгейі жеке адамның өркениетті нормаларымен байланысты. Бұл жазылған және жазылмаған мінез - құлық нормалары, әлеуметтік этика, үйлестіру және бағыну жүйесі, Конвенция рөлдерінің орындалуы-қоғамдағы жеке тұлға, оның ішкі, психологиялық көзқарасы көрсетілген нормалар мен рөлдерге "өздері" ретінде қарайды. Патриотизмнің рухани деңгейі бейресми дүниетаныммен қалыптасқан дәстүрлі нанымдармен байланысты.

Патриотизмнің қажеттілік-мотивациялық компоненті. Оның қалыптасуы, ең алдымен, оқу жүйесінде, сондай-ақ сыныптан тыс жұмыстардың әртүрлі формаларында курсанттар өз Отанына деген сүйіспеншілік пен мақтаныш сезімдерін сезінетін, оның батырлық тарихына, патриоттардың батылдығы мен батылдығына, оның әлемдік өркениеттің дамуындағы көрнекті рөліне таңданатын жағдайларды жасау арқылы жүзеге асырылады. Бұл мәселелер бойынша бай материал тарих оқу жоспарынан тұрады. Тарих сабақтары әрқашан оқушылардың азаматтық, патриоттық тәрбиесіне ықпал етуге бағытталған. Отан идеясын біле отырып, оған деген сүйіспеншілік сезімін, ынта-жігерін сезініп, оның бүгінгі мен болашағы үшін алаңдаушылық сезіне отырып,

оқушы өзінің қадір-қасиетін растайды және Отан батырларына ұқсауға тырысады.

Патриотизмнің танымдық-интеллектуалдық компоненті. Бұл компонент патриотизмнің мәнін және оның адам қызметінің әртүрлі түрлерінде көріну жолдарын терең түсінуді қамтиды. Осыған байланысты барлық пәндер бойынша, әсіресе тарих, әдебиет, Орыс тілі бойынша оқу сабақтарының мүмкіндіктері кеңінен қолданылады. Бұл үшін сыныптан тыс жұмыстарда көптеген мүмкіндіктер бар: әңгімелер, баяндамалар, патриоттық тақырыптарға дәрістер, әдеби-көркем қонақ бөлмелері, фольклорлық-этнографиялық кештер, іздеушілердің іздеу жұмыстарын ұйымдастыру. Мұндай жұмыс курсанттардың нақты патриоттық көріністері мен жеке қасиеттерін түсінуіне ықпал етеді.

Патриотизмнің эмоционалды-сезімтал компоненті. Бұл компонент студенттердің патриоттық көзқарастары мен сенімдерін қалыптастырудан тұрады. Патриотизм мәселесіндегі моральдық сананың тұрақтылығы мен жетілуіне студенттердің білімі көзқарастар мен нанымдардың сипатына ие болған және мінез-құлықтың мотивтері мен көзқарастары болған жағдайда ғана қол жеткізіледі. Патриоттық көзқарастар мен нанымдарды тәрбиелеу үшін бұл қасиеттердің мәні мен тәсілдері туралы білімді студенттер жай ғана игеріп қана қоймай, жеке мағынаға ие болып, эмоционалды тәжірибелерден өтіп, олардың қызметі мен мінез-құлқының нұсқауларына айналуы маңызды. Бұл жағдайда тәрбие жұмысы түрлі-түсті және романтикалық тұрғыдан көтеріңкі сипатта ғана емес, сонымен қатар нақты материалдың тереңдігі мен сенімділігімен ерекшеленіп, патриотизмнің жарқын көріністеріне бай болуы керек. Патриотизмнің осы компонентінде дискуссияның элементтерін қамтитын педагогикалық жағдайларды жасаудың маңызы зор.

Патриотизмнің мінез – құлық және еріктік компоненттері – бұл оқушылардың бойында патриотизм және ұлтаралық қатынастар мәдениеті саласында еріктік танытуға қабілеттілікті қалыптастыру. Бұл маңызды және күрделі мәселені шешудің негізгі құралы студенттерді әртүрлі практикалық іс-шараларға қосу және олардың дағдылары мен әдеттерін, патриоттық мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру болып табылады. Бұған еңбек, Спорт және қоғамдық пайдалы қызметтің әртүрлі түрлері, туристік-өлкетану жұмыстары, тарихи-этнографиялық экспедициялар, тарихи-мерейтойлық күндерді мерекелеу, әскери бөлімдермен байланыс, ардагерлермен кездесулер кіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. «Малик Габдуллин – гордость великой степи»: альбом-кітап / жинақты құраст. С. Негимов. – Алматы, 2018.
2. Азаров, В. М. Патриотическое воспитание военнослужащих: проблемы и пути их решения / В. М. Азаров // Военная мысль. – 2003. – № 1. – С. 56-65.
3. Политика и общество // Круглый стол в Мажилисе: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы Жигер Байтелесов, Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК, 21 апреля 2009.
4. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание 2030.
5. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М.: Наука, 2000. – 351 с.
6. Назарбаев Н.А. Идеиная консолидация общества - как условие прогресса Казахстана // Стратегия независимости. – Алматы, 2003.

УДК 37.017.4

А. К. Калишев

Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова

ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ - ЗАЛОГ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Я – казах.

Горечь жизни вкусил я с пленок.

Умирал и рождался я тысячу раз.

Я смеялся – и свет возникал из потемок.

Плакал – слезы лились и у солнца из глаз.

Воспевал поэт, казахский народ будет жить вечно с той независимостью, которую он достиг через тысячи смертей и тысячи возрождений ... Быть вечным народом – мечта каждого народа. Сегодня мы продолжаем этот принцип через духовное обновление. Да, мы сказали, что мерой вечной страны будет вечный пьедестал. Этот пьедестал – нация. Вечный народ вечен только в мечтах и идеалах. Только шепот не вечен. Вечное в национальном характере. Вечный

характер – это язык, сознание и дух. Чтобы нация была вечной, у нее должен быть вечный язык, приносящий плод вечного сознания и голос его духа. Иначе не будет нации без языка. Гораздо труднее сохранить независимость, чем добиться ее. Это исторический факт, пережитый многими народами во всем мире. Конфликты и несчастья разрушили жизнь многих народов. Есть так много наций, которые исчезли с лица земли как нации. Мы должны учиться на чужих ошибках, на уроках прошлого. В этом уроке только один смысл – духовное возрождение находится в наших руках. Для этого надо постоянно бить себя и двигаться вперед. Мы должны быть в состоянии сохранить нашу независимость, которая является нашим богатством и нашим счастьем». Несомненно, эти слова в Послании Президента потрясут душу каждого здравомыслящего гражданина. Страна и язык – понятия близнецы. Духовное возрождение тесно связано с одним из наших бессмертных сокровищ – родным языком. Поэтому у вечной страны должен быть вечный язык, который будет создаваться и развиваться вместе с ним. Это государственный язык – казахский. В стране продолжается реализация комплексных мер по развитию государственного языка. Ежегодно на развитие государственного языка выделяются миллионы долларов. В Послании Елбасы рассказал о наших достижениях в области государственного языка, и есть одна истина, которую никто не может изменить! Он думал, что мы должны сделать это предметом нации, а не предметом споров. Следовательно, наша задача – сделать наш родной язык вечным языком [1].

Стратегия «Казахстан-2030» гласит: «Необходимо воспитывать в школьниках казахстанский патриотизм и творчески развитые личности, ... с сегодняшнего дня необходимо формировать качества национального характера, высокую элегантность, гордость, благородство, образованность, национальную честь». Исполнителями больших задач, поставленных Елбасы, являются молодые люди. Так что, наряду с качественным образованием, здоровое воспитание этих молодых людей, конечно, как сказал Магжан Жумабаев, зависит от нашей школы и учителей. Вторая отрасль образования - образование. Как отметил М. Ауэзов, «Образование – это то, что отождествляет людей с людьми». Образование, отвечающее духовным и национальным потребностям – лучшее образование, только то поколение, которое возвращено духовным национальным воспитанием, – будет способствовать процветанию будущего и укреплению независимой страны. Все мы знаем, что главная цель педагога – дать качественное образование и разумное воспитание, способствовать

формированию человека в соответствии с современными требованиями и тенденциями [2].

Статья Первого Президента «В фокусе будущего: духовное обновление» – широко известный документ, направленный на духовное обновление, расширяющий направления, поднятые в Послании, и определяющий государственную идеологию. Читая статью, я понял, что в каждом ее предложении есть чёткий план, цель, которая приведёт к светлому Казахстану сегодня и в будущем. В стране полным ходом идут социально-экономические и политические реформы. И я считаю, что духовный рост и духовное обновление в этой статье – одна из основных опор нашего развития. Каждый народ, каждое государство духовно обновляется и обновляется через века. И образование играет важную роль в духовном обновлении. Мы должны уметь принимать то, что происходит в мире, с учетом наших национальных особенностей. Человек, говорящий на нескольких языках, ничего не потеряет. «Если хочешь быть страной, построй свою колыбель», – говорит Мухтар Ауэзов. Каждый студент должен знать, как осваивать новые технологии и научиться жить по-новому, чтобы владеть своей землёй и ее ресурсами. Если ключ к развитию общества требует, чтобы образованные люди выполняли новые функции, то наши образовательные организации, которые готовят этих новаторских людей, специалистов, которые будут обучать и воспитывать будущих членов общества, должны соответствовать направлениям, установленным Президентом. Самое главное, что в регионе проводится большая работа по соответствию новым требованиям к образованию, по обучению молодежи трём языкам, по внедрению новых технологий в систему образования. Мы верим, что каждый сектор вносит свой вклад в реализацию национального плана, вклад учителей – создание нового образования и воспитание подрастающего поколения как членов нового общества, его реализация в соответствии с требованиями настоящего Президента [3].

Я считаю, что независимость означает жить в мире, где ты родился и вырос. Испокон веков наши предки кровопролитно боролись за независимость. Наши герои всегда боролись за землю и независимость. Многие семьи пострадали от войны. И сегодня мы живём в независимом государстве, о котором долгие годы мечтали наши предки. Я благодарен нашему первому президенту – Нурсултану Назарбаеву, который сохранил стабильность независимости. Другие соседние страны все еще находятся в состоянии войны без равенства и единства. Это также зависит от политики лидеров. Судьба нескольких тысяч человек зависит от решения одного человека – президента. В то же

время президент должен забыть о себе, заботиться только о людях и принимать положительные решения для людей. Я думаю, это очень сложно. Мы те, кто реализует инициативу нашего Президента. Нам нужно сохранить независимость и возродить наши почти утраченные традиции. Мы используем хорошие качества и передовой опыт других стран [4].

Казахский народ, за короткий период времени добился беспрецедентных успехов. Прошло 30 лет с момента обретения независимости. За годы существования наша страна достигла множества успехов и достижений. Главное известное достижение – это город Нур-Султан. Нур-Султану присвоено звание города мира, и весь мир наблюдает за этим. Развитие города, выросшего прямо в центре Казахстана, вдохновляет казахов. Байтерек - древо жизни, Белая Орда - разум государства. Вы останетесь довольны красотой таких величественных построек, как Мечеть Хазрет Султан, Ханский шатёр, Монумент Независимости, Дворец мира и согласия. Несколько лет назад никто бы не поверил, что такой красивый город, как сегодня, будет построен на тростнике и осоке. Посетители города удивляются и поражаются [5].

Мы, учителя, можем вести будущее, обучая сегодняшнее поколение. Вот почему нам нужно укреплять фундамент Вечной Земли, чтобы с малых лет приумножать любовь к народу и своей стране. Сегодняшнее поколение должно с уверенностью смотреть в будущее. Суть национальной идеи Вечной Страны – казахское национальное государство, сформированное идеологией, основанной на наших вечных целях и культурных и духовных ценностях, объединяющей национальные идеи казахского народа и других народов. Таким образом, в научном образовании мы достигаем наших целей повествования о нашем будущем, извлекая уроки из прошлого, размышляя над национальной идеей духовного возрождения [6].

В заключение, историческое значение статьи «Ориентация в будущее: духовное возрождение» продолжает программу политических реформ и экономической модернизации через духовную модернизацию казахстанского общества и каждого казахстанца. Только высокообразованные и духовно богатые люди могут правильно воспринимать внешние воздействия и реагировать на них. Поэтому важно, чтобы программа состояла из ряда мероприятий в виде общественно-политических и культурно-просветительских проектов [7].

Уверен, что эти меры, будут способствовать подъему нашей страны на новый уровень развития.

Список литературы

1. Послание Первого Президента Республики Казахстан - Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 «Третье возрождение Казахстана: глобальная конкурентоспособность».
2. Гаврина А. «Каким должно быть уважение к государственному языку?» // Суверенный Казахстан. Национальная республиканская газета. - 2016 г. 20 мая. - № 95.
3. Жолдаева Ж.С. «Вечная страна – Вечный Казахстан». // Внеклассные занятия в школе. – 2016. – №1.
4. Назарбаев Н. А. На рубеже веков. – Алматы: Искусство, 1996, 272 с.
5. Куандык, Э. С. История Казахстана (лекции по актуальным вопросам истории республики в первые годы XX и XXI веков): учеб. – Алматы: ТОО РПБК «Эпоха», 2012. – 512 с.
6. Жумакаева Б. Д. История Казахстана: учебник. – 320 с.
7. Теужанова, М.К. История Казахстана. 3 т.: Учебно-методический комплекс. –Алматы: Эверо, 2016. – 320 с.

ӘОЖ 340

*И. Ж. Ибрагимович, оқытушы, М. А. Мейрамбек, студент
Лев Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ САЯСИ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҢҒЫРУЫ

Тәуелсіз еліміз мектеп бітіріп өз бетінше білім немесе еңбек жолына алғаш рет қадам басқан жасқа да жетті. Бұл қысқа мерзімді кезең адам өмірімен есептегенде де, тарихи тұрғыдан алып қарағанда да көп уақыт емес. Елбасының «Қазақстанның тәуелсіздігі қазақтарға тартқан тағдырдың сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезеңді бастап кешу арқылы қол жеткен өз мемлекеттілігін құруға деген заңды құқығы бұл даусыз және саяси фактіге ешкім күмән келтірмеуі тиіс», – деп атап көрсетуінде үлкен мағына жатыр. Тәуелсіздік – барлығымыз үшін ерекше қасиетті күн [1].

Мемлекетіміздің барлық атрибуттары белгіленіп, нығайып, қанаты қатайып, биікке, алысқа ұшатын жасқа енді жетті. Біздің тәуелсіздігіміз халқымыздың ғасырлар бойы, жылдар бойы жүргізген ұлт-азаттық

күресінің, асыл арманының жемісі. Ол еліміздің өткен тарихымен де байланысты. Ұлттық интеллигенцияның үлкен тобы өлкедегі азаттық жолындағы күрестің өсуінде айтарлықтай рөл атқарды. Олар: Ә. Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, А. Байтұрсынов, Ә. Ермеков, М. Тынышбаев, М. Дулатов, Б. Қаратаев, Халел және Жанша Досмұхамедовтар. Сонымен қатар «Алаш» партиясының бағдарламасында қазақ автономиясы мен мемлекеттік және жергілікті басқару, азаматтардың құқықтары, сот, дін, әйелдер, жер, оқу-білім және т.б. мәселелер күн тәртібіне қойылған болатын.

Патшалық Ресей мен Кеңестік империяның темір құрсауы еркін мемлекет болуымызға мүмкіндік бермеді. Патшалық Ресейлік империяның орнына Кеңестік тоталитарлық империя орнады. Көп ұзамай тоталитарлық билік нығайып, 30-жылдардың бас кезінде бүтіндей халықтар «тозақ отын» көрді. 1937-1938 жылдары жүз мыңдаған адам қуғын-сүргінге ұшырап, жазықсыз жазаланды. Халықтың қандай да бір наразылық шеруі, ойын ашық айтуы, билікті сынға алуы аяусыз басылып-жаншылып отырды. Ұлт республикаларының шекаралары жырымдалып, біріне-бірі ішкерілей еніп немесе бөлініп тасталып, экономикалық тиімділікті, шаруашылық басқаруды жеңілдетуді желеулетіп республикалардың бірінің жері екіншісіне алып берілді немесе алмастырылды.

Мықты Советтік Социалистік Республикалар Одағы күйрей бастағаннан бастап Социалистік жүйеден шыққан және жаңадан тәуелсіздігін алып, президенттік билікті таңдаған Қазақстан үшін өз экономикасын, саяси жүйесін, ұлттық мәдениетін, ішкі және сыртқы саясатын, елдің тұтастығы мен қауіпсіздігін өзгеру мен дамыту қажет болды. Ол үшін мықты билікті шоғырландыру қажет болды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша біздің еліміз – Қазақстан президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет болып жарияланды. Бірақ басқарудың президенттік нысаны бір ғана нормативтік-құқықтық құжатпен қалыптасқан жоқ. Қазақстандағы президенттік институттың қалыптасуы, орнығуы мен нығаюын үш кезеңге бөлуге болады: 1-кезең, Қазақстанда президенттік қызмет тағайындау туралы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің 1990 жылғы 24 сәуірдегі Заңынан бастап Қазақстанның тәуелсіздік алған күніне дейін (1990, 24 сәуір – 1991, 16 желтоқсан).

2 – кезең, 1991 жылғы 16 желтоқсанның 1995 жылғы 30 тамызға дейін. 3 – кезең, 1995 жылғы 30 тамыздан қазіргі күнге дейін. Яғни, Қазақстандағы президенттік институттың орнығуы 1990 жылғы 24 сәуірде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінде қабылданған «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау және Қазақ КСР Конституциясына

(Негізгі заңына) өзгерістер мен толықтырулар туралы» Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Заңынан бастап 2007 жылғы 21 мамырда Қазақстан Республикасы Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға дейінгі қалыптасу және нығаю кезеңдерінен өтті.

1990 жылғы 24 сәуірдегі Қазақ КСР-інің «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау және Қазақ КСР Конституциясына (Негізгі Заңына) өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңына сәйкес Қазақстанда президенттік институттың алғашқы іргетасы қаланды. Аталған Заңда Республикада жүзеге асырылып жатқан терең саяси және экономикалық өзгерістердің одан әрі дамытылуын қамтамасыз ету, конституциялық құрылысты азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен қауіпсіздігін нығайту. Қазақ КСР-інің мемлекеттік өкіметі мен басқаруның жоғары органдарының өзара іс-қимылын жақсарту мақсатында Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Президентінің қызметін тағайындау бекітілді және Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының басшысы Қазақ КСР Президенті болып табылды.

Бұл заң бойынша Қазақ КСР-інің отыз бес жасқа толған және алпыс бес жастан аспаған, Қазақ КСР территориясында кемінде он жыл тұрақты тұратын, қазақ және ырыс тілдерін білетін азаматы Қазақ КСР Президенті болып сайлана алды. Бір адам қатарынан екі мерзімнен артық Қазақ КСР Президенті болып сайлана алмайды. Қазақ КСР Президентін Қазақ КСР –інің азаматтары жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы бес жыл мерзімге (114-1-баб) сайлағанымен аталған Заңның 173-бабы бойынша «Қазақ КСР-інің тұңғыш Президентін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі алты жыл мерзімге сайлады» [2].

Бұл баб бойынша Қазақ КСР Президенті қызметіне кандидатураларды бұл сайлауда өздерінің республикалық органдары қоғамдық ұйымдар, Қазақ КСР халық депутаттарының кемінде 90 адамнан тұратын топтары ұсына алды және Қазақ КСР халық депутаттары жалпы санының жартысынан астам дауысын алған кандидат сайланды деп есептелді.

Сонымен бірге Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі сайлаған Қазақ КСР Президентіне ешкім тимейтін құқық берілді және Қазақ КСР Конституциясын бұзған ретте оны Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Қазақ КСР Президентін орнынан түсіру туралы шешімі Қазақ КСР Конституциялық қадағалау комитетінің қорытындысын ескере отырып, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі жасаған бастама бойынша Қазақ КСР халық депутаттары жалпы санының кем дегенде үштен екі бөлігіндей көпшілігімен қабылдауы тиіс болды.

Қазақ КСР Конституциялық қадағалау комитетін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі саясат пен құқық саласының мамандары арасынан Комитеттің төрағасы, төрағаның орынбасары, хатшы және он мүшесі құрамында он жыл өкілеттік мерзімге сайлады.

Қазақ КСР Президентінің орынбасары лауазымы енгізіліп, ол алты жыл мерзімге сайланды. Қазақ КСР Президенті бір мезгілде Қазақ КСР немесе халық депутаттары жергілікті Кеңесінің депутаты бола алмады. Қазақ КСР Президентінің Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының жұмысына қатысуына және Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің мәжілістерінде төрағалық етуге құқық алуы президенттік биліктің кең өкілеттігі екендігін сипаттады.

Қазақ КСР Президенті институтының енгізілуіне байланысты Қазақ КСР Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бойынша Қазақ КСР Президентіне мына төмендегідей өкілеттіктер берілді:

1) Республика территориясында тұратын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, Қазақ КСР Конституциясы мен заңдарының сақталуына кепіл болады;

2) Республиканың егемендігін, қауіпсіздігін, территориялық тұтастығын қорғау жөнінде қажетті шаралар қолданады, шарттың сақталуын қамтамасыз етеді;

3) Елдің ішінде және халдықаралық қатынастарда Қазақ КСР-інің өкілі болып табылады;

4) Қазақ КСР-інің КСРО Федерациясы Кеңесіндегі өкілі болып табылады;

5) Халық депутаттары Кеңестерінің толық билікті жүзеге асыруына жәрдемдеседі, Қазақ КСР-інің мемлекеттік өкіметі мен басқаруның жоғары органдарының өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді;

6) Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне Қазақ КСР Министрлер Советінің Төрағасы, Қазақ КСР Халықтық бақылау комитетінің Төрағасы, Қазақ КСР Жоғарғы Сотының Төрағасы, Қазақ КСР Бас мемлекеттік арбитрі қызметіне кандидатураларды ұсынады, аталған лауазымды адамдарды, Қазақ КСР Жоғарғы Сотының төрағасынан басқаларын міндеттерінен босату туралы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне ұсыныс енгізеді;

7) Қазақ КСР-інің құрметті атақтарын береді және Қазақ КСР-інің мемлекеттік наградаларымен наградтайды;

8) Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің кезектен тыс сессиясын шақырады;

9) Қазақ КСР-інің азаматтығына қабылдау, пана беру мәселелерін шешеді;

10) Қазақ КСР Соттары соттаған азаматтарға кешірім беруді жүзеге асырады;

11) Қазақ КСР Президенті Қазақ КСР Конституциясы мен Қазақ КСР заңдарының негізінде және оларды орындау үшін республиканың бүкіл территориясында міндетті түрде күшіне енетін Жарлықтар шығарады.

Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау туралы Қазақ КСР Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бойынша Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумы мен Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төрағасының өкілеттіліктерінің едәуір бөлігі Қазақ КСР Президентіне берілді. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы Қазақ КСР-індегі ең жоғары лауазымды тұлға мәртебесінен айырылып, бұл мәртебе Қазақ КСР-і Президентіне берілді.

Конституцияға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бойынша Қазақ КСР Президентінің Орынбасары Қазақ КСР Президентінің уәкілдік беруі бойынша оның жекелеген функцияларын орындады және Президент жоқ кезде немесе Президенттің өз міндеттерін жүзеге асыруға мүмкіндіктерін жүзеге асыруға мүмкіндігі болмаған ретте оның қызметін атқарды және егер Қазақ КСР Президенті қандай да бір себептермен өзінің міндеттерін одан әрі атқара алмайтын болғанда Қазақ КСР-інің жаңа Президенті сайланғанға дейін оның өкілеттігі Қазақ КСР Президентінің Орынбасарына, ал егер бұл мүмкіндік болмаса, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төрағасына ауысты. Бұндай жағдайда Қазақ КСР-інің жаңа Президентін сайлау үш ай мерзім ішінде өткізілуі тиіс болды.

Қазақстанда және КСРО құрамындағы республикаларда президент қызметі енгізіліп, олардың президенттері сайланғанға дейін 1990 жылы наурыз айында КСРО халық депутаттарының III съезінде КСРО Президенті қызметі туралы мәселе енгізіліп, 1990 жылы М.С. Горбачев КСРО Президенті болып сайланған еді. Сонымен бірге КСРО халық депутаттарының III съезінде Коммунистік партияның кеңес қоғамындағы басшылық және бағыт беруші рөлі туралы КСРО Конституциясының 6-бабы күшін жойды.

1990 жылы 24 сәуірде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Қазақстанның тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевты Республика Президенті болып сайланды. Мемлекет басшысы Қазақстанның саяси және экономикалық дербестігін нығайтуға бағытталған белсенді қадамдарды қолға алды.

1990 жылы 25 қазанда Қазақстан өзінің мемлекеттік егемендігі туралы Декларация қабылдады. Егемендік Декларациясы бас құжатында республика мемлекеттік өкімет билігін алғаш рет оны заң

шығару, атқару және сот билігіне бөлу принципі бойынша жүзеге асыру енгізілді. Заң шығару бөлігін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі жүзеге асырса, ең жоғарғы өкімшілік-атқару билігі Республика Президентіне берілді, ал ең жоғарғы сот билігін Қазақ КСР Жоғарғы Соты жүргізді. Қазақ КСР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заң қабылданды. Аталмыш заң бойынша Қазақ КСР-інің басшысы, оның жоғары атқарушы және өкімші өкіметі Қазақ КСР Президенті болып табылды.

Он жеті баптан тұратын Декларацияда Қазақстанның егемен республикалар Одағына ерікті түрде бірігетіндігі ғана атап көрсетілмей, сонымен бірге, оның Одақтан еркін шығу құқығын да өзінде сақтайтындығы атап көрсетілді. Декларацияда сонымен бірге республиканың ұлттық мемлекеттігін сақта, қорғау және нығайту жөніндегі шаралар қолданып, қазіргі шекарасындағы Қазақ КСР-інің территориясы бөлінбейді, қол сұғылмайды, оның келісімсіз пайдалануға болмайды деп мәлімделді. Декларацияда Қазақ КСР-інің мемлекеттік өкімет билігі республика ішінде, сондай -ақ, Одақтық шартта бнелгіленген шеңберде сыртқы қарым-қатынаста үстем, дербес және толық болатындығы атап көрсетілді.

Декларация талаптары бойынша 1991 жылы тамызда Семей полигонын жабу туралы Жарлыққа қол қойылды.

КСР-ның іргесінің шайқала бастауы 1986 жылғы Алматыдағы Желтоқсан оқиғасынан басталды. Бұл кезде Қазақстанда тұратын 17 миллион адамның 37 пайызы ғана қазақтар болатын. Ел жанашырлары Жоғарғы Кеңестегі елге танымал азаматтарымыз, Салық Зиманов, Сұлтан Сартаев, Өзбекәлі Жәнібеков, Шерхан Мұртаза, Жабайхан Әбділді, Өмірбек Байгелді, Манаш Қозыбаев, Өмірбек Жолдасбеков, Камал Смаилов, Қуаныш Сұлтанов және басқалары сұрқия сұрақтарға салмақты да өткір жауап берді. Тәуелсіздік туралы заңның қиянатсыз қабылдануына жандарын салып бақты. Нәтижесінде 1991 жылы 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы конституциялық заң» басым дауыспен қабылданды.

Жыл соңында, 21 желтоқсанда бұрынғы Кеңес Одағының он бір мемлекетінің басшылары Алматыда бас қосып, ТМД құру жөніндегі Шартқа қол қойды. Осы құжаттан кейін алып империя – КСРО таратылды.

1992 жыл – тәуелсіз мемлекеттің іргетасын нығайту және қалыптастыру жылы. Айрықша сынақ жылы. Бұл жылы қазақ халқының өзінің ішкі бірлігі сынға түсті. Бұл жылы ел басшылығының әлемдік ауқымда ойлай білу қабілеті, саяси іс-қимылдың, экономикалық

шешімдердің күрделі заманға сай әдіс-тәсілдерін, жаңа жолдарын іздестіріп таба білу қабілеті сынға түсті.

1992 жыл – жыл басынан бастап бағаның ырықтандырылуына байланысты азық-түлік бағаларының шарықтап өсуіне, ақшаның құнсыздануынан, дүкен сөрелерінің бос қалуынан, осыдан келіп экономиканың құлдырауы әкеп соқты. Алғаш болып Ресей бағаны босатты. Біз рубльге тәуелді едік. Шекараның аты болғанымен оның бәрі ашық еді. Өтпелі кезеңде бұл өйіншыдықтарды халық түсіне білді. Бұл нарық экономикасына көшудің алғашқы сатысы еді.

Қазақстан қазба байлықтарының молшылығын пайдаланып, республиканы өзінің капиталын басқа елдердің экономикасына жұмсай алатын мемлекетке айналдыруға болады деген нақты болжам жасалды.

Сонымен бірге, тәуелсіз Қазақстан тарихындағы тұңғыш рет қарулы күштер, дипломатиялық және кедендік қызметтер секілді мемлекеттік институттар қалыптастырылды. Мемлекеттік шекараны айқындап, нығайту жөнінде шаралар қабылданды.

1992 жыл Ресеймен экономикалық енші бөлісу, меншік иелерін ажыратуға талпыныс жасауға арналды. Ең қиыны жер дауы оңайға түспеді.

1992 жылы мемлекеттің негізгі атрибуттары – мемлекеттің Тудың, Елтаңбаның және Әнұранның қабылдануы болды.

1992 жылы Ұлттық ұлан, Қорғаныс министрлігі, шекара әскерлері құрылды. Ел территориясында орналасқан әскери құрамалар, бөлімшелер, бөлімдер, мекемелер, ұйымдар, сынақ алағдары, арсеналдар бүкіл жылжымалы және жылжымайтын әскери мүліктер Қазақстан Республикасының қарауына өтіп, Қарулы күштердің құрамына қосылды. Республиканың әскери доктринасы мен әскери құрылысының тұжырымдамасы бекітілді.

Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы «Консультациялық Кеңесі» құрылды. 1992 жылы 28 желтоқсанда Республика Президентінің Жарлығымен Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан консультациялық - кеңесші орган Республика Кеңесі құрылды.

Сонымен қатар, 1992 жыл Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайын өткізу болды.

1993 жылдың басты оқиғаларының бірі мемлекет иелігінен алу мен жаппай жекешелендірудің басталуы. Жекешелендіру туралы алғашқы – «Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру туралы» Қазақ КСР-ның Заңы 1991 жылдың шілде айында қабылданды.

Шетелдік инвесторларды қолдау және елімізге тарту үшін «Қазақстанда тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заң

қабылдады. Дегенмен, шетелдік инвесторларға берілген жеңілдіктер мен артықшылықтардың арттырылуы кейбір кәсіпорындардың өте арзанға сатылуына және олардың кейбірінің кейінгі уақытта да пайданы үстемелеп табуға пайдалануына жол ашып, и еліміздің экономикасына едәуір залал келтірілді. Бірақ басқа мүмкіндік болмады. Отандық меншік иелері қалыптаспаған және нарықтық экономикада тәжірибелері болмады.

1993 жылдың қараша айында Ұлттық валюта – теңге айналымға енгізілді. Бұл тәуелсіздіктің басты тетіктерінің бірі.

1995 жылдың басты саяси оқиғасының бірі жаңа Конституцияның қабылдану. Жаңа Конституция Қазақстанды Президенттік Республика деп жариялады. Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар бүтіндей мемлекет меншігінде қалды. Мемлекеттік тіл – қазақ тілі болып бекітілді.

Қазақстан тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы экономикалық-әлеуметтік қиындықтарынан өтіп, әлем мойындаған елдер қатарына қосылды. Мемлекеттіліктің барлық институттары құрылып, экономикамыз нарық жолына түсті. Халқымыздың әл-ауқаты жаңа деңгейге көтерілді. Мемлекетіміздің шекарасы айқындалды. «Тәуелсіз ел болу оны жариялаумен немесе мемлекеттің іргетасын қалаумен шектелмейді. Тәуелсіздік үшін нағыз күрес күнделікті еңбекпен, үздіксіз әрі дәйекті елдік саясатпен мәңгі жалғасады. Біз қуатты тәуелсіз мемлекетімізбен ғана ұлт ретінде жер бетінде сақталамыз. Осы айнымас ақиқатты берік ұстануымыз қажет. «Тәуелсіздік бәрінен қымбат!» деген бір ауыз сөз мәңгі ұранымыз болуға тиіс»-деп атап өткен [3].

Тәуелсіздіктің 30 жылы қас қағым сәтте өткендей. Оның әрбір жылы тарихи өзгерістерге толы. Тарихтан сабақ алып, еліміздің өсіп-өнуіне өз үлесімізді қосу әрбір Қазақстан Республикасы азаматының парызы деп білемін. Тарихты білу, атадан балаға мұра болып келе жатқан салт-дәстүрді жалғастыру, тіліміз бен жерімізді – бабалар аманатын сақтау біздің парызымыз.

Әдебиеттер тізімі

1. М. Мұхамедов, Б. Сырымбетұлы // Тәуелсіздіктің он сегіз асуы: құлдыраудан өрлеуге дейін // Астана, 2009.

2. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауынан.

3. Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Egemen Qazaqstan» газетінде «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласынан.

*Н. В. Мирза¹, доктор педагогических наук, профессор
Д. С. Исхакбаев², магистрант*

*¹Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова;
²РГК «Астана», в/ч 77070*

НЕЗАВИСИМОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: 30 ЛЕТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Каждый народ имеет право на историю и долгом каждого гражданина является чтить и помнить историю становления своего государства. Так, например, на пути независимости Республика Казахстан претерпела различные трудности, но смогла достигнуть цель, которую поставили еще в XV веке великие сыны казахского народа – основатели Казахского ханства – Керей и Жанибек.

Независимость является главным богатством любого государства, так и для нашей страны независимость не стала исключением. Свободолюбивый казахский народ шел к независимости почти в течение пяти веков, за этот период на территории современного Казахстана проходили все возможные национально-освободительные восстания, гражданские реформы, революции, джуг и многие другие события, которые не смогли погасить дух свободного степного народа. Так, в переводе с древнетюркского языка «казах» означает «свободный, вольный, независимый человек» [1].

И действительно, на пути к независимости наши предки боролись с врагами, защищали нашу родину, землю от набега врагов, создавали условия для нормальной жизнедеятельности простого казахского кочевого народа, чей дух не был сломлен веками.

Все это поспособствовало тому, что сейчас мы живем в независимой, многонациональной и демократичной стране, в которой процветает мир и согласие не только среди поколений, но и среди представителей различных национальностей.

25 октября 1990 года В Казахской ССР была принята Декларация о государственном суверенитете республики, которая сыграла немаловажную роль на пути к независимости Казахстана [2]. Декларация сделала казахский народ на шаг ближе к своей цели – обретение независимости своей страны.

Немаловажную роль в обретении Казахстана независимости сыграл Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев,

который стоял у истоков суверенитета и независимости, и одним из первых возглавил новоиспеченную республику.

16 декабря 1991 года Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан № 1008-ХІІ был принят конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан» [3].

С 16 декабря 1991 года началась новая страница в истории нашей родины, с этого дня мы стали независимыми не только от центра, но и от всего мира. На земном шаре появилась независимая страна Казахстан со своей Конституцией, государственными символами и обозначенной территорией на политической карте мира.

В этом году мы празднуем 30-летие с момента обретения независимости и это огромное историческое событие, за 30 лет Казахстан смог стать не только самостоятельной республикой, но и страной, которая славится своей мирной политикой, многонациональностью и стратегической развитостью.

У истоков независимости современного Казахстана, как говорилось ранее, стоял Лидер Нации Нурсултан Назарбаев, который благодаря своей дальновидной и мудрой политики смог создать конкурентоспособное, развивающееся государство посреди великой степи. Казахстан является одной из первых стран, которая отказалась от ядерного оружия и проявила себя как миролюбивое и безопасное государство.

За 30 лет было осуществлено многое, что не осуществлялось веками в других странах. Так, например, за годы своей независимости Казахстан стал полноправным членом Организации Объединенных Наций (ООН), а также участником организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) [4].

Все мы стали свидетелями нашей силы духа и характера, когда посреди степи, по предложению Главы Государства, была создана новая столица – Астана. Многие скептически отнеслись к данному решению, но тем не менее сейчас мы понимаем, что это верное политическое решение придало глубокий смысл в нашу историю. Мы одна из единственных стран в мире, которая смогла построить новую столицу в степи с огромным размахом, а также сделать бренд из нашей молодой Астаны.

Проведенные в столице масштабные события способствуют укреплению имиджа страны, ее узнаваемости и авторитете среди мирового сообщества. Одним из таких масштабных мероприятий стало проведение международной выставки ЕХРО-2017: энергия будущего, которое закрепило имя Астаны в мировом сообществе [5].

Мы являемся детьми независимости, мы рождены в суверенном, демократическом и унитарном государстве Казахстан, которое создало благоприятные условия для развития, становления и обучения молодых патриотов своей страны.

Огромным достижением в системе образования Республики Казахстан стало создание международной образовательной стипендии первого Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева – Болашак [6]. Данная стипендия позволила обучить сотни тысяч талантливых ребят в зарубежных странах, которые по возвращению на родину смогли применить полученные знания, умения и навыки во благо своей родины.

Как представители новой формации педагогов, мы считаем, что образование независимого Казахстана не стоит на месте и движется в ногу со временем, составляя конкуренцию зарубежной системе образования. Деятельность дошкольного, школьного, высшего и послевузовской систем образования настолько регламентирована и продумана, что главной задачей педагогов является лишь передача накопленного опыта из поколения в поколение, обучение и воспитание учеников, а главной задачей учеников является усвоение и накопление полученных знаний.

Ежегодно создаются лучшие условия для обучения и развития молодежи: выделяются общеобразовательные гранты, повышается стипендия, происходит трудоустройство кадров в различные государственные и ведомственные структуры. Так, например, в 2021 году был создан проект поддержки молодежи - Президентский молодежный кадровый резерв, целью которого является привлечение талантливой и перспективной молодежи для замещения вакантных руководящих должностей.

Касым-Жомарт Токаев заявил о необходимости внедрения новой модели государственного управления, цель которой – быть ближе к людям: «Нам нужна команда управленцев новой формации в разных сферах, которая не боится брать ответственность и принимать нестандартные и эффективные решения. Именно такие люди сегодня способны дать результаты, в которых нуждается наша страна» [7].

Будучи представителем Вооруженных сил Республики Казахстан, считаем, что армия современного Казахстана является одной из самых мощных и сильных армий на территории постсоветского пространства. Казахстан является членом Организации Договора о коллективной безопасности.

Будучи представителем молодежи среди офицеров кадрового состава Вооруженных сил Республики Казахстан благодарен

возможности служить своему Отечеству, которое создает условия для дальнейшего роста и развития молодых специалистов как по карьерной лестнице, так и в личностном плане.

Список литературы

1. Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. – Алма-Ата, 1997. – 265 с.
2. Декларация о государственном суверенитете // Казахстан. Национальная энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005.
3. Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 года // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1991. – № 51.
4. Внешняя политика Казахстана: Сборник статей / под ред. Н. Ж. Даненова, Б. Ш. Надирова и В. М. Ковлева. – Алматы – Москва: МИД Республики Казахстан, 2015.
5. ЕХРО-2017: "Энергия будущего": научное издание / под общ. ред Султанова Б.К. – 2014 – Алматы, Казахстан – С.97.
6. Об учреждении международных стипендий Президента Республики Казахстан "Болашак" для подготовки кадров за рубежом. Постановление Президента Республики Казахстан от 5 ноября 1993 г., N 1394.
7. Президентский молодежный кадровый резерв / <https://pkrezerv.gov.kz/about>

УДК 32(328)

*Д. С. Мухамбетова, научный руководитель
Э. Г. Яндиева, студентка 2 курса
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова*

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «АКМОЛИНСКОЕ ОБЛАСТНОЕ ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОЕ ОБЩЕСТВО «ВАЙНАХ» В УКРЕПЛЕНИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

На заре Независимости Республики Казахстан Первый Президент нашей страны начал межнациональный диалог с созыва первого Форума народа Казахстана в 1992 году, на котором им была озвучена идея о

переводе Форума на постоянную основу. 1 марта 1995 года была создана Ассамблея народа Казахстана (далее - АНК), деятельность которой была направлена на реализацию государственной национальной политики, обеспечение общественно-политической стабильности в республике и повышение эффективности взаимодействия государственных и гражданских институтов общества в сфере [1].

Нурсултан Абишевич в одном из своих выступлений на сессии АНК сказал: «История нашей Ассамблеи – это история нашей стабильности, это годы мира, согласия и созидания» [2].

С момента своего создания АНК прошла длительный, максимально насыщенный путь развития, накопив огромный опыт мира, согласия, консолидации, действительно став институтом народной дипломатии, что особенно значимо на фоне неоднозначных процессов на мировой арене. Уникальная модель казахстанского мира и согласия стала предметом внимательного изучения в мире, как наиболее актуального в свете событий в новейшей истории.

На самом деле, во многом благодаря АНК в нашей стране сформировалась особая атмосфера доверия, согласия между этносами и конфессиями, взаимопонимания и уважения друг к другу. И здесь хочется подчеркнуть роль этнокультурных объединений благодарямы познаем культуру и традиции друг друга, тем самым взаимно обогащаясь, мы становимся толерантными.

На данный момент в нашей республике созданы все условия для изучения родных языков, культуры, традиций этносов. И это не разделяет нас, а напротив, объединяет. Мы разные, многоцветием этнических и конфессиональных культур, и в этом – наше богатство. Мы – единый народ Казахстана, сильный в своём многообразии, под единым шаныраком на этой святой казахской земле. Всё это является мощным импульсом для развития казахстанского патриотизма. И здесь необходимо подчеркнуть, важность изучения и развития культуры и традиций народов Казахстана в свете глобализационных процессов.

Рассмотрим историю становления, за годы Независимости нашей страны, общественного объединения «Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» и его роль в укреплении межэтнического согласия Республики Казахстан. Чечено-ингушское национально-культурное общество «Нийсхо» (Справедливость) было образовано в 1989 году. В 1990 году зарегистрировано с названием «Вайнах». 12 августа 2003 года общество «Вайнах» прошло перерегистрацию как Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах».

Изначально целями и задачами общества являлись изучение языка, обычаев, традиций вайнахов, развитие и пропаганда культуры, защита прав. В дальнейшем, приоритетными задачами были обозначены развитие казахстанского патриотизма, общенациональная консолидация казахстанского гражданского общества.

При этнокультурном объединении эффективно действует Совет старейшин. Данный Совет играет важную роль в разрешении различных спорных ситуаций, урегулировании конфликтов, также огромное значение Совет старейшин придает воспитанию молодёжи, изучению государственного языка. К примеру, 19 сентября 2021 года общественным объединением (далее - ОО) «Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» был проведен международный литературно-поэтический вечер, посвященный Абаю Кунанбаеву. В нем приняли участие ингуши и чеченцы Республики Казахстан, стран ближнего и дальнего зарубежья, а также Республики Ингушетия и Чеченской Республики.

Председатель ОО «Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» Герихан Яндиев в своем приветственном слове гостям и участникам, говоря о колоссальной роли Абая Кунанбаева в становлении отечественной и мировой философской мысли, процитировал строки «Махаббатпен жаратқан адамзатты», являющиеся кратким изложением мудрости великого казахского мыслителя, поэта и просветителя. Заместитель Председателя Ассамблеи народа Казахстана (2019-2021 г.г.), управляющий директор по развитию ТОО «Астана орманы» Управления охраны окружающей среды и природопользования акимата г. Нур-Султан Юсуп Келигов подчеркнул, что великий Абай оставил яркий след в истории и культуре казахского народа как философ, поэт, просветитель, основоположник новой национальной литературы, а также отметил глубину понимания присутствующей творческой молодежью произведений гения в оригинале. Народная артистка Республики Ингушетия, Лауреат международных и всероссийских конкурсов, дважды лауреат конкурса оперных певцов Италии, обладательница титула «Золотой голос России» Любовь Барахоева исполнила песню «Көзімнің қарасы» в эксклюзивной горской обработке дважды, во второй раз по просьбе участников мероприятия. Экс-пресс-секретарь МВД Республики Ингушетия, а ныне Президент международной ассоциации блогеров Назир Евлоев (Германия) отметил, что «каждое современное цивилизованное государство может быть узнаваемым благодаря своим историческим, всемирно известным личностям. У казахского народа тоже достаточно выдающихся личностей во многих сферах, но

философ, писатель и поэт Абай Кунанбаев занимает среди них особое место...».

Многогранная тематика выбранных участниками произведений великого Абая о родине, нравственности, природе сделала литературно-поэтический вечер ярким и незабываемым. Пользуясь возможностью, присутствующие подчеркнули необходимость более интенсивного изучения государственного языка. Лейтмотивом всех выступлений стало обсуждение творчества казахского поэта Абая Кунанбаева, его места и роли в мировой литературе на четырех языках: казахском, русском, ингушском и чеченском. Таким образом, участники старались на разных языках передать свои чувства, уважение к великому поэту и знание его произведений.

Деятельность этнокультурного объединения «Вайнах» неразрывно связана с чечено-ингушской мусульманской общиной и совместно с ней регулярно проводится воспитательная работа среди молодёжи: собрания, индивидуальные беседы, также представители общества регулярно посещают школы, привлекают родителей обучающихся, принимают самое живое участие в профилактике и урегулировании конфликтов среди молодежи. И с удовлетворением можно отметить, что негативных ситуаций стало гораздо меньше. За время своего существования и по сей день общественное объединение «Вайнах» активно участвует во всех городских, областных, республиканских культурных мероприятиях, вносит существенный вклад в дело укрепления межэтнического и межконфессионального согласия.

В ноябре 1992 года общество «Вайнах» оказало существенную гуманитарную помощь беженцам в Ингушетии – с личного разрешения Первого Президента Республики Казахстан было отправлено два самолёта с одеждой и медикаментами, а также автомобильным транспортом – продукты питания. Общество оказывало материальную помощь детскому приюту, малоимущим семьям, принимало участие в восстановлении краеведческого музея, мечети.

При общественном объединении существует самодеятельный танцевальный коллектив – ансамбль «Ритмы гор», демонстрирующий довольно высокий уровень мастерства. Ежегодно проводятся «Дни чечено-ингушской культуры». В 2019 году прошел грандиозный республиканский фестиваль чечено-ингушской культуры.

Общественное объединение серьёзно относится к изучению родного языка. В программу входит изучение обычаев, традиций, истории, этикета и т.д. В основу программы лег опыт, наработанный диаспорами в различных странах мира.

В преддверии 32-летия со дня последнего взрыва на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне 18 октября 2021 года ОО "Акмолинское областное чечено-ингушское общество "Вайнах" при участии НАО "Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова" провели Международную научно-практическую конференцию, посвященную 30-летию закрытия Семипалатинского испытательного ядерного полигона. В работе конференции приняли участие Сулейменов Олжас Омарович - общественно-политический деятель Республики Казахстан, поэт, народный писатель, дипломат, руководитель антиядерного движения «Невада-Семипалатинск», депутаты Мажилиса Парламента Республики Казахстан, видные ученые России, Германии, Республики Казахстан, практические работники, представители государственных органов, а также средств массовой информации ближнего и дальнего зарубежья.

В своем приветственном слове руководитель Управления внутренней политики Акмолинской области Амренова Алтынай Байкадамовна, председатель Акмолинского областного чечено-ингушского общества «Вайнах», член Ассамблеи народа Казахстана Яндиев Герихан Ибрагимович, проректор Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова Байтук Галым Симбекович отметили, что позиция Казахстана по отношению к ядерному оружию и ядерным испытаниям стала основой для дальнейшего формирования положительного имиджа государства, продвижения мирной конструктивной внешней политики.

Почетный председатель общественного объединения «Чечено-ингушский этнокультурный центр «Вайнах» (г. Нур-Султан, Республика Казахстан) Героев Салман Сайдарович отметил, что колоссальная роль антиядерного движения «Невада-Семипалатинск» и личный вклад Олжаса Омаровича Сулейменова в закрытие Семипалатинского испытательного ядерного полигона заслуживают мирового признания.

С докладом «Безъядерный мир – основа будущего нашей планеты» выступил Келигов Юсуп Хасанович – экс-заместитель Председателя Ассамблеи народа Казахстана, член Совета Ассамблеи народа Казахстана, член Правления Республиканской Ассоциации чеченцев и ингушей Казахстана «Вайнах», Почетный депутат маслихатов Казахстана.

Президент Международной ассоциации блогеров, экс-пресс-секретарь МВД Республики Ингушетия (г. Гамбург, Германия) Евлоев Назир Абуевич отметил, что рассматриваемое событие требует постоянного медиа-освещения на мировом уровне.

Баркинхоев Адам Хамитович – начальник управления экологической безопасности и охраны окружающей среды

Министерства природных ресурсов и экологии Республики Ингушетия (г. Магас, Республика Ингушетия, Российская Федерация) в своем выступлении отметил грандиозность закрытия Семипалатинского испытательного ядерного полигона, сравнив его площадь с территорией Республики Ингушетия, подчеркивая, тем самым, масштаб этого события и глобальную роль Казахстана в деле мирового ядерного разоружения.

Участники конференции единогласно отметили, что закрытие Семипалатинского полигона стало одним из важнейших исторических событий, сопряженных с провозглашением независимости Казахстана. Оно дало нашей стране моральное право выступать на международной арене с мирными инициативами и вызвало большое доверие мирового сообщества.

Наш этнокультурный центр тесно сотрудничает с исторической родиной. В рамках культурного сотрудничества имеют место регулярные обмены делегациями. Из Ингушетии регулярно доставляются литература, методические пособия, сценарии пьес на ингушском языке, сборники чечено-ингушских песен.

Примечательно, что в столице Ингушетии прошла научно-практическая конференция на тему **«Наша вторая Родина – Казахстан»**, в работе которой приняли участие руководитель чечено-ингушского ЭКО города Нур-Султан Салман Героев, представитель нашего общества Айна Яндиева, руководитель центра по изучению истории Казахстана Центрального государственного музея Республики Казахстан, автор книги «Чеченцы и ингуши в Казахстане» профессор Жараз Ермекбаев. В своем приветственном слове участникам конференции председатель областного чечено-ингушского общества «Вайнах», член Ассамблеи народа Казахстана Яндиев Герихан Ибрагимович отметил: «...нам чрезвычайно импонируют тема конференции и факт её проведения не только и не столько потому, что мы проживаем в Казахстане, а как свидетельство высоких моральных качеств ингушского народа, не забывшего добро приютившей их в лихие времена земли. Казахстан, которому волей тиранов было суждено стать тюрьмой и могилой народов, стал колыбелью терпимости, мира и согласия. Высланные на гибель в эту страну народы, вернулись на Родину, оставив частицу своего сердца на святой казахской земле, приобретя множество верных друзей со всех концов тогдашнего Советского Союза. Высшие общечеловеческие ценности – мир, согласие, национальная, религиозная толерантность являются сегодня основой, краеугольным камнем внутренней и внешней политики

Казахстана, и во многом благодаря этому, Казахстан пользуется большим авторитетом в мировом сообществе».

В «Стратегии-2050» обозначены национальные мировоззренческие приоритеты до середины нашего века. Это – сохранение Независимости, единство и согласие народа, процветание страны и материальное благополучие граждан, формирование нового казахстанского патриотизма. Миссия неправительственных организаций, таких как общественное объединение «Акмолинское чечено-ингушское общество «Вайнах» заключается в том, что они должны объединить различные социальные силы и институты и совместно решать социальные проблемы. Здесь необходимо интегрировать потенциал гражданского общества для обеспечения стабильного развития. И здесь воля к миру и согласию единой нации является основополагающей в процессе построения казахстанского общества.

Список литературы

1. Ассамблеи народа Казахстана. Официальный сайт. - URL: <https://assembly.kz/ru/ank/deyatelnost-assamblei-naroda-kazakhstan>

2. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева на XVI сессии Ассамблеи народа Казахстана от 20 октября 2010 года. Официальный сайт Президента РК. - URL: <https://www.akorda.kz/ru/>

УДК 37.048.45

И. Б. Нурмаганбетова¹, магистрантка

Э. Г. Шуматов², канд. филос. наук

¹Некоммерческое акционерное общество им. Ш. Уалиханова

²Академия гражданской защиты МЧС Республики Казахстан

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ

В соответствии с компетентностным подходом к образованию в процессе профессионального развития специалист должен уметь создавать что-то новое в своей профессии, пусть даже в небольших масштабах.

Профессиональное самоопределение рассматривается исследователями как процесс и результат личностного развития, каждый этап которого характеризуется различным содержанием. Решение проблемы профессионального самоопределения личности сегодня осуществляется в двух направлениях: теоретическом и практическом. В последнее время возрос интерес учреждений профессионального образования к проблеме самоопределения учащихся. Это связано с тем, что своевременный и осознанный выбор профессии, специальности обучения является залогом как личного успеха будущих специалистов, так и устойчивого развития общества.

Основными характеристиками самоопределения как психолого-педагогического феномена являются субъектность, процессуальность, сознательность и независимость. Таким образом, самоопределение – это сознательное, самостоятельное, целенаправленное процесс определения и раскрытия потенциала личности, путей развития и реализации своих способностей и способностей, осуществляемый во взаимодействии с другими людьми. Анализ профессионального самоопределения с позиций философии, психологии, социологии, акмеологии, педагогики подтверждает сложность и многомерность данного феномена, необходимость применения системного подхода к его изучению.

Развитие направленных познавательных интересов учащихся и их подготовка к осознанному выбору профессии является одной из главных задач биологии как общеобразовательного предмета.

Одной из важнейших задач преподавателя является оказание помощи студентам перед их выбором дальнейшей работы. Если это возможно, помочь молодому человеку сориентироваться в выборе профессии. Может быть, даже сосредоточить все внимание ученика на его определенных положительных тенденциях или проявлении определенных талантов, потому что такие качества лица молодого человека часто хорошо видны со стороны [1, 2].

Биология – это предмет, изучение и изучение которого наилучшим образом раскрывает все таланты молодых людей-школьников.

Сама природа преподавания такого предмета, как биология, ближе и понятнее мировоззрению всех студентов, особенно на первых этапах обучения.

Профессиональное самоопределение в процессе обучения в школе осуществляется поэтапно – на каждом возрастном уровне, на основе преемственности возрастных и психологических особенностей учащихся. В то же время формы и методы рассчитаны не на абстрактного, а на конкретного студента, направлены на активизацию его личностных ресурсов, выработку самостоятельной позиции в

выборе профессии, выявление и развитие общих и специальных способностей.

Именно в этот период формируются интересы студентов. Некоторые имеют склонность к химии, физике, другие проявляют интерес к математическому направлению. Одно остается неизменным, это тесная связь с биологическими понятиями и определениями [3, 4]

На каждом этапе учитель биологии должен применять на уроке определенный «профессиональный компонент», разработанный с учетом возможностей и потребностей, учащихся в самоопределении. Так, это может быть реализовано в разделе «Растения. Бактерия. Грибы. Лишайники» при изучении родословных школьных растений, а также в теме «Сельскохозяйственные растения». Учитель рассказывает о профессиях в сельском хозяйстве (селекционер, агроном, селекционер). Кроме того, «профессиональный компонент» может быть использован на уроках по изучению бактерий. Учитель приводит факты о медицинском значении бактериологии, раскрывает специфику профессий врача-инфекциониста, лаборанта, микробиолога. Он говорит о важности бактерий в пищевой промышленности и т.д.

Такой взгляд на профессиональное самоопределение школьников должен предполагать использование инновационных процессов обучения, которые рассматривают ребенка как заинтересованного участника и выдвигают на первый план личность как субъект динамичной деятельности.

Актуальность проблемы профессионального самоопределения заключается в том, что личные планы молодые люди тесно связаны с привлекательностью для них определенных профессий и в значительной степени следуют ей. Это вызывает превышение рабочей силы над спросом на востребованные профессии и нехватку специалистов по профессиям, востребованным на рынке труда.

Основным способом разрешения этих противоречий является совершенствование всей системы влияния на мотивы выбора профессии в процессе обучения по всем учебным предметам и во внеурочной деятельности.

Цели и задачи модернизации системы образования определяются ориентацией экономики страны на развитие высокотехнологичных отраслей, региональных и национальных рынков труда и необходимостью опережающей профессиональной подготовки рабочих и специалистов в рыночных условиях. Основой компетентностного подхода, на котором основаны Государственные стандарты профессионального образования третьего поколения, является культура самоопределения. В соответствии с таким подходом к

профессиональному развитию специалист должен уметь создавать что-то новое в своей профессии, пусть даже в небольших масштабах (новая техника, метод и т.д.), нести самостоятельную ответственность за принятие решений, определять цели на основе собственных ценностей [5].

Период обучения в профессиональном учебном заведении является наиболее важным в жизни будущего специалиста, так как именно в это время молодой человек становится участником производственных отношений, формирует свои взгляды на выбор профессии, меняет систему ценностей, мотивации к профессиональной деятельности. Владимир Путин, говоря о важности системы профессионального образования, призвал ориентировать ее на потребности предпринимательства и промышленности: «Обучение в профессиональных колледжах или техникумах сегодня фактически стало посредником перед поступлением в вуз, поэтому сам смысл профессионального образования утрачен, и его основной целью является лишь воспроизводство квалифицированных кадров среднего звена» [6].

Эти обстоятельства определяют необходимость качественных изменений в функционировании системы профессионального образования, поиска путей ее интенсификации, формирования конкурентоспособного, социально мобильного, профессионально независимого специалиста, способного реализовать не только накопленный опыт предыдущих поколений, но и собственный творческий потенциал в проектировании, создании и освоении новых технологий, производственного оборудования, технологий и услуг.

Безусловно, усиление личной ответственности за социальную и профессиональную карьеру должно сопровождаться усилением ответственности образовательного учреждения за качество профессиональной подготовки. Возрастающая роль личности в формировании личных «образовательных маршрутов» требует образовательных технологий, позволяющих активизировать личностные способности, дать студенту возможность проявить интерес к профессиональному развитию, предоставить свободу и выбор. Однако, по мнению экспертов, учреждения профессионального образования по-прежнему придерживаются традиционной парадигмы знаний, где студент является объектом влияния, что приводит к безынициативности, безответственности и инфантилизму. Создание условий для успешного самовыражения и самореализации каждого студента, выявление и реализация потенциальных возможностей еще не стали обычной практикой.

По мнению ученых и практикующих педагогов, решить эти проблемы возможно с позиций саморазвивающихся педагогических систем, которые определяют основные направления деятельности образовательных учреждений, работодателей и всего профессионального сообщества по обеспечению качества профессиональной среды в целом и в профессиональном образовании в частности. Наиболее важными факторами этой деятельности являются: укрепление профессионального самоопределения, активной позиции студентов в выражении своих интересов, их ориентации на профессиональное и творческое достижения;

формирование адекватной самооценки выпускника как важнейшей личностной характеристики качества профессиональной подготовки; рост эффективности преподавательского состава, а также всех социальных партнеров, обеспечивающих развитие профессиональной среды и целенаправленное формирование и развитие будущего специалиста [7].

Целью статьи является изучение профессионального самоопределения студентов как процесса и как результата развития профессионала в теоретико-ориентированном и практико-ориентированном планах.

Академический словарь современного русского языка трактует самоопределение как действие, производное от глагола «определять себя», что означает: реализовать себя, свои общественные интересы, определить свое собственное существование, свое место в жизни, в обществе, начать существовать самостоятельно.

Многочисленные научные исследования посвящены личностному, социальному, жизненному, профессиональному, нравственному, семейному, религиозному и экзистенциальному самоопределению. Основными типами самоопределения человека, выявленными на основе потенциала свободы самореализации, являются следующие: самоопределение в конкретной трудовой функции, операции; самоопределение на конкретной работе; самоопределение в карьере; самоопределение в профессии (в группе смежных профессий); жизненное самоопределение (где профессиональное самоопределение является наиболее важной частью); личностное самоопределение (как высший уровень жизненного самоопределения); самоопределение в культуре, доступ к «социальному бессмертию» как высшему уровню личностного самоопределения.

Анализ понятия «самоопределение», основанный на логике системного анализа [8], позволяет выявить его существенные особенности. Слово «самоопределение» означает действие или

действие. С одной стороны, определение - это поиск, процесс определения существенных признаков объекта или явления; с другой стороны, это результат определенного процесса поиска. Первая часть слова «самоопределение», «я» указывает на особенности процесса поиска: он осуществляется сознательно (человек как субъект самоопределения ставит цель, выбирает средства, реализует, корректирует, оценивает) и самостоятельно (человек полагается на внутреннюю мотивацию).

Таким образом, основными характеристиками самоопределения как психолого-педагогического феномена являются: внутренняя мотивация, осознанность, самостоятельность. Эти характеристики позволили нам сформулировать рабочее определение термина «самоопределение». Самоопределение - это сознательный, самостоятельный, целенаправленный процесс определения и раскрытия существенных способностей и способностей личности, путей ее развития и реализации, осуществляемый во взаимодействии с другими людьми.

Сосредоточив внимание на этом определении, авторы предприняли более подробное исследование понятия профессионального самоопределения.

В отечественной и зарубежной педагогике накоплен значительный опыт в теории и практике управления процессом профессионального самоопределения, что во многом определило современные подходы к решению данной проблемы. В то же время следует отметить, что сегодня подходы, рассматривающие предмет изучения профессионального самоопределения и карьерного успеха как определенную совокупность личностных факторов, сменяются пониманием необходимости исследования на уровне субъективной парадигмы. Целостность личности рассматривается на основе жизненной концепции и фокусируется на ценностно-смысловой сфере как основной составляющей профессионального самоопределения и развития.

Подход к решению проблемы профессионального самоопределения студентов в системе профессионального образования определяется позицией Митиной [9], которая считает, что профессиональное развитие неотделимо от личностного развития. Основания обоих из них основаны на принципе саморазвития, который определяет способность личности превращать собственную жизнедеятельность в объект практического развития, ведущего к высшей форме жизнедеятельности - творческой самореализации. Мы не проводим различия между личным и профессиональным

самоопределением, предполагая, что личностное самоопределение предполагает развитие других видов самоопределения. Самоопределение во всех формах личностного саморазвития направлено на максимальное раскрытие склонностей и способностей, адекватное и гибкое поведение, выполнение действий, соответствующих ожиданиям других и личным целям. Другими словами, роль самоопределения заключается в раскрытии потенциала личности, что будет способствовать профессиональному росту.

Мы считаем, что, если выпускник профессионального училища или колледжа приобретет положительный опыт самоопределения, саморазвития в процессе обучения и участия в научных исследованиях, он сможет успешно использовать его в будущей профессиональной и общественной деятельности. В связи с этим в нашем исследовании мы уделяем особое внимание самоопределению личности на этапе профессионального становления. Эта позиция является методологической основой для поиска эффективных подходов к изучению профессионального самоопределения студентов.

Профессиональное самоопределение - сложный и непрерывный процесс, охватывающий практически всю жизнь человека, требующий особых мер помощи и психолого-педагогической поддержки и не заканчивающийся выбором профессии. Его следует рассматривать как центральный и ведущий компонент жизненного и профессионального становления и развития.

Анализ сущности профессионального самоопределения с позиций философии, психологии, социологии, акмеологии и педагогики подтверждает сложность и многомерность данного явления, необходимость применения системного подхода к его изучению.

Социально-производственная ситуация («это требуется»).

Список литературы

1. Марченко, Я. А. Общеобразовательный предмет биология и его значение в выборе профессиональной деятельности / Я. А. Марченко, Ю. Г. Лях // Сахаровские чтения 2019 года: экологические проблемы XXI века: материалы 19-й междунар. науч. конф., 23-24 мая 2019 г., г. Минск, Республика Беларусь: в 3 ч. / МГЭИ им. А.Д. Сахарова БГУ; под ред. С.А. Маскевича, С. С. Позняка. – Минск, 2019. – Ч. 2. – С. 174-177.
2. Чистякова, С. Н. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению // Филология. – М.: Институт общего среднего образования РАО, 1997. – 80 с.

3. Лях, Ю. Г. Роль биологии как общеобразовательного предмета в формировании экологического восприятия окружающей среды / Ю. Г. Лях, Я. А. Марченко // V международная научно-практическая конференция «Зоологические чтения – 2019» г. Гродно, 20–22 марта 2019. – Гродно, 2019. – С. 175–177.

4. Marchenko, Y. The importance of biology as a general object in the selection of professional activity / 4. Marchenko, Y. The importance of biology as a general object in the selection of professional activity / Y. Marchenko, Yu. Lyakh // VIII-th International Scientific Conference of young scientists, graduates, vaster and PhD students «Actual Environmental Problems», 2018. г. Минск, 22 – 23 ноября 2018. – Минск, 2018. – С. 18.

5. Скворцов В. Н. Непрерывное образование как основа современных научных знаний // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2017. - № 2. – С. 157-161.

6. Суходцева, А. П. Обновление методов обучения в аспекте методологии образовательной деятельности // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2017. – № 6 . – С. 39-43.

7. Коржуев А. В., Попков В. А. Современная теория обучения: общенаучная интерпретация: учебное пособие для вузов и системы послевузовского профессионального образования преподавателей. – Москва: Академический проект, 2009. – 192 с.

8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – Москва: Наука, 1984. – 444 с.

9. Митина Л. М., Брендаковар Л. В. Психологическое сопровождение выбора профессии: научно-методическое пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинт, 2003. – 184 с.

УДК 80(800)

Т. С. Саматова

*Научный руководитель: О. А. Анищенко, д-р филол. наук, профессор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова*

ОНИМИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХБАЯНГАЛИ АЛИМЖАНОВА

Ономастика – наука об именах собственных всех типов, о закономерностях их развития и функционирования [1].

Целью данной статьи является изучение роли ономастики в произведениях Баянгали Алимжанова. Известно, что наиболее актуальны исследования ономиической лексики в произведениях, связанных с исторической тематикой. А роман «Сказ столетнего Степняка» имеет в себе некую историческую ценность, так как повествует о жизни казахского народа и о его судьбе в наиболее переломные для него моменты истории. Б. Алимжанов – акын-импровизатор, режиссер, сценарист и актер кино. Заслуженный деятель Казахстана. Особенность творчества Алимжанова в том, что он не просто поэт и прозаик, он еще – жырау, импровизатор, манасчи, продолживший традицию изучения и пропаганды эпоса «Манас».

Многогранность творчества Баянгали Токановича проявилась и в его книге «Сказ столетнего степняка», написанной на русском языке и изданной в 2019 году в Москве в издательстве «Художественная литература». Читателей не оставят равнодушными страницы книги, в которых Асанбай рассказывает о коллективизации, голодоморе. В своих произведениях автор повествует о годах Великой Отечественной войны, тяжелом времени послевоенного становления страны и обретения Казахстаном независимости.

Баянгали Алимжанов в своем творчестве затрагивает глубокомысленные вопросы бытия, воспеваает стойкость и мужественность простых людей, тем самым стараясь показать современному поколению казахстанцев, к чему необходимо стремиться, к каким ценностям и идеалам.

Автор обнажает всю правду жизни, не стремясь сгладить и придать ей лоск, и эта откровенность воздействует на нас, простых читателей. Мы ненавидим, любим и сопереживаем вместе с героями, вместе с ними проходим через ужасы войны и своими руками строим новое будущее.

Научная новизна нашего исследования заключается в том, что впервые рассматривается своеобразие индивидуально-авторского стиля современного казахстанского писателя Баянгали Алимжанова, описываются лексические особенности на богатом материале *онимов* – имён собственных.

В романе «Сказ столетнего Степняка» представлены **38** ономиических единиц, которые можно распределить по следующим группам:

1) В романе встречаются гидронимы – название водных объектов. Например, река Сырдарья, Сусуман, Силеты [2; с. 122], Колыма [2; с.122], Алдан [2; с.130]. «Мы догнали отряд белых через день, утром, на берегу степной реки **Силеты**» [2; с.51] и т.д. В романе, исходя из

исследования, *потамонимы* (наименование рек) встречаются чаще, чем *лимонимы* (название озер).

В процессе работы в романе «Сказ столетнего Степняка» обнаружили упоминание лишь одного лимонима – *озеро Жокей*. «*Наш отец Аманжол, ярый противник царской колонизации, ко всеобщему удивлению подружился с переселенцем Майдакином из поселения у озера Жокей*» [2; с. 23].

2) Также в романе представлены названия гор и географических объектов – *оронимы*. Например: возвышенность *Беркутты-Орлиная*, сопка *Намазгул* [2; с. 14], *пески Каракумы* [2; с. 88], гора *Макпал* [50; с. 21], *Тургайские степи* [2; с. 29].

«*Легенда гласит, что в тихую лунную ночь, когда пел Биржан-сал на возвышенности Беркутты-Орлиная, его голос был слышен в окрестных аулах и долетал аж за пятнадцать верст, до самой сопки Намазгул*» [2; с.14] и др.

3) В романе имеются *космонимы* – названия звезд, созвездий, планет. Например: *Млечный путь, Малая медведица, Большая медведица, Полярная звезда*. «*Особенно поражал воображение Млечный Путь – Кус жолы – Птичий путь*» [2; с. 18]. Главная особенность данного контекста заключается в том, что автор дает названия этих созвездий на разных языках.

4) *Ойконимами* называют различные наименования местности. Например: *Кенащи, Кармакчи* [2; с.14], *Кокшетаущина* [2; с. 14], аул *Кудукагаш, Германия* [2; с. 26], *Сибирь* [50; с. 27], *Казахстан* [50; с. 27], *Койтас* [50; с. 36], аул *Булакбасы* [2; с. 44], город *Степняк* [2; с. 61], *Россия* [2; с. 83], *Омская область* [2; с.83], *Китай* [2; с. 83]. «*Родился ровно в тысячи девятисотом году в степном крае Кенащи, что означает «горькое раздолье»*» [2; с. 10]. Примечательно, что в данном предложении автор дает пояснение тому, почему народ назвал этот край именно Кенащи. По особенностям растительности окружающей его местности: «*Она с мужем и детьми жила возле горы Макпал, за аулом Кудукагаш – Колодец и дерево, на опушке соснового дерева*» [2; с.21]. И в предложении «*Лежат они рядом, в родовом кладбище аула Булакбасы, что означает исток родника*» [2; с. 44].

5) *Антропонимика* – раздел ономастики, который изучает имена людей. Например: *Ансабай Бектемиров, Кенесары-хан, Аманжол, Наурызбай-батыр* [2; с. 12], *Курентай-батыр, Биржан-сал*, [50; с. 16], *Салим* [2; с. 20] и др. «*Я зовусь Ансабай Бектемиров, сын Аманжола*» [2; с. 10]; «*Легенда гласит, что в тихую лунную ночь, когда пел Биржан-сал на возвышенности Беркутты-Орлиная, его голос был слышен в окрестных аулах*» [2; с. 14] и др.

Примечательно, что имя *Маралишан* имеет сакральное и религиозное значение. «Из нашего рода аксары-кереев вышел **Маралишан** – святой, целитель, духовный вдохновитель национально-освободительного движения **Кенесары-хана и Наурызбай-батыра**» [2; с.14].

6) Теонимика – собственные имена богов и божеств. Весьма ограниченный класс онимической лексики. Упоминание лишь одного бога – *Аллаха* в предложении: «Все говорили, что **Аллах** сохранил мне жизнь, и благословили, предрекая долголетие» [2; с. 16].

7) Экклезионимы – наименование мавзолеев, соборов, храмов и т.д. «В настоящее время мавзолеей **Марал Ишана** в Кармакчи, на просторах Сырдарьи – место поклонения паломников» [2; с. 14].

8) Зоонимы – собственные имена животных. В романе их число ограничено. «И вот он едет в степи на своем скакуне *Дульдуре* и встречает белобородого старика» [2; с. 22].

Имена собственные менее распространены в повести Б. Алимжанова «Абылай хан и его батыры». В ходе исследования было обнаружено **20** онимических единиц.

1. Антропонимы: Аблай [3; с. 308], Ораз [3; с. 309], Чарыш [3; с. 313], Вали [3; с. 316], Толе [3; с. 324], Даулеткельды [3; с. 324], Абилямбет [3; с. 329], Богембай [3; с. 330], Галдан-Церен [3; с. 336], Жабек [3; с. 337], Утеген [3; с. 337], Топыш [3; с. 339], Жанибек Шакшакулы [3; с. 346].

«Ласковые лучи восходящего солнца мило разбудили ханзаду **Аблая**» [3; с. 308]; «Резкий окрик **Богембай** батыра, главного полководца казахов, прогремел до самого горизонта и остановил обе лавины разъяренных львов» [3; с. 330]. Ни одно историческое произведение не будет признано таковым, если в нем в качестве героев не будут задействованы реальные исторические лица. История Казахстана знает множество выдающихся сыновей своей родины. Среди них и небезызвестный Аблай хан, главный герой повести и его верные казахские батыры. Антропонимика является самым распространенным классом слов в данном произведении.

2. Космонимы: Темирказык – Полярная звезда [3; с. 316], Солнце [3; с. 337].

«Ханзада поднялся и отправился на север, как сказал Ораз аталык, строго в сторону **Темирказыка**» [3; с. 316]; «И если этот Аблай хан еще существует на земле и находится под **Солнцем**, приведите его ко мне!» [3; с.337]. Приведенные контексты иллюстрируют: древние казахи уважительно относились к небесным

светилам. Кочевники верили, что если найти в темном небе Темирказык – Полярная звезду, то она непременно направит их по верному пути.

3. Топонимы: Кокшетау [3; с. 335], Джунгария [3; с. 366], Казахия [3; с. 373], Калмыкия [3; с. 373]. *«Ему исполнилось только двадцать лет, и его орда была основана на севере, в прекрасном **Кокшетау**, жемчужине степи»* [3; с. 335]; *«Если бы не воевали и не уничтожали друг друга все эти годы! Сколько народа было бы сейчас в **Казахии**, и в **Калмыкии!**»* [3; с. 373]. Весьма ограниченный класс имен собственных крайне редко употребляемый автором в тексте.

4. Оронимы: Великая степь [3; с. 308], Сарыарка [3; с. 324], Казахская степь [3; с. 335], гора Улытау [3; с. 337]. *«Но этот старинный город в глубине южной окраины **Великой степи** не знал войны и жил своей обособленной жизнью...»* [3; с. 308]; *«И благословил Толе би Аблая, подарил двух коней и отправил вместе с Оразом в **Сарыарку**»* [3; с. 324]; *«Аблай хан охотился в **горах Улытау** вместе с Жабек батыром из рода аргын и Утеген батыром из рода уак»* [3; с. 337].

Использование оронимов в художественных текстах помогает Б. Алимжанову показать необъятность казахских степей, передать величие просторов Казахстана. Они помогают читателям почувствовать и ощутить атмосферу прошлых лет и взглянуть на историю своими глазами.

5. Зоонимы: тулпар Наркызыл [3; с. 333]. *«Легендарный Богембай батыр отдал ему свою острую саблю и посадил насвоего боевого тулпара **Наркызыла**»* [3; с. 333]. Весьма ограниченный класс имен собственных, используемых автором произведения. Боевые лошади имели огромное значение для степняков, они были боевыми товарищами и друзьями. Поэтому выбор имени для своего боевого друга имело сакральное значение.

6. Теонимы: Аллах [3; с. 347], Всевышний [3; с. 348]. *«А что за этим кроется, откуда эта сила, энергетика – известно лишь **Всевышнему!**»* [3; с. 348]. Казахские кочевники были глубоко верующим и религиозным народом. Они читали молитвы и просили благословения у своих аруахов. Поэтому не зря во многих исторических произведениях встречается теонимика.

Таким образом, из рассмотренных нами примеров мы можем судить о том, как важны имена собственные, включенные в состав художественного текста.

Онимы выполняют функцию не только номинации, но и изоляции. Онимическая лексика помогает автору передать реальность придуманного им мира, делает произведение более жизнеподобным.

Наиболее распространенным классом онимической лексики является антропонимика. Именно она играет ключевую роль при создании исторических произведений.

Произведения Баянпали Алимжанова приобретают еще большую красочность и натуральность благодаря употреблению онимической лексики.

Список литературы

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 2007.
2. Алимжанов Б. Сказ столетнего степняка. Роман, повести, сказки. – М.: Художественная литература, 2019. – 423 с.
3. Алимжанов Б. Абылай хан и его батыры // Сказ столетнего степняка. Роман, повести, сказки. – М.: Художественная литература, 2019. – 423 с.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ильин Ю. В.</i> Приветственное слово.....	3
<i>Шәріпханов С.Д.</i> Алғы сөзі.....	4

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС БАЯНДАМАЛАРЫ

<i>Момынқұл Б.</i> Бауыржан Момышұлы және Мәлік Ғабдуллин.....	6
<i>Есжанова А.</i> Отанды сүйу – батырлыққа бастар жол	11
<i>Айтмағанбетова Б. С.</i> Батырлық біздің салтымыз.....	16
<i>Колпенова А.Қ.</i> Көкшеден шыққан тілші-ғалым А. Әбдірахман-ұлының ғылыми-зерттеу мұралары.....	20
<i>Нарбаев Қ. Ә.</i> Өмір шындығында ерлікке жетелеп тәрбиелеу.....	27
<i>Рахым А. Ғ.</i> Курсанттарға патриоттық тәрбие берудің қазіргі заманғы мазмұны.....	31

ҰРПАҚҚА МӘНГІ ӨНЕГЕ - МӘЛІК ҒАБДУЛЛИН ЖӘНЕ ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ

<i>Абишева И. М.</i> Героизм М. Ғабдуллина и формирование нового казахстанского патриотизма.....	36
<i>Балабекова Н. А.</i> Героями рождаются или становятся? Малик Ғабдуллин – учёный, педагог, герой, пример для подрастающего поколения.....	40
<i>Буланбаев А., Каржасов А. Т.</i> Мәлік Ғабдуллин шығармашылығындағы батырлық пен жауынгерлік рух.....	45
<i>Доскенова Д. А.</i> Влияние личности Малика Ғабдуллина на новый казахстанский патриотизм.....	48
<i>Ерсинали Сези, Шуматова М.М.</i> Ұрпаққа мәңгі өнеге – Мәлік Ғабдуллин.....	54
<i>Колданова А. Ж.</i> Орта буында Мәлік Ғабдуллин тұлғасындағы оқушыларға патриоттық тәрбие беру.....	58
<i>Мейрамова А. Б.</i> Некоторые аспекты военно-патриотического воспитания курсантов Академии.....	61
<i>Meiratova A. B., Ispolov A. R.</i> Military-patriotic education of young people.....	63
<i>Учкина В. П.</i> Патриотическое и научно-педагогическое наследие Малика Ғабдуллина.....	66

ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ ХАС БАТЫРЛАРЫ: ОҚИҒАЛАР, ҚОЛБАСШЫЛАР, ЖАУЫНГЕРЛЕР ТҰЛҒАСЫ

<i>Ақиулаков К. Ж., Бурнаев З. Р., Нагуманова Ж.М.</i> Нурмагамбетов Сагадат Кожахметович – настоящий казахский герой.....	71
<i>Ақиулаков К. Ж., Нагуманова Ж. М., Бурнаев З. Р.</i> Простые герои в контексте военной истории.....	76
<i>Аубакирова Х. А.</i> Первая казахская летчица – Хиуаз Доспанова.....	82
<i>Ғазиз М., Ахметова Г. Б.</i> Екі мәрте кеңес одағының ұшқыш батыры Талғат Бигелдинов.....	88
<i>Ибраев Н. С.</i> Управленческая деятельность командира в наследии Бауржана Момыш-улы.....	91
<i>Қасымов С. К., Құлмазанбетова А. С.</i> Оқ – дәрінің иісі сіңген қолжазбадағы әскери дәстүр жалғастығы.....	97
<i>Мағазыұлы С., Рахым А. Ғ.</i> Ғұмыры үлгі қаһарман.....	102
<i>Манас Ә., Шуматова М. М.</i> Ұлы жеңіс – мәңгі мұра.....	106
<i>Мейрамова А. Б., Сұлтанбек А. Е.</i> Пример патриотизма и чести – Сагадат Нурмугамбетов.....	110
<i>Мубарак А., Рахым А. Ғ.</i> Өмірлік ұстанымыма негіз болған ірі тұлға.....	113
<i>Негметжан З., Шуматова М.М.</i> Қазақтың батыр қыздары – Әлия мен Мәншүк.....	117
<i>Райқұл Г., Шуматова М. М.</i> Жауынгер тұлғасы.....	121
<i>Сағатай А.А.</i> Социалистік еңбек ері айтпай Бекболатұлы Құсайынов.....	124
<i>Сағатаева С.А.</i> Батырлар жырындағы тенеулердің көркемдік сипаты.....	129
<i>Тохтан А., Ахметова Г.Б.</i> Қазақтың тұңғыш әйел ұшқышы Хиуаз Доспанова.....	136
<i>Шуматов Э.Г., Айткен Е.Қ.</i> Бөкенбай батыр қараұлының саяси қызметі.....	140

МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘСКЕРИ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҚҚА КӨЗҚАРАС

<i>Yerdenov M.</i> Actual problems of ensuring state military security: a look into the future.....	144
<i>Лян А. С.</i> Киберугрозы в условиях удаленного режима работы.....	150
<i>Мубарак М. С., Даниярулы Ж., Түлкібай Д. Ә.</i> Модели и моделирование в научных исследованиях.....	155
<i>Өтенбай Д. Ж.</i> Бұлтты технологиялар.....	162

<i>Халидолда Ж., Бердибеков А. Т.</i> Азаматымыздың әскери-патриоттық тәрбиесі ұлттық қауіпсіздікті қамтымасыздандырудың бір бөлігі.....	167
--	-----

ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Абдулова А.М.</i> Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі: мәні мен принциптері.....	172
<i>Байжанова С. К., Жакаев Ж. Т.</i> «Патриот» мағынасының өзгеру тарихы.....	178
<i>Байжанова С. К.</i> Вопросы патриотизма в психологии.....	181
<i>Байсбаев А. А.</i> Методологическое обоснование физической культуры личности военнослужащего.....	184
<i>Балтабай М. Н., Дурмекбаева Ш. Н.</i> Мектепте биология курсын қашықтықтан оқытудың әдіснамалық негіздері.....	188
<i>Барчан А. С.</i> Казахстан как современное суверенное государство ..	192
<i>Байсбаева А. Б., Сайдуова Н. С.</i> Қазақтың ғарышкері.....	197
<i>Есенбекова А. Б.</i> Қазіргі әлемдегі әскери- патриоттық тәрбиенің мәні мен мазмұны.....	200
<i>Калишев А.К.</i> Духовное возрождение - залог развития Казахстана..	203
<i>Ибрагимович И.Ж., Мейрамбек М. А.</i> Қазақстанның тәуелсіздігі мемлекеттің саяси құрылымдық жаңғыруы.....	207
<i>Мирза Н.В., Исхакбаев Д.С.</i> Независимость Республики Казахстан: 30 лет становления и развития государства.....	215
<i>Мухамбетова Д.С., Яндиева Э.Г.</i> Роль общественного объединения «Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» в укреплении общенационального единства и общественного согласия Республики Казахстан.....	218
<i>Нурмаганбетова И.Б., Шуматов Э.Г.</i> Профессиональное самоопределение учащихся в процессе обучения биологии.....	224
<i>Саматова Т.С., Анищенко О.А.</i> Онимическая лексика в художественных произведениях Баянгали Алимжанова.....	231

«Ғалым Мәлік Ғабдуллин және жаңа қазақстандық патриотизм»

IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының
мақалалар мен баяндамалар жинағы

техникалық редакторы С. К. Садуақасова

Басылымға қол қойылды 14.12.21 ж.
Формат 60x84/16 Офсетті қағаз
Баспа табақ көлемі 14 Тапсырыс № __
Таралым 100 дана

Қазақстан Республикасы ТЖМ Мәлік Ғабдуллин атындағы
Азаматтық қорғау академиясының
Ғылыми-зерттеу орталығы
тел. 8(7162)25-58-95

Авторлық редакцияда жарияланады.
Келтірілген деректерді іріктеуге, сондай-ақ ашық жарияланымға
жатпайтын мәліметтерді пайдалануға жарияланған материалдардың
авторлары жауапты болады.
Материалдарды қайта басып шығару тек редакцияның рұқсатымен ғана
мүмкін болады.

«Мир печати» баспаханасында басылды
020000, Көкшетау қ., Б. Ашимов көшесі, 230
тел. (87162) 32-62-26